

CIVIS

Montenegrin Journal
of Political Science
volume 4 | number 4 | january 2015

CIVIS

Montenegrin Journal of Political Science

www.fpn.co.me

Editor in Chief | Glavni urednik: Sonja Tomović - Šundić

Editorial board | Redakcija :

Saša Knežević

Srđan Darmanović

Nataša Ružić

Olivera Komar

Boris Vukićević

International Advisory Board | Međunarodni urednički odbor:

Ivo Banac, Yale University

Nenad Dimitrijević, Central European University

Florian Bieber, University of Graz

Josip Glaurdić, University of Cambridge

Daniel Bochsler, University of Zurich

Diego Garzia, European University Institute

Siniša Vuković, Johns Hopkins University

Danica Fink-Hafner, University of Ljubljana

Anton Grizold, University of Ljubljana

Vlado Miheljak, University of Ljubljana

Ivan Šiber, University of Zagreb

Dejan Jović, University of Zagreb

Vladimir Goati, Belgrade Institute for Social Research

Čedomir Čupić, University of Belgrade

Ratko Božović, University of Belgrade

Ana Čekerevac, University of Belgrade

Ilija Vujačić, University of Belgrade

Gordana Djurović, University of Montenegro

Aneta Spaić, University of Montenegro

Predrag Simić, University of Belgrade

Assistant editors | Pomoćnici urednika: Ivan Vuković, Olivera Komar

Civis (MJPS) is an interdisciplinary, independently peer-reviewed journal that publishes articles, book reviews and research results in the field of political science.

Journal is published yearly by the Faculty of Political Science of the University of Montenegro.

This issue is now available at www.fpn.co.me

Civis (MPSJ) je interdisciplinarni, nezavisno recenzirani časopis koji objavljuje članke, prikaze knjiga, kao i rezultate istraživanja koji su najšire vezani za oblast politike.

Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore objavljuje časopis jednom godišnje.

Ovo izdanje je dostupno na www.fpn.co.me

SADRŽAJ

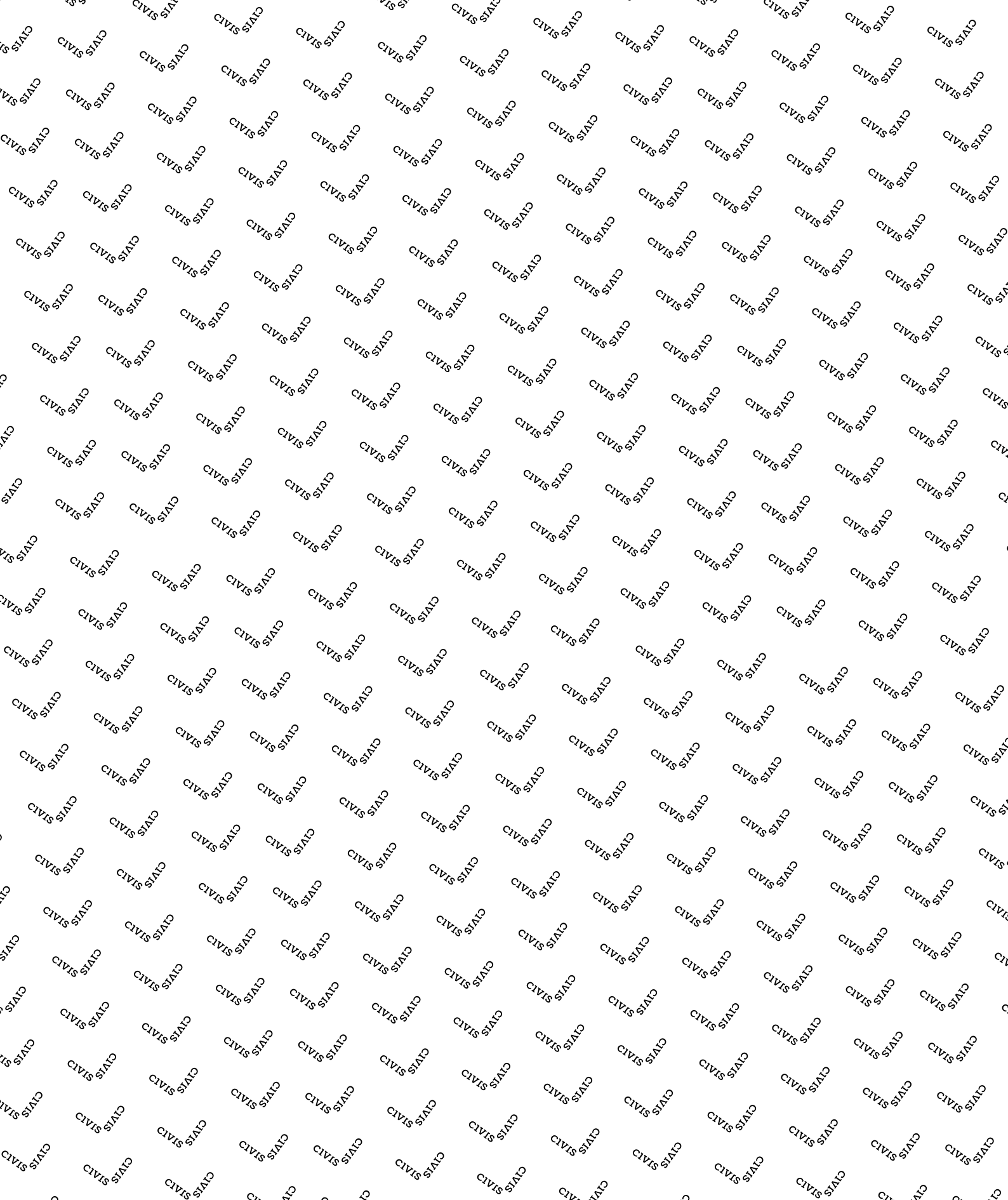
005 Ripening the Conflict: How a Change within the Political
Elites can Influence the Conflict Ripeness / Katarina Milačić

025 Media Driven Ambivalence and its Consequences / Nemanja Batrićević

043 Uticaj procesa evropeizacije na političke partije u
Crnoj Gori / Zlatko Vujović

061 Socijalni profil siromašnih u Crnoj Gori/ Uglješa Janković

712

Katarina MILAČIĆ

The author is an MA student of Political Science and International Relations at Heidelberg University (e-mail: ketroni@yahoo.com)

Ripening the Conflict: How a Change within the Political Elites can Influence the Conflict Ripeness¹

¹ "Sazrijevanje" konflikata: Kako promjena političkih elita može učiniti konflikt zrelim za rješavanje

Abstract

The conflict in Kosovo is historically, socially, and politically a very complicated ethnic conflict whose fundamental characteristic is intractability. In the past, there have been numerous attempts aimed at normalization of the relations between Kosovo and Serbia. Those attempts had not only failed but also convinced the two parties that the negotiations were actually not a way out and that, relative to unilateral actions, there was no comparative advantage in reaching a compromised solution. However, the recent 2013 talks in Brussels have yielded an unprecedented agreement. In view of that, the aim of this paper is to determine what has changed in the perception of the conflict's intractability, which allowed for such a striking achievement. Accordingly, the paper aims to answer the following research question: Why was an agreement on normalization of relations between Belgrade and Pristina only possible in 2013, after years of failed attempts? On the basis of a detailed examination of the empirical evidence we have developed the following argument: The change in the political elite in both countries caused the change of the perception of the conflict which, as a result, made it ripe for resolving.

Keywords: Conflict ripeness, intractable conflict, peacemaking, Brussels Agreement

Introduction

The conflict in Kosovo is historically, socially, and politically a very complicated ethnic conflict.² Among its many characteristics, the most fundamental one is intractability.³ Accordingly, this characteristic will serve as a platform from which we will depart in an effort to understand why had numerous previous peacemaking attempts failed while the recent 2013 talks have yielded an unprecedented agreement.

Over the years, there have been several attempts to normalize the relationship between Kosovo and Serbia. However, they failed to the degree of convincing the parties that the negotiations were actually not a way out of this predicament and that, compared to unilateral actions, there was no comparative advantage to be gained from reaching a compromised solution.⁴ From 2013, such perception of the Kosovo conflict has changed to the point that allowed political elites to reach a compromised agreement, unthinkable in earlier peacemaking attempts. Looking back at the number of failed peacemaking attempts in the last two decades, this achievement appears even more striking. Therefore, the aim of this paper is to answer the following research question: *Why was an agreement on normalization of relations between Belgrade and Pristina only possible in 2013, after years of failed attempts?*

Based on an extensive analysis of the empirical evidence, and taking into consideration the context information about the conflicting parties involved, we have developed and will test in this paper the following argument: *The change in the political elite led to a change in the perception of the conflict, which made it ripe for resolving.*

The paper looks at the period subsequent to the proclamation of Kosovo independence and, for this reason, the negotiating parties will be examined as representatives of two independent states. It is necessary to point out that, with regard to the change within the political elite, the paper focuses on Serbia given that the country's new government changed the earlier strategy toward the Kosovo conflict thereby expressing a much greater willingness to compromise. The internal change in Serbia has therefore been more significant for the process of conflict resolution than the one in Kosovo, which will be shown in the empirical section of the paper.

In order to test our hypotheses, the ripeness theory will be employed, as it provides necessary indicators that show when is a conflict ripe for resolving. However, although it thus answers the integral part of the research question, the theory significantly underestimates the importance of the existence of credible spokespersons on the conflicting sides as a measure for achieving the conflict ripeness, which is something that this paper aims to develop.

² *Even though it started as an internal conflict, recent developments have shifted the paradigm of any analysis of this conflict into a state-to-state conflict (albeit being formally disputed as such). Even so this study will treat these two phenomena equally and focus on the importance of political elites that have the ability to influence the peacemaking process overall.*

³ *'Intractable conflicts [...] denote conflicts that continue over an extended period of time, are characterized by ever-present tension and violence, and are arenas for many futile attempts at management or resolution' (Bercovitch, 2005: 101)*

⁴ *In the last two and a half decades, the only years that were not characterized by the peacemaking attempts were 1992- 94 and 2001-04 (Vukovic, 2015).*

The theoretical framework for the analysis is presented in the first part of the paper. Subsequently, the empirical analysis will show the way in which the change within the political elite of the states in question affected the perception of the conflict. Finally, some general conclusions regarding the ripeness-theory and the Kosovo-Serbia relations will be drawn.

1. Theoretical framework

1.1. What is mediation (with the focus on mediating parties)?

In the specialized literature, international mediation is defined as 'a form of conflict management in which a third party assists two or more contending parties to find a solution without resorting to force' (Kleiboer, 1996: 360). As explained by the author:

'Mediation research focuses on three characteristics of the dispute held to affect mediation outcomes: a) conflict ripeness; b) the level of conflict intensity; and c) the nature of the issue(s) in conflict' (Ibid: 362).

This paper will concentrate on the first category - conflict ripeness. The hypothesis claims that in order to be successful, mediation needs to be initiated at ripe moments. However, different scholars have different views on which specific indicators show when a conflict is ripe, i.e. what constitutes a ripe moment. Some of them believe that conflicts follow the logic of 'clock time' (Ibid: 362). Others, including Zartman, argue that there are certain events that change a perception of a conflict into one that is ripe for resolution. Ripeness theory identifies three elements that determine the ripeness: a) a mutually hurting stalemate (MHS); b) a way out, and c) a mutually enticing opportunity (MEO). As put by Zartman:

'The concept of a ripe moment centers on the conflicting parties' perception of a mutually hurting stalemate optimally associated with an impending, past, or recently avoided catastrophe. The concept is based on the notion that when parties find themselves locked in a conflict that they cannot escalate to victory and this deadlock is painful to both of them, they seek an alternative policy, or a Way Out' (2001:8).

Ripeness has a perceptual character and this perception usually relates to objective conditions. It is important to emphasize that the perception of the conditions is what makes the conflict ripe and not the conditions themselves (Zartman and De Soto, 2010: 6). In fact, the conditions can exist for a long time before they are perceived, which is vital for the case study discussed in this paper.

'Ripeness is not self-implementing: it is only the necessary but insufficient condition for the inauguration of negotiation or mediation. Ripeness is therefore not predictive in the sense that one can forecast when a given situation will become ripe. It is predictive in the sense of providing a point at which to identify the necessary (if not sufficient) elements for the productive inauguration of negotiations' (Ibid).

The third element, mutually enticing opportunity, is what provides the negotiating sides with 'prospects for a more attractive future to pull them out of their conflict, once a MHS has pushed them into negotiations' (Zartman, 2001: 14). What are the indicators that provide evidence of the existence and perception of a stalemate and the pain associated with it? What indicators are needed to show that a way out of the stalemate exists? What is the mutually enticing opportunity for both sides?

The theory of international mediation has been dealing with these questions and has been trying to figure out what constitutes a ripe moment. Ripening is hard to prove, but Zartman and De Soto (2010) developed some indicators that provide evidence for conflict ripeness. These indicators are both subjective and objective. First, they look at the subjective and objective indicators of the existence and perception of a mutually hurting stalemate. Objective indicators for the existence of a mutually hurting stalemate can include external events as well as the behavior of the parties themselves. A stalemate implies that parties are stuck in a conflict that they cannot win at an acceptable cost, i.e. 'they cannot escalate their way to victory' (Ibid: 11). Hurting stalemate can be observed when the parties are unable to escalate into victory through unilateral actions. Furthermore, any attempt to escalate the conflict produces costs that become unbearable for the parties (Ibid: 11-12).

External events are another important indicator – they cannot cause a mutually hurting stalemate but they may harden the conflict (Ibid: 14-15). In addition, the theory says that internal changes, such as changes in leadership – which this paper focuses on – can be second-level indicators of a mutually hurting stalemate (Ibid: 15). These various indicators of hurt and stalemate are 'cumulative':

'The more are available, the more they can trigger the perception of a stalemate. However, sometimes even single indicators can be powerful goads to perception' (Ibid: 17-18).

Which single indicators could be powerful enough to change the perception is not defined by the theory and it differs from one case study to another. However, as already mentioned, ripeness does not exist without a subjective perception of the elements that make the conflict ripe for resolving. Mostly, subjective indicators represent a response to objective events (Ibid: 18). Subjective indicators of MHS can be found in official statements and comments by the parties or decision-makers that show a lack of confidence in securing a military victory or even in using the military as an asset. Nevertheless, the subjective element is often hidden in inner decision-making circles (Ibid: 18-19).

Furthermore, Zartman and De Soto argue that "Way Out" does not necessarily mean that the conflicting parties have identified a mutually acceptable solution to their conflict, but it does mean that both parties have perceived that they and the other party are willing to look for a joint

solution' (Ibid: 23). When searching for the indicators for 'Way Out', one should have in mind that objective indicators are hardly distinguishable from subjective ones. The reason for this lies in the fact that contrary to MHS, which is an avoided catastrophe, the 'Way Out' is per se subjective and depends on each party's perception of the other party's intentions. For example, an objective indicator could be an action or a statement by one party that shows its openness, and a subjective indicator may be the other side's perception of that move as a promotion of dialogue (Ibid: 23). Objective indicators may involve the official statements of greater openness to talking or of dropping one of the crucial elements of previous conditions, revised interests, or proofs of splitting within the leadership concerning the conflict (Ibid: 24-26).

Ripeness theory originally included another element in the definition of ripeness - the presence of a valid spokesman for each side. As written by Zartman, 'the presence of strong leadership recognized as representative of each party and that can deliver that party's compliance to the agreement is a necessary (while alone insufficient) condition for productive negotiations to begin, or indeed to end successfully' (2001: 10). However, Stedman and Lieberfeld pointed out that this element is of second-level importance and that Zartman has never explained in detail who the 'valid spokespersons' are and how they actually influence the conflict ripening (Ibid).

Ripeness theory has experienced many valuable additions to its original argumentation line. Kleiboer (1994) criticized it for being tautological; Stedman (1991) further developed the ripeness argument by saying that for a conflict to be ripe, mediators need to sense ripeness first and then influence the conflicting parties in order to 'transfer' this perception; Readiness theory aims to amend ripeness theory by putting the extent to which an individual disputant is interested in negotiation at the center of the theory.⁵ Haass (1990), Hancock (2001), and Stedman (1991) aimed at introducing the political dimension into ripeness theory, before all the internal political processes and their influence on leaders' decision-making (Ibid: 22).

Greig and Diehl developed the softening up model for making the conflict ripe for resolution. This model explains how 'states shift from pursuing military conflict exclusively to using diplomatic options instead of, or in addition to, militarized actions' (2006: 363). Furthermore, their research has shown that 'states are more willing to use diplomatic alternatives when they bear high costs and have reason to expect good results from negotiation and mediation' (Ibid: 378). In addition, the research implied that the regime change in one or both of the rivaling states did not have any influence on softening up the process or on ripening of the conflict (Ibid).

⁵ As argued by Pruitt, 'ripeness is still a core concept in readiness theory, being treated as a function of the level of readiness on both sides. Negotiation will only start if there is some degree of readiness on both sides, and, hence, some degree of ripeness. The greater the readiness and ripeness, the more likely is negotiation to occur' (2005: 6-7).

Greig's study on the influence of domestic political changes within the rival camps on the likelihood of short-term mediation success also showed no significant results (2001: 708).

On the other hand, Stedman (1991) claims that a change in leadership structure could foster the subjective perception of a painful deadlock, which may not have been recognized previously despite the existence of the same objective circumstances. Vukovic similarly argues that a change in leadership in at least one of interested external actors might bring to power an elite more willing to compromise with the rest of the international community. In his words:

'If they find the confrontational strategies of their predecessors to be too destructive and ill equipped to yield the expected benefits, they might be inclined to perceive cooperation with other third parties as a more attractive alternative and might thus formulate a new set of foreign policy objectives accordingly' (2015: 60)

He further argues that the new elite's policy preferences need to be evaluated in order to verify whether or not the parties are likely to find a way to resolve their differences (Ibid: 61). In line with this argument, the aim of our paper is to prove that a revision of the perception of the observed conflict occurred with the change within the internal political structures of the two respective countries. More to the point, the change of elite in Serbia influenced the change of policy preference from conflict to cooperation.

Another aspect of the ripeness theory that needs to be taken into account is the role of a third party in making a conflict ripe. The mediators' main assignment is to alternate parties' perception in a way that makes them realize that a compromised solution is more beneficial than the continuation of unilateral belligerent actions. They offer help and enter a conflict 'in order to affect it, change it, resolve it, modify or influence it in some way. Their overriding interest is to reduce violence and achieve a peaceful outcome' (Bercovitch, 2004). Zartman and Haass consider the mediators' role to be at the center of the theoretical thought of international mediation. In fact, Zartman argues that 'mediators can create a perception among antagonists that a moment is ripe' (quoted in Keliboer, 1994: 111).

They usually achieve this by introducing some kind of leverage – political, economic, or even military – as well as rewards. Contrary to Zartman, Haass 'warns that too much diplomacy or mediation in a situation, which is unripe for resolution, can be counterproductive' (Ibid: 112). However, as indicated earlier, this paper does not put emphasis on the mediators, but on the conflicting parties.

1.2. Combining theory and empirical evidence – modus operandi

In intractable conflicts, such as the one elaborated here, the utility of third parties is certainly essential: they help to change the perceptions,

give inducements, incentives etc. (Bercovitch, 2005: 101). However, before analyzing the role of the third parties, we have to look at the nature of parties that are actually involved in the conflict. In ripening the conflict, that is to say, it is not enough to rely solely on the involvement and incentives provided by external actors because no real change can occur unless it is embraced and indorsed by the conflicting parties themselves. Conflict intractability induced the (previous) elites to maintain unyielding positions. They were apprehensive of the political costs required to foster a change of perceptions and policy preferences. Nevertheless, the new elites realized that the negotiations are more beneficial than conflict and proved to be ready to take the risk of changing their perception. Accordingly, the first hypothesis is as follows:

H1: A conflict becomes ripe with the advent to power of political elites that have a perception that a compromised negotiating solution is a 'Way Out' and who are willing to accept the perceived political cost of reaching this solution.

It might be that these new elites see a benefit in compromised solution also because the external actors have provided incentives or inducements that make a negotiating settlement more attractive. The external actors' ability to influence the attitude of the conflicting parties rests on their leverage, material and nonmaterial (Carnevale 2002: 25-40). This leverage enables the conflicting sides to perceive the negotiating solutions as a form of boosting their domestic legitimacy. The second hypothesis of this paper is thus:

H2: The new political elites do not only frame the present situation as unbearable/painful (mutually hurting) but also do realize that through negotiations (as a 'Way Out' of this problem) both sides can gain much more by cooperating (Mutually Enticing Opportunities) than pursuing confrontational activities.

Regime change has often been operationalized in the literature as a shift from an authoritarian to a democratic regime. Thus, it is expected that once a rival state shifts toward democracy, diplomatic efforts increase (Greig/Diehl, 2006: 368). Yet, according to Zartman and De Soto, leadership change can also take the shape of a change from hard-liner to soft-liner, or from rightist to leftist leadership. Besides, the change does not necessarily happen at the top but may include the removal of hard-line advisors (2010: 15). This implies that ripeness is a subjective category, contingent upon a personal perception of the one that has the ability to make changes. In the case that we are analyzing, even though no change from authoritarian to democratic regime took place, the politicians in power altered. Therefore, in

order to assume whether the new elite will change the environment, it is necessary to previously determine whether its strategy is confrontational or compromising (Vukovic, 2015) as well as to understand how does it portray the current situation (Zartman and De Soto, 2010). As put by Vukovic:

‘The new elite might be apprehensive about the domestic socio-political and economic conditions or damaged international reputation created by the previous regime’s confrontational attitude. In these circumstances, improving relations with other international actors may generate gains that could be used to improve the domestic situation and repair a tarnished international image’ (2015: 62).

2. Empirical analysis

2.1. The Tadic leadership and the conflict ripeness perception

This paper argues that the mutually hurting stalemate occurred in the aftermath of the riots that took place in northern Kosovo in the summer of 2011. In order to prove that this situation represents a case of MHS, we analyze the objective indicators for the existence of a stalemate. Subsequently, in order to test whether it was perceived as such, subjective indicators of the perception of a stalemate will be evaluated.

The conflict between Serbian and Albanian population in Kosovo escalated in the mid-2011 after the government of Kosovo tried to establish state institutions in the predominantly Serbian populated northern part of the country. The ultimate goal was to gain control over the whole territory of Kosovo. However, the Serbian government refused to recognize the Kosovo custom stamp and decided to impose embargo on the import of products from Kosovo. As a response, the Kosovo government blocked the import of Serbian goods into Kosovo. Such decision was strongly opposed by the Serbian community in Kosovo, leading to a violent conflict between the local Serbs and the Kosovo Police-KFOR forces (Dnevnik.hr, 2011; 24 sata, 2011).

This was an avoided catastrophe, i.e. a failed escalation, which showed that neither side could win a conflict at an acceptable cost. It was the worst conflict in Kosovo after the one in 2004 and as such was recognized even by the UN, whose Security Council summoned on this occasion (Slobodna Evropa, 2011). The international community was united in their concern that ‘the situation in Kosovo could have caused the destabilization of the Balkan’ (Ibid). At the same time, the conflicting sides suffered increased human casualties. Many Serbian civilians who took part in the riots were injured whereas one Kosovo policeman even got shot during a riot at one of the border checkpoints (Deutsche Welle, 2011).

In terms of MHS, this conflict was very costly for both sides. The embargo that the two states imposed on each other was a political decision

which harmed the economic interests of both countries. This was especially harmful for Kosovo given that Serbia was one of its most important trading partners (Lokalni razvoj, 2014). The riots were painful for both sides with regards to their foreign policy goals as well. Kosovo government was strongly criticized for acting unilaterally without prior consultation with the foreign forces stationed in Kosovo (24 sata, 2011), while the Serbian government was accused by many Western states of financially and logistically supporting the local Serbs in their struggle against KFOR (Nezavisne, 2011).

However, the political actors on both sides, first and foremost the former President of Serbia, Boris Tadic, and the Prime Minister of Kosovo, Hashim Thaci, did not perceive the riots to be a mutually hurting stalemate. Instead, they perceived the conflict as a serious one, which is why both Tadic (Bljesak info, 2011) and Thaci (Dnevnik.hr, 2011) persistently called for peace. Nonetheless, the two leaders did not 'feel the need' for an alternative policy, i.e. did not look for a way out of the conflict, as they regarded the current situation as favorable to negotiations. Thaci thus underlined that there was no room for compromise with the Serbian government: 'Kosovar special forces need to remain at the gates' (Ibid). Tadic, on the other hand, made it clear to the EU High Representative Catherine Ashton that 'such actions threaten to bring the peace process to an end before it even had the tangible results', and accordingly refused to abolish Serbian institutions in the north of Kosovo (Blic, 2011). Therefore, even though the subjective indicators, showing the readiness of Serbia and Kosovo to come (back) to the dialogue, could be observed in the statements of their decision-makers, the two sides in the conflict stood firmly on their existing positions.

As far as the mutually enticing opportunity (MEO) is concerned, the European Union was (and still is) a chief provider of hope for 'a better future' for both countries. What the EU has to offer them and what it asks in return has been a constant. More precisely, the EU's position has to date remained that Serbia needs to recognize the status quo in Kosovo, which does not necessarily imply the recognition of its independence but certainly involves the abolishment of Serbian institutions in the northern Kosovo. Such request was constantly declined by Tadic:

'Serbia will never abandon its people in Kosovo. Serbia will not give up the process of Euro-integration either. If we [...] get the request to choose between these two, my response is that Serbia will not give up any of its legitimate interest' (RTS, 2011).

In fact, even though it was clear that Serbia would neither become a candidate for EU membership nor start the pre-accession negotiations with the EU unless the institutions in northern Kosovo were dismantled, Tadic was not willing to give in (Ibid). Put differently, it was clear that, for Tadic, the existing conflict was a better solution than negotiating, and that the 'preservation of Kosovo' was more important than a seemingly

better future within the European Union. Effectively, his unwillingness to resolve the conflict with Kosovo imposed a deadlock onto the Serbian EU-integration process. From the ripeness theory's point of view, Tadic did not see the EU as a Mutually Enticing Opportunity, which implies that the conflict was not ripe for resolving. For Thaci, at the same time, there was no alternative to establishing control over the entire territory of Kosovo and such stance 'supported' the conflictual relations with Serbia.⁶

Although the core prerequisite for MHS already existed, the actors did not perceive it as such and were thus not willing to find a 'Way Out' from the conflict situation. Although the prospects for MEO, in the context of the EU membership (and respective steps that lead to it) existed even then, they did not motivate the actors to reach 'a better future' by complying to the negotiation process in order to resolve the conflict.⁷ To sum up, the conflict was not ripe for resolving because, albeit existent, the above-listed elements were not perceived as such by the conflicting sides.

2.2. Revision of perceptions – conflict ripeness in changed political environment

As thoroughly elaborated in the following section of this paper, the critical moment for a change of the perception of the Serbia-Kosovo conflict occurred just after the two countries experienced a turnover in power. This was particularly visible in Serbia whose new political elite shifted the conflict strategy from confrontational to compromising. In May 2012, parliamentary and presidential elections took place in Serbia. Tadic was defeated in the run for the presidential office by the Serbian Progressive Party's (SNS) candidate, Tomislav Nikolic, while his Democratic Party (DS) lost a majority in the parliament. The SNS formed a new government with the support of a coalition of parties centered around the Socialist Party of Serbia (SPS). Tomislav Nikolic, elected president, resigned from the SNS chair position and Aleksandar Vucic became the new party leader. The Serbian governing structure was as follows: Tomislav Nikolic (SNS) as President; Ivica Dacic (SPS) as Prime Minister; Aleksandar Vucic (SNS) as the first deputy Prime Minister and the Minister of Defence (Blic Online, 2012).

Those elected to lead Serbia were for a long time the most passionate representatives of Serbian nationalism. The SPS was originally established by Slobodan Milosevic whereas the SNS emerged in 2008 from the extreme-right wing Serbian Radical Party.⁸ Taking into consideration the recent riots in Kosovo, the first reaction in the region and the European Union to the political change in Serbia was reluctance and fear that the Serbian nationalism may come back to its roots, causing more problems and new conflicts in the Balkans (Vijesti Online, 2012). Surprisingly, exactly the opposite happened. Seemingly politically radical, due to its nationalist past, the new Serbian leadership actually consisted of soft-liners ready to resolve the conflict. And indeed, the new Serbian government intensified cooperation

⁶ KFOR and the international community supported him in his intention (Dnevnik.hr, 2011), which made his position much easier than Tadic's.

⁷ The normalization of relations is for both sides the prerequisite for the EU membership.

⁸ SRP is another pillar of Serbian nationalism, whose president Vojislav Seselj has been accused of war crimes.

with the neighboring Western Balkan countries, including Kosovo.

This paper argues that, together with the political change in Serbia, a change of perception of the conflict with Kosovo occurred as the new government perceived the conflict as ripe for resolving and demonstrated its readiness to cooperate and negotiate. In that context, we analyzed the perception of the existence of MHS and Way Out by the new Serbian and Kosovo government.⁹ Even in 2012, months before the Brussels Agreement was signed, the first deputy Prime Minister and the Defense Minister, Aleksandar Vucic,¹⁰ recognized that 'everything that happens regarding Kosovo will be painful for Serbia' (Balkan Insight, 2012) and that the situation as it was at that time was simply not sustainable. Vucic spoke of a 'dramatic situation' in which his country found itself, having to choose between the two 'catastrophic solutions':

'If we reject the plan,¹¹ it means that the doors to the rest of the world close for Serbia. And it means less money for our budget and our economy' (Tagesspiegel, 2013).

Accepting the plan, however, implied accepting the inclusion of the Serb-populated northern Kosovo in the Kosovo state. It was clear that if Serbia rejected to sign the Agreement on normalization of relations with Kosovo, it would put its prospective EU membership and the ensuing better economic perspective at risk (Ibid). What made this 'dramatic situation' potentially even more costly was the fact that, at that time, the Serbian economy was near bankruptcy (Blic Online, 2013). In view of that, Vucic publically stated that he would not let his country's European integration get jeopardized because of Kosovo (Ibid, 2012) and that the normalization of relations with Kosovo was the only way for Serbia to survive and remain united in the pursuit of a path towards a better future (BBC News, 2013). In his words:

'We do not want Serbia isolated from the world, but we have to protect our interests [... It] is therefore highly important that we reach an agreement' (The Guardian, 2013).

Vucic, 'former ultranationalist-turned moderate', also pointed out that a military solution of the Serbia-Kosovo conflict is 'out of the question' (Ibid). Yet, despite his convincing statements on the (changed) national interests and priorities, the Serbian leadership was not united on the Kosovo question. While for Vucic it came after the EU integration issue, the Prime Minister Dacic threw his support behind the idea of a partition of Kosovo, the position on which the European Union and Kosovo were not even willing to negotiate. At the same time, President Nikolic presented a third view, suggesting that Albanians should be offered a 'substantial autonomy' within Serbia. Interestingly, such initiative was actually rejected in 2006, before the declaration of Kosovo's independence, by the then Serbian Prime Minister, Vojislav Kostunica. Nikolic repeatedly pointed out that his position on 'the southern Serbian province' would not change even

⁹ Indicators for objective existence and subjective perception of MHS and Way Out can be found by responding to the following questions: Was the continuation of the conflict too costly? Did the degree of hurt become too high? Were there some statements that betrayed the confidence in an option that is only good for the Serbian side? Has the new government re-evaluated Serbian interests? Accordingly, when looking at the existence and perception of a Way Out for the statements announcing a change toward finding a solution of joint agreement of conflict resolution should be examined, as well as whether there was a splitting in the leadership or political elite, which strengthened the dialogue and resolution oriented positions. See Ch. 2.1.

¹⁰ When one takes into consideration the structure of the political elite and the true power-distribution in Serbia by that time, one has to conclude that although Vucic was the deputy Prime Minister, he was the most powerful actor in Serbia and a push-factor when it comes to conflict resolution with Kosovo.

¹¹ I.e. the EU mediated negotiating process between Kosovo and Serbia on normalization of their relations.

¹² The two models proposed are: Model of two Germanys - Two states have cooperated in all aspects except that they have not formally recognized each other. South Tyrol and Espen - Substantial autonomy for minorities who are provided with a wide range of rights - regarding the local authorities, education, cultural autonomy etc. (Blic Online, 2012).

at the cost 'that the EU holds us by side for the next hundred years' (Blic Online, 2012).¹²

The split in the Serbian leadership and, in particular, Vucic's decisiveness to conciliate the conflict with Kosovo led the international community to support Vucic even more and make him 'the West's go-to man in Serbia' (The Independent, 2013). When it comes to Thaci, he has always been open for a dialogue with Serbia, mainly because he had the international community (or, at least, a vast majority of it) 'on his side'. Thaci's and the international community's interests overlap in most of the issues concerning Kosovo. Above all, they have appeared united in conviction that Kosovo is an independent state and as such should have jurisdiction on the whole of its territory. Accordingly, in their first request towards the Serbian government, they called for the abolition of the Serbian parallel institutions in the north of Kosovo and the preservation of Kosovo borders. As stated by Thaci:

'Kosovo has its own territory and borders. Kosovo is unique and indivisible. Even the most powerful international actors guarantee this. In this context, I advocate for more regional cooperation. There is no question of the division of Kosovo, or the political and territorial autonomy for Serbs' (Jutarnji list 2012).

He frequently pointed out that Serbia no longer had political, technical or legal right to 'settle the Kosovo issue' and that the plan must be 'pan-European' in order to correspond with the political reality as well as with the Kosovo's and the international community's expectations (Jutarnji list, 2012). Using this advantage, Thaci sought to manipulate the negotiating process by demanding the Serbian government to recognize Kosovo as an independent state, even though the EU as a mediator had never explicitly asked Serbia to do so. Precisely because of such attitude of the Kosovo Prime Minister, the continuation of the dialogue between Kosovar and Serbian delegations in Brussels was often called into question (Telegraf, 2013).

One important reason why Thaci was so difficult to cooperate with at the beginning, probably stems from the fact that, at the time, the Vetevendosije (Self-determination) movement was gaining political strength in Kosovo. Vetevendosije is composed of political forces united in the opposition to the negotiation process with Serbia without the latter's previous recognition of Kosovo independence (B92, 2013). It is important to notice that the signing of the Brussels Agreement took place right before the elections for the mayor of the Kosovo's capital, Pristina. Vetevendosije's electoral victory over Thaci's party was considered to be a historical success for the movement (Ibid). Since the Pristina elections were considered 'small parliamentary elections', Vetevendosije used the triumph to present itself as the Thaci's main challenger in the Kosovo political scene. Just as the split within the Serbian leadership motivated Vucic to seek an agreement with

Kosovo, the electoral defeat made Thaci more willing to negotiate with Serbia.

The Brussels Agreement was signed on 19 April 2013.¹³ Reactions to the Agreement were different on both sides. A significant part of the opposition in Serbia as well as the Serbian population in Kosovo believed that, with this agreement, Serbia de facto recognized Kosovo (RTV, 2013). At the same time, Vetevendosije and the rest of the political opposition in Kosovo argued that, compared to Serbia which initiated the pre-accession negotiations with the European Union, Kosovo gained nothing from this agreement (E-Novine, 2013).¹⁴ On the other hand, Thaci's argued that by accepting the Brussels Agreement Kosovo made a step towards signing the Stabilization and Association Agreement (SAA) and the beginning of visa liberalization process. In fact, after the agreement was signed, the European Commission officially called for the launch of the SAA talks with Kosovo,¹⁵ while Serbia was, as a result, allowed to start the pre-accession negotiations in December 2013.¹⁶

That the signing of the Brussels Agreement should primarily be seen as a result of the efforts of the leaders of Kosovo and Serbia was clear to the EU's High Representative Ashton as well. She often pointed out that 'all the merits for the signing of the Brussels Agreement go to both leaders and not to herself' (Al Jazeera, 2013). The importance of the EU's mediator role in this process, however, must not be neglected.

2.3. EU membership as a 'Mutually Enticing Opportunity'

In this section, we test the perception of the Mutually Enticing Opportunity as the third element of the conflict ripeness. Mutually Enticing Opportunity aims to extend the theory beyond its first aim, which is the beginning of the negotiation process for conflict resolution. It suggests that the ripeness theory can reach beyond the decision to negotiate into the negotiations themselves by providing a prospect for a more attractive future if the parties are pulled out of the conflict (Zartman, 2001: 14). The MEO represents a new 'ingredient' which is not part of the conflict and it serves as an incentive for the negotiations to last and be successful.

In the process of conflict settlement, Mutually Enticing Opportunity is the final part. It is the recognition that negotiations indeed bring benefits and that these benefits cannot be achieved without cooperation with the other side (Zartman and De Soto, 2010). The indicators therefore can be found in statements of the respective governing structures within Kosovo and Serbia. Accordingly, for Vucic, the normalization of relations with Kosovo is 'the only way for Serbia to survive and remain united in the search for a path to a better future' (BBC, 2013) and Serbia is dedicated to accept the norms and principles of the European Union in order to become a true 'European society' (Novosti Online, 2014). Likewise, Thaci made clear that

¹³ *With this Agreement, the formation of the Community of Serbian municipalities was anticipated, as well as one unified Kosovo Police (with Serbs in it, paid by the Kosovo Police only), and the judiciary in the north of Kosovo became part of the Kosovar judiciary system. This Agreement also provided both sides with a promise that none of them will block the other side in their respective path toward the full membership to the EU. The role of the European Union as a supporter and controller of this process would continue also in the implementation phase (Blic online, 2013).*

¹⁴ *Vetevendosije even protested against the Agreement in front of the Kosovar Parliament disabling the MoPs and foreign ambassadors to enter the building. (Ibid).*

¹⁵ *More on this: European Commission, Enlargement – Kosovo, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo/index_en.htm*

¹⁶ *More on this: European Commission, Enlargement – Serbia, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/serbia/index_en.htm*

‘the dialogue with Serbia has no alternative, nor does the European future of Kosovo’ (Tanjug, 2014).

EU membership is a driving force for both countries to perceive the normalization of relations as a necessity for a better future and it is, as such, their Mutually Enticing Opportunity. However, this EU membership-perspective had existed even before Vucic, Dacic and Thaci, but it was only them who perceived it. That the future of the normalization of relations depends on the actors within these two countries is crystal clear to the European Union, as well. Namely, the EU High Representative Catherine Ashton has repeatedly paid tribute to both sides in the dialogue and added that the personal involvement of the Serbian first deputy Prime Minister Aleksandar Vucic and Prime Minister Ivica Dacic, as well as the Kosovo Prime Minister Hashim Thaci will be necessary in order to continue this process and assure its success (Al Jazeera, 2014). Angela Merkel similarly noted that: ‘Making progress has been enabled by the courageous leadership, with their ability to foresee, and their decision to seize the opportunity, and thus set guidelines for a better future. This was however encouraged by the European perspective’ (B92, 2014).

As well as MHS and Way Out, MEO has a perceptive character. It is important to notice that the perspective of a better future through negotiations comes as a result of the mediator’s work. The look at what exactly the mediator did and what actions it took to assure this perception is beyond the ripeness theory. However, it is certain that the European Union as a mediator in the conflict between Kosovo and Serbia did not only resort to threats and rewards but used its soft power as well. ‘Europe, itself born from the ashes of World War II, became a place of reconciliation of the Balkan peoples’, said the former President of the European Council Herman Van Rompuy (Al Jazeera, 2013); and such statements were often heard from the EU officials, in the first place from Catherine Ashton. However, the ripeness theory does not provide the mechanism that shows us what did the mediator do. To answer this question, therefore, the introduction of another theory will be necessary.

It was of crucial importance that the new leadership in Serbia and the government of Kosovo realized that the negotiation was a process through which their gains were maximized, not only at the material level (e.g. financial support) but also at the non-material level (their domestic legitimacy being improved, credibility boosted etc.). Also, the rewards for signing the Agreement were for both sides more acceptable than giving up as the gains related to the near future and could increase their legitimacy immediately. Bearing this in mind, one might conclude that the Serbian leadership headed by Tadic misinterpreted the preferences of the Serbian electorate and, to that effect, gave a wrong political response to the issue of the conflict with Kosovo. As a result, Tadic and his party lost the elections in 2012. The fact that Tadic ‘saved Kosovo’ and still did not get re-elected

imply that the group to which the 'Kosovo issue' is of key importance when choosing party affiliation is rather marginal. Besides, parties that propagate the 'preservation of the holy land of Kosovo' are numerous in Serbia, which might be another reason for Tadic's unfortunate election result.¹⁷ In terms of the ripeness theory, contrary to Tadic, Vucic recognized this opportunity and used the conflict ripeness and the 'painful decisions' to profile himself as a responsible leader, capable of leading his country 'through good and bad times'. On such platform, he triumphed in the 2014 elections with nearly an absolute majority of the vote and became the new Prime Minister of Serbia. The evidence that the recognition of conflict ripeness and the Brussels Agreement brought domestic political advantages to those involved in the process could also be found in Kosovo. In the June 2014 election, Thaci's party won the majority of seats in the parliament (Al Jazeera, 2014).¹⁸

In the previous sections, we have shown how the change of political elite in Serbia brought about a new perception of the three elements of ripeness theory, namely Mutually Hurting Stalemate, Way Out, and Mutually Enticing Opportunity. In Kosovo too, there were domestic changes that pushed Thaci toward being a valid spokesperson willing to negotiate. Since Kosovo had, due to the better starting position, been ready to negotiate with Serbia from the very beginning, we take the change at the Serbian political summit as the key determinant of the change in the conflict which made it ripe for solving.

Conclusion

This paper sought to answer the question why an agreement between Kosovo and Serbia, as the first step toward normalization of their relations, was only possible in 2013, after years of failed attempts. In other words, we wanted to determine why did this conflict become ripe for resolution precisely in 2013 and not beforehand. We demonstrated that with the 2012 political change in Serbia, the perception of the conflict changed as well. By realizing that the persistent conflict brings too much 'pain' (MHS), the new Serbian leadership altered the strategy from confrontational to compromising and, together with the ruling elite in Kosovo, started looking for a 'Way Out' of the conflict. As a result, they embarked on a dialogue which, they hoped, could bring them benefits that would 'overcome the sole negotiation process' (MEO), such as the progress on the path toward the EU membership. At the same time, the political elites, both old and new, of the conflicting parties perceived the negotiation process as a way to boost their domestic political legitimacy. Therefore, both hypotheses we presented at the beginning of this paper have been confirmed.

Furthermore, one can identify a number of additional political effects of the changing Serbia-Kosovo conflict dynamics. Firstly, subsequent

¹⁷ From a '(re)electoral point of view', Tadic was hoping to compensate the economic failure during his Presidency, with tough politics towards Kosovo. This strategy however failed.

¹⁸ It took almost six months after the election for the Kosovar government to be constituted. This however does not undermine the claim of domestic advantages of the Brussels Agreement for Thaci's party.

to the 2012 political change in Serbia, the attitude of those politically representing the Serbian population in northern Kosovo also changed. By participating actively in the Kosovo parliamentary elections in June 2014, they showed that they were losing confidence in the Serbian government. Secondly, the Brussels Agreement signing showed that the Kosovo political scene was not united as regards the dialogue with Serbia, which not only influenced the conflict perception but might also affect the course of the negotiations. In this context, the appearance of a veto-actor Vetevendosije might prove to be a serious impediment to the future cooperation between these two countries. Finally, the perception of the EU as MEO has also been a subject of change. For Kosovars, this perspective remained stable while on the Serbian side there existed significant variations between the Tadic Presidency and the Dacic/Vucic Government.

Adjacent to the analysis of the reasons which led to the adoption of the Brussels Agreement only in 2013, this paper attempted and, in part, succeeded in further developing the concept of credible leadership as a necessary mechanism for achieving the conflict ripeness. Albeit acknowledged by the ripeness theory, this mechanism has thus far been largely ignored.

Finally, this paper pointed to the manner in which the two conflicting parties perceived the European Union and its role in the negotiation process. On the other hand, what the EU did to get perceived in a particular way and what was its contribution to ripening the conflict is beyond our analytical scope. We believe, however, that our research could serve as a departure point for such analysis.

Bibliography

Al Jazeera Balkans. 2013. Odnosi sa Kosovom ključni za evropsku Srbiju. Available at: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/odnosi-sa-kosovom-kljucni-za-evropsku-srbiju> (accessed 19 July 2014).

Al Jazeera Balkans. 2013. Evropa – mjesto pomirenja balkanskih naroda. Available at: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/evropa-mjesto-pomirenja-balkanskih-naroda> (accessed 19 July 2014).

Al Jazeera Balkans. 2014. Ashton: Plan ne prejudicira status Kosova. Available at: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ashton-plan-ne-prejudicira-status-kosova> (accessed 29 July 2014).

Al Jazeera Balkans. 2014. Thaciju slijede teski pregovori nakon izbora. Available at: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/thaciju-slijede-teski-pregovori-nakon-izbora> (accessed 21 July 2014).

Balkan Insight. 2012. Vucic warns Serbia of 'painful' Kosovo decision. Available at: <http://www.balkaninsight.com/en/article/vucic-warns-serbia-of-painful-kosovo-decisions> (accessed 19 July 2014).

Banac, Ivo. 2001. *Raspad Jugoslavije-Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*. Zagreb: Durieux.

BBC News. 2013. Aleksandar Vucic: Kosovo Serbs 'should accept deal'. Available at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-22506485> (accessed 19 July 2014).

Bercovitch, Jacob. 2002. Introduction: Putting Mediation in Context, in *Studies in International Mediation* edited by Bercovitch, Jacob. New York: Palgrave Macmillan, 3-23.

Bercovitch, Jacob. 2004. International Mediation and Intractable Conflict, in *Beyond Intractability*, editors Burgess, Guy, and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. Available at: <http://www.beyondintractability.org/essay/med-intractable-conflict> (accessed 06 February 2015).

Bercovitch, Jacob. 2005. Mediation in the Most Resistant Cases, in *Grasping the Nettle – Analyzing Cases of Intractable Conflicts*, edited by Crocker, A. Chester, Fen O. Hampson, and Pamela Aall. Washington DC: United States Institute for Peace, 99-123.

Bercovitch, Jacob, and Allison Houston. 2000. Why Do They Do It Like This? An Analysis of the Factors Influencing Mediation Behavior in International Conflicts. *The Journal of Conflict Resolution* 44(2): 170-202.

Blic. 2011. Tadic: Srbija nece ratovati. Available at: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/267993/Tadic-Srbija-nece-ratovati> (accessed 18 July 2014).

Blic. 2012. Vucic porucio Vladi da nece dozvoliti da evropski put Srbije bude ugrozen zbog Kosova. Available at: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/348342/Vucic-porucio-Vladi-da-nece-dozvoliti-da-evropski-put-Srbije-bude-ugrozen-zbog-Kosova> (accessed 19 July 2014).

Blic. 2012. Parlamentarni izbori 2012. Available at: <http://www.blic.rs/izbori-2012/rezultati/parlamentarni-izbori/izvori/5/CeSID> (accessed 19 July 2014).

Blic. 2013. Vucic: Srbija pred bankrotom, slede teske mere. Available at: <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/410624/Vucic-Srbija-pred-bankrotom-slede-teske-mere> (accessed 19 July 2014).

Blic. 2013. Tekst Briselskog sporazuma. Available at: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/378674/Tekst-briselskog-sporazuma> (accessed 19 July 2014).

Bljesak info. 2011. Tadic pozvao na mir. Available at: <http://www.bljesak.info/web/video.aspx?m=614d43b0-99a8-468c-a5c4-7256abeb072e> (accessed 18 July 2014).

Bljesak info. 2011. Kosovo: u sukobima vise ozlijedenih, predsjednik Tadic porucio da Srbija nece ratovati. Available at: <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/kosovo-u-sukobima-vise-ozlijedenih-predsjednik-tadic-porucio-da-srbija-nece-ratovati/62247> (accessed 18 July 2011).

B92. 2013. Samoopredeljenje dobilo Pristinu. Available at: http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=784088 (accessed 19 July 2014).

B92. 2014. Merkel: Ne odustajemo od obećanja. Available at: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=07&dd=15&nav_category=11&nav_id=876886 (accessed 15 July 2014).

Carnevale, J. Peter. 2002. Mediating from Strength, in *Studies in International Mediation*, edited by Bercovitch, Jacob. New York: Palgrave Macmillan, 25-40.

Deutsche Welle. 2011. Kobna zabrana trgovine izmedju Kosova i Srbije. Available at: <http://www.dw.de/kobna-zabrana-trgovine-izmedju-kosova-i-srbije/a-15271083> (accessed 18 July 2014).

Dnevnik.hr. 2011. Drama na sjeveru Kosova: Stanje je mirno ali napeto, nadzor preuzeo KFOR. Available at: <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/drama-na-sjeveru-kosova-stanje-je-mirno-ali-napeto-nadzor-preuzeo-kfor.html> (accessed 18 July 2014).

Dnevnik.hr. 2011. Thaci: Akcija uspješno završena, pozivam na mir i suzdržanost. Available at: <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/thaci-akcija-uspjesno-završena-pozivam-na-mir-i-suzdržanost.html> (accessed 18 July 2014).

E-izbori. 2014. Konacni rezultati parlamentarnih izbora 2014. Available at: <http://eizbori.com/konacni-rezultati-parlamentarnih-izbora-2014/> (accessed 21 July 2014).

E-Novine. 2013. Parlament Kosova ratifikovao Briselski sporazum. Available at: <http://www.e-novine.com/region/region-kosovo/86729-Parlament-Kosova-ratifikovao-Briselski-sporazum.html> (accessed 19 July 2014).

European Commission. Enlargement – Kosovo. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo/index_en.htm (accessed 19 July 2014).

European Commission. Enlargement – Serbia. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/serbia/index_en.htm (accessed 19 July 2014).

Greig, J. Michael. 2001. Moments of Opportunity – Recognizing conditions of ripeness for international mediation between enduring rivals. *Journal of Conflict Resolution* 45(6): 691-718.

Greig, J. Michael, and Paul F. Diehl. 2006. Softening Up: Making Conflicts More Amenable to Diplomacy. *International Interaction*, 32(4): 355-384.

Kleiboer, Marieke. 1996. Understanding Success and Failure of International Mediation. *The Journal of Conflict Resolution* 40(2): 360-389.

Jutarnji list. 2012. Thaci: Srbi se igraju vatrom. Riskiraju svoju evropsku budućnost, a znaju da je pitanje granica na Balkanu riješeno. Available at: <http://www.jutarnji.hr/hashim-tha-i-srbi-se-igraju-vatrom-riskiraju-svoju-evropsku-buducnost-a-znaju-da-je-pitanje-granica-na-balkanu-rijeseno/1065530/> (accessed 21 July 2014).

Jutarnji list. 2012. Hashim Thaci Nikon razgovora s Milanovicem: 'Srbija nema ni moralno ni politicko ni zakonsko pravo rješavati pitanja Kosova'. Available at: <http://www.jutarnji.hr/hashim-thaci-srbija-nema-ni-moralno-ni-politicko-ni-zakonsko-pravo-rjesavati-pitanja-kosova-/1064712/> (accessed 23 July 2014).

Kleiboer, Marieke. 1994. Ripeness or Conflict: A Fruitful Notion? *Journal of Peace Research* 31(1): 109-116.

Maoz, Zeev, and Lesley G. Terris. 2009. Credibility and Strategy in International Mediation. *International Interactions* 32(4): 409-440.

Nezavisne. 2011. Savjet bezbjednosti UN osudio nasilje na Kosovu. Available at: <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Savjet-bezbjednosti-UN-osudio-nasilje-na-Kosovu-117202.html> (accessed 18 July 2014).

Novosti Online. 2014. Vucic: Ulazak u EU prioritet, pet oblasti 'u crvenom'. Available at: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:498357-VucicUlazak-u-EU-prioritet-pet-oblasti-u-crvenom> (accessed 29 July 2014).

Office of the Prime Minister. 2012. Interview of PM Thaci to Deutsche Welle. Available at: <http://kryeministri-ks.net/?page=3,107,3010> (accessed: 19.07.2014).

Pruitt, G. Dean. 2005. Whither Ripeness Theory. *Institute for Conflict Analysis and Resolution, Working Paper No. 25*, 1-40.

RTS. 2011. Necemo napustiti svoj narod na Kosmetu. Available at: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/945484/Necemo-napustiti-svoj-narod-na-Kosmetu.html> (accessed 14 July 2014).

RTV. 2013. Kosovski Srbi optuzili vlast za izdaju, novo okupljanje 28. juna. Available at: http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/kosovski-srbi-optuzili-vlast-za-izdaju-novo-okupljanje-28-juna_391097.html (accessed 05 July 2014).

Slobodna Evropa. 2011. Savjet bezbjednosti UN danas o Kosovu. Available at: <http://www.slobodnaevropa.org/archive/news/20111129/500/500.html?id=24405274> (accessed 18 July 2014).

Stedman, J. Stephen. 1991. *Peacemaking in Civil War: International Mediation in Zimbabwe, 1974-1980*. Boulder, CO. and London: Lynne Rienner Publishers.

Tagesspiegel. 2013. Entweder EU oder Kosovo. Available at: <http://www.tagesspiegel.de/politik/serbien-entweder-eu-oder-kosovo/8026862.html> (accessed 03 July 2014).

Tanjug. 2014. Taci: zelim multietnicku vladu i nastavak dijaloga. Available at: <http://www.tanjug.rs/novosti/132375/taci-zelim-multietnicku-vladu-i-nastavak-dijaloga.htm> (accessed 20 July 2014).

Telegraf. 2013. Proprali pregovor: Vucic nudio ostavku, razgovori se nastavljaju. Available at: <http://www.telegraf.rs/vesti/politika/626402-pregovori-u-corsokaku-taci-odbija-sve-srpske-predloge-vucic-vikao-na-njega> (accessed 21 July 2014).

The Guardian. 2013. Serbia defies EU deadline to give Kosovo independence. Available at: <http://www.theguardian.com/world/2013/apr/08/serbia-eu-deadline-kosovo-independence> (accessed 11 July 2014).

The Independent. 2013. Aleksandar Vucic: The man who's bringing Belgrade in from the cold. Available at: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/aleksandar-vucic-the-man-whos-bringing-belgrade-in-from-the-cold-8745600.html> (accessed 27 June 2014).

Vijesti Online. 2012. Vucic: Nas posao je da ne priznamo Kosovo. Available at: <http://www.vijesti.me/svijet/vucic-nas-posao-je-da-ne-priznamo-kosovo-clanak-80732> (accessed 23 July 2014).

Vukovic, Sinisa. 2015. *International Multiparty Mediation and Conflict Management – Challenges of Cooperation and Coordination*. London: Routledge (Manuscript).

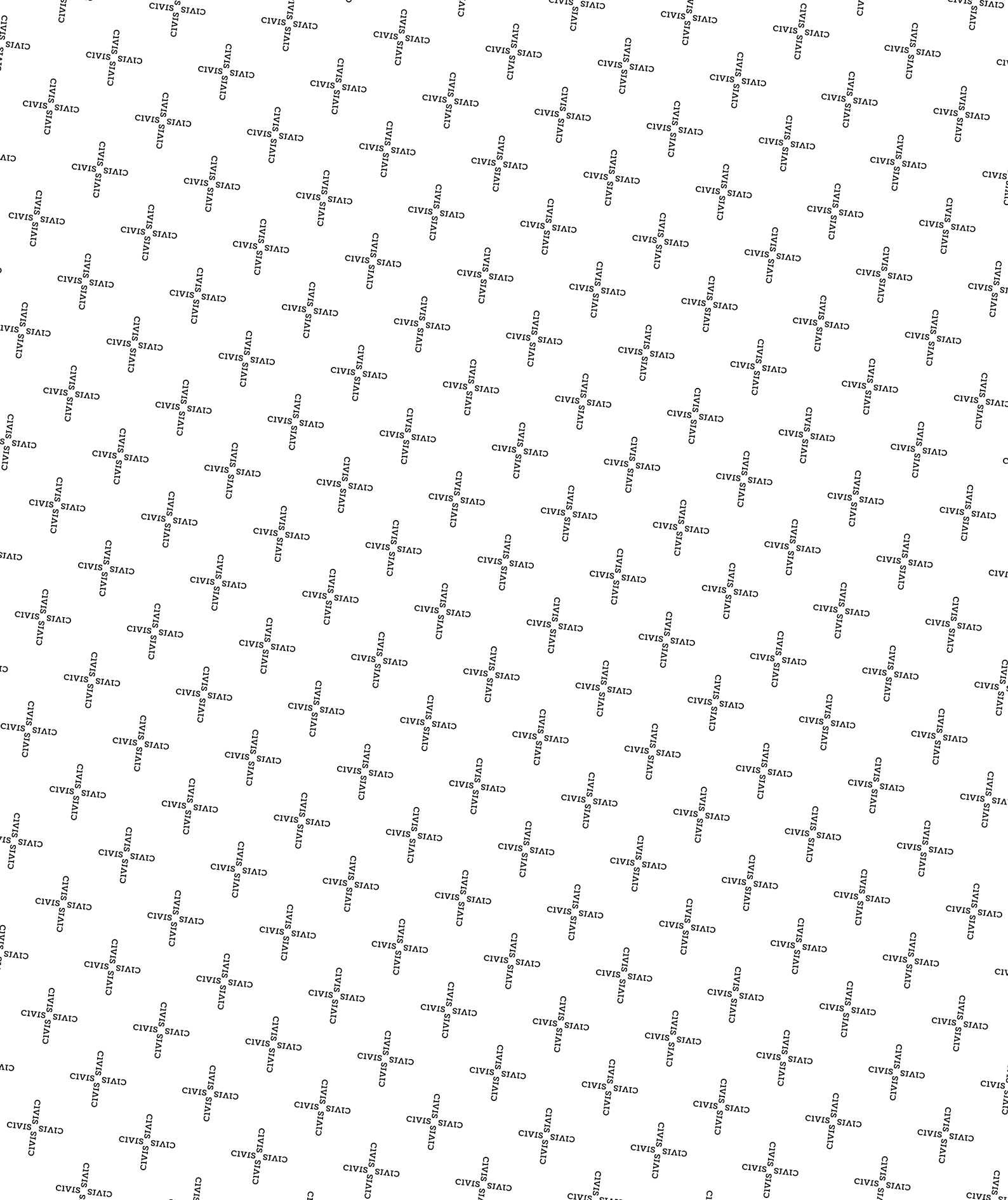
Zartman, I. William. 2001. The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments. *The Global Review of Ethnopolitics* 1(1): 8-18.

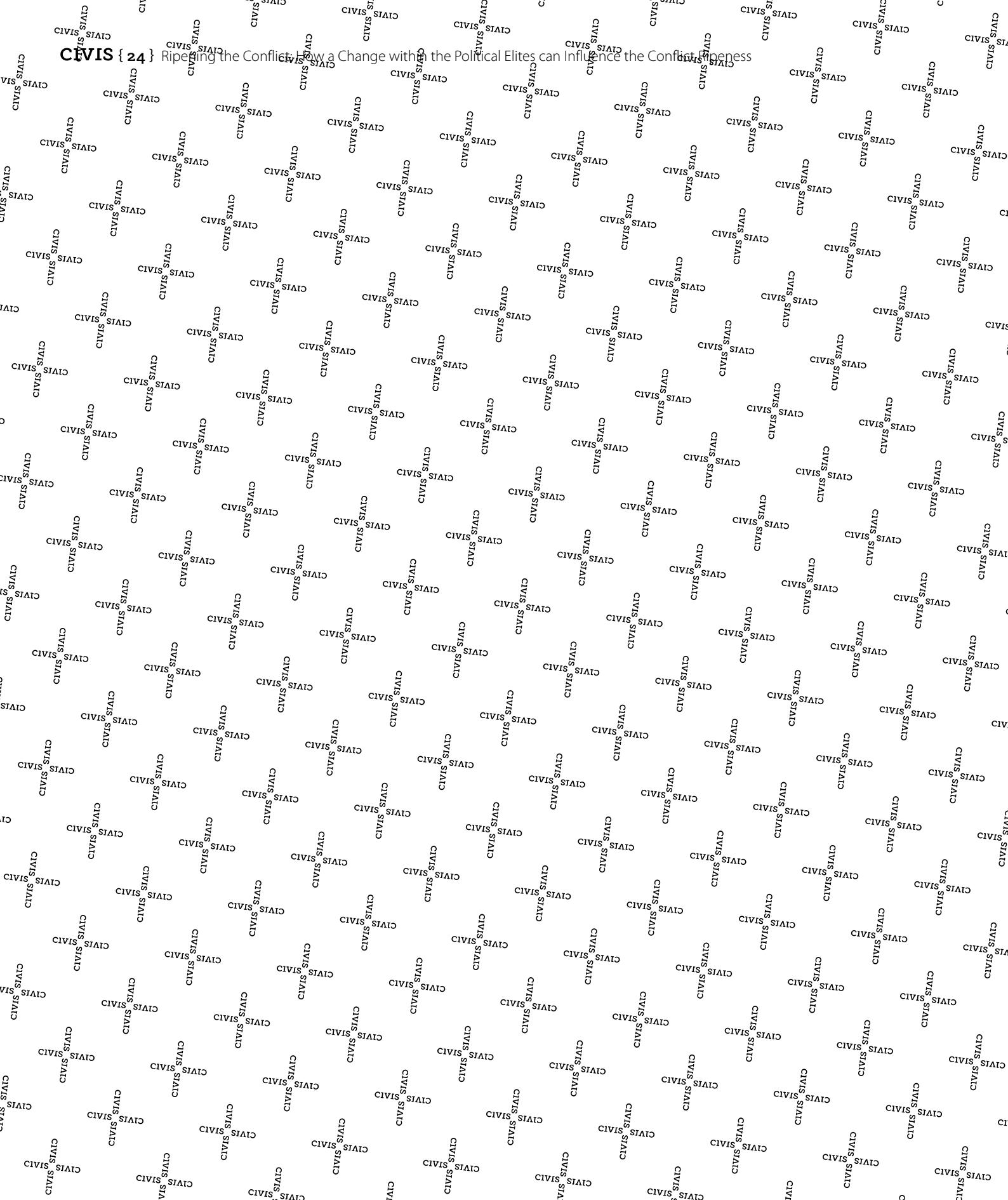
Zartman, I. William. 2006. Negotiating Internal, Ethnic and Identity Conflicts in a Globalized World. *International Negotiation* 11(2): 253-272.

Zartman, I. William, and Alvaro de Soto. 2010. *Timing Mediation Initiatives*. Washington, DC: United Institute of Peace.

24 sata. 2011. Neredi na Kosovu: Zapalili su granični prijelaz, gorio i KFOR. Available at: <http://www.24sata.hr/svijet/noc-na-kosovu-protekla-mirno-policijac-ranjen-u-glavu-umro-229083> (accessed 18 July 2014).

24 sata. 2011. B. Tadic o sukobu na Kosovu: Srbija nema namjeru ratovati. Available at: <http://www.24sata.hr/svijet/kosovo-zabranili-uvoz-srpske-robe-pa-izbili-neredi-na-granici-228966> (accessed 18 July 2014).

Nemanja BATRIĆEVIĆ

Media Driven Ambivalence and its Consequences¹

The author is a PhD student
of Political Science at
Central European University
(e-mail: batricevic_
nemanja@student.ceu.edu)

¹ *Medijski uslovljena
ambivalentnost u političkom
odlučivanju*

Abstract

Ambivalence exists when an individual possesses multiple and often conflicting opinions toward competing political candidates or parties. In this paper, I examine how exposure to different types of media influences the probability of experiencing competing political considerations. More specifically, I argue that, compared to other types of media (TV and radio), newspaper consumption encourages selectivity in the information seeking, thus leading to a greater polarization and decrease of political ambivalence. In addition, I look into the possible practical implications of political ambivalence such as postponing final decision and change in political preference. I use the National Election Study data to test hypotheses regarding the sources and consequences of ambivalence towards political candidates, G. W. Bush and J. Kerry, in the 2004 US presidential elections. I find empirical evidence to support the claim that political ambivalence is conditioned not only by the amount of exposure to media but also by the nature of media. Furthermore, ambivalent voters are found to make their final decision noticeably later. Nonetheless, they are not more likely to actually change their political preference.

Keywords: political ambivalence, media news, selectivity, vote choice

Introduction

People tend to award one-sidedness. This is often a fact of our political life. Ignoring the contra-argument and resistance to change of the vote choice is easily perceived as a reflection of one's consistency and the strength of will. Conversely, indecisiveness is usually recognized as an indicator of one's mental weakness. Nevertheless, a large portion of novel literature in political psychology suggests that ambivalence is a prevalent characteristic of the public's political opinion and that it has significant implications for political judgments and choice (Lavine, 2001). Broadly conceived, ambivalence can be defined as an individual's endorsement of competing considerations relevant to the evaluation of an 'attitude object'. In political world, ambivalence can occur when an individual fosters multiple reasons to endorse competing political candidates or parties (Basinger et al. 2005; Rudolph et al. 2007). Therefore, as argued by Huckfeldt et al., individuals who are politically ambivalent are far from having weak attitudes or opinions towards political objects. Rather, they are likely to have multiple and strong attitudes about the same object that lie in opposite direction (2004: 79).

Ambivalence, therefore, is not the same thing as indifference or uncertainty about a candidate or a party. Someone who is politically ambivalent usually have strong opinions about candidates but nevertheless feel conflicted (Martinez et al., 2005: 3). In contrast, an individual who is uncertain does not have enough information to form a consistent opinion but can arrive at one when provided with extra information. Indifference refers to a state of having neither positive nor negative attitudes about the candidate. Although responses form ambivalent, uncertain, and indifferent respondents may seem quite similar, the underlying reasons for their response are not (Martinez et al., 2005: 4).

Furthermore, attitudes were traditionally perceived as one-dimensional and bipolar. This view implies that positive attitudes are the diametric opposite of negative attitudes, such that the more one likes a political candidate the less one dislikes it (Lavine, 2001). However, this view has been widely challenged by the idea of the existence of simultaneous endorsements of both positive and negative thoughts about the same object (Cacioppo et al., 1997). Scholars recognized that attitudes can have separate positive and negative components - a two-dimensional view which claims that ambivalence is fundamental to our understanding of attitudes (McGraw and Bartels, 2005). As Craig et al. (2002) noted at the first glance, describing a candidate as both liberal and conservative, would seem implausible or even inconsistent. But in real life we do evaluate objects as if they contain separate components. Politicians are often seen as being liberal on some issues but conservative on others. Only if taken cumulatively, these different perceptions demonstrate whether they generally fall into

one category or the other. Therefore, it seems rather simplistic to think of attitudes as always being unidimensional. We have all experienced mixed feelings about people we encounter in our everyday, social life (Martinez et al., 2005).

While previous research has more carefully examined extent and consequences of this internalized conflict, a lesser amount of attention is given to what causes attitudinal ambivalence. Keele and Wolak state that one possibility is that the roots of ambivalence are within the voter, with differences in political knowledge, cognitive apparatus and attitude strength predicting whether a person internalizes the conflict of politics (2008: 655). Another option is that the ambivalence could come from structural differences in the way candidates are presented in the wider political environment. Individually-based variables are usually adopted by default (Martinez et al., 2005). However, it may be very likely that the ambivalence is, in addition, a function of exposure to opposing arguments in the political environment. Perhaps different types of media, due to their very nature and form, promote or diminish the internalization of competing claims. Quantity and quality of political information vary across media. Some media forms expose people to messages from both sides, while other are more homogenous.

To this point, I am aware of no study investigating implications of this particular aspect of voters informational environment on political ambivalence. I therefore explore the degree to which the consumption of different forms of media, as a more structural part of political environment, as well as individual characteristics, partisanship and cognitive style, drive political ambivalence. In addition, I investigate the consequences of it. Namely, when faced with competing arguments in politics, some will instantly take one side of the debate. For others, the decision is much tougher to make (Keele, 2008: 653). Being able to conform with opposing sides of political battle makes their decision about their own stands comparably harder. If voters are incapable of solving these competing considerations, they will need more time to make political decision, and resulting choices will be less predictable and less stable (Albertson et al. 2005; Lavine, 2001).

1. Media Types and Political Ambivalence

In terms of media effect, I argue that political ambivalence is a function of both level of exposure and the nature of media one consumes. The functionality of some types of media make passive exposure more difficult and selective information seeking easier (Valentino, 2009: 591). More specifically, newspapers may limit people's ability to select politically diverse content. Selective exposure is one of the most widely accepted principles in sociology and social psychology and it is a basic fact in the thinking of many social scientists about communication effects (Sears and

Freedman, 1967). The availability of diverse information in an environment does not guarantee that a persons views will be equally diverse (Hart et al., 2009). Political communication flows run more with than against the partisan line, and many voters tend to respond accordingly via selectivity and reinforcement (Blumler, 2010). Kirchheimer (1966) argues that mass media of the time reduced possibility for viewers to tune into their own side of the argument. Selectivity was also undermined by a decline in newspapers. Television enlarged the audience for political communication by penetrating a sector of the electorate that was previously more difficult to reach and less heavily exposed to message flows (Blumler, 2010).

However, in the modern times of fast technological development, people indeed have massive opportunity to hear different political opinions. There are more channels, chances, and incentives to tailor political communication to particular identities, conditions, and tastes. Technological development facilitates the diversification of political communication. Whether this is occurring, it is a matter of debate and scientific findings, proving either diversification or reinforcement effect, are still inconclusive. Namely, opportunity to engage in selective exposure raised together with more diverse environment (Stroud, 2008: 341). While media provides an increased opportunity for exposure to diverse views, it may happen that people are increasingly seeking out likeminded views. It creates opportunities for would-be persuaders to seek more efficient impact by selectively focusing their communications on preferred population sectors. The explanation by Lazarsfeld et al. (1948) of how political campaign mainly activates and reinforces preexisting preferences or predispositions still tend to occupy scientific community. The debate has become increasingly important in the face of technological developments that have radically changed the way people communicate and obtain information. There are a few possible reasons why we should expect something like this to occur.

First, in many communities there are limited opportunities to subscribe to non-local papers. Furthermore, people who live in likeminded communities may be more likely to consume likeminded newspapers, not because they would not like to read newspapers with contradictory views but because they have limited access to diverse newspapers (Stroud, 2008: 347). Sears and Freedman (1967) referred to this possibility as *de facto* selectivity. Namely, that people were not motivated to select likeminded newspapers, but the political make-up of their local newspapers outlook influenced the political leanings of the community.

More importantly, contrary to TV and radio, it is very unlikely for people to be passively exposed to newspapers.² To obtain valuable information from the papers, some kind of positive action is needed. We usually need to get out of our homes in order to get it, to pay for the piece of paper, spend time reading it and put some cognitive effort in processing and understanding. Due to the fact that the information gathered in

² In this paper, I refer only to printed newspapers. Unfortunately, the data that I have used do not include questions about online newspapers consumption. In terms of selective exposure, however, the literature in political psychology suggests that we should expect people in the online environment to be even more selective (see: Valentino, 2009).

newspapers is costly in multiple ways, there is an increased probability that selective exposure pattern will occur in comparison with other media types. An individual would perhaps rather choose not to expose him/herself to an additional cost of contra-arguing with the opposite political opinions. This is, obviously, not the case with TV and radio, instantly built into our everyday lives. Many 'fall into' the news rather than 'jumping into' it, so to speak. The great majority of those who regularly watch television news do not seek it out because they are actually interested in politics but, on the contrary, by accident, as a part of their large daily diet of television. They do not watch the news because they are in some way already primed or mobilized or motivated to do so, like newspaper readers (Newtone, 1999). As a matter of fact, many have little interest in politics and watch political news on television only because they are anyway watching television. As Blumler (2010) states, 'it is a general rule that TV reaches a less selected audience for any of its fare than does any other medium', and as its result, it retains its 'power to inform right down to the lowest motivation group in the sample'. To the extent that those who 'fall into' the news are not self-selected on political grounds, but represent a broad cross-section of the general population, and to the extent that television and radio inform them (Newtone, 1999), we may conclude that effect of these two types of media on political ambivalence are positive.

Television and radio pull in different directions according to their content. Moreover, the cost of being exposed to this content is much lesser than in the case of newspaper. TV or radio do not require our complete attention; we can do other things while watching it or listening. Opportunity cost is very small. In other words, we have no incentive to change the channel because the cost of getting information, even incongruent one, is very small or, sometimes, non-existing.

H1: Other things being equal, an increased attention to printed newspapers, compared to other media types, will decrease the likelihood of becoming politically ambivalent.

2. Consequences of Political Ambivalence

The most critical element of the research in this field has to do with the impact of ambivalence on both attitudes and behavior. In short, what are the political consequences of voters ambivalence? When people are experiencing such an internalized conflict, how is that likely to shape the way they think about politics or to influence their actions within the political realm (Newby-Clark et al., 2005)? Ambivalence is, for example, often associated with mediations between attitudes and behavior, disengagement from politics, decision postponement, and the instability of attitudes over time. In this paper, I consider two different forms of consequences. First, I am interested in the temporal dimension of individuals'

vote choice. As suggested by Levine (2001: 921), political ambivalence is supposed to have strong effect on a reported time of crystallization of voting intentions. This comes from the fact that politically ambivalent individuals are experiencing confronting evaluations about two candidates which reduce polarization. Those who are highly polarized are more likely to form clear voting intentions earlier in the election campaign than those with non-polarized views (Levine, 2001). Therefore, an ambivalent voter should remain undecided for a longer period of time and supposedly make final decision in the final stages of a campaign.

Here, my expectations conform with Levine's reasoning that those who allow themselves confronting messages will have comparatively difficult process of making the final choice. Second political consequence of ambivalence that I am interested here is change of the vote choice. Because ambivalent attitudes have both positive and negative components, variations in the prominence of those components over time would be expected to make the attitudes more prone to change. The evidence, however, is decidedly mixed. Some studies (Zaller and Feldman 1992; Craig et al. 2005) have found that the ambivalence contributes to attitude instability and susceptibility to persuasive communications (Armitage and Conner, 2000). However, some other studies have failed to find conclusive evidence for a tie between ambivalence and instability (Martinez et al., 2005). This raises another important strategic concern - whether media driven ambivalence pays off as a political strategy? If voters, due to their newly induced internal conflict, decide not to confirm their previous choice, but rather change their political preference, then answer is - yes. In that case, it seems worth spending time and resources trying to produce ambivalence. Therefore, I am interested to see to which level was political ambivalence actually able to push voters to change candidate choice between two elections. In short, the available inconsistent empirical findings allow for additional research on the decision postponement and the stability of political preference. My hypotheses are laid down in the following way:

H2: *Politically ambivalent voters will take a substantially longer time to reach a final decision.*

H3: *The more ambivalent individual the higher the probability of him/her changing political preference between two elections.*

3. Data and Measurements

I will test my hypotheses using data from the 2004 National Election Study. This dataset contains the questions needed to construct measures of magnitude of the political ambivalence, media attentiveness and its political consequences. In total, the sample consists of 1212 respondents.

Political Ambivalence. The NES questionnaire asks respondents about qualities and weaknesses of the major candidates for President, such

as: 'Is there anything in particular about George W. Bush and John Kerry that might make you to vote for/against him?'. Respondents are allowed to think of as many as five likes and five dislikes for each candidate. I used the number of positive and negative mentions to compute the measurement of political ambivalence. Thompson, Zanna, and Griffin (1995) suggested two necessary and sufficient conditions for the arousal of ambivalence. First, similarity in the magnitude between positive and negative attitude components. As one component becomes stronger than the other, the number of dislikes becomes unequal and the attitude towards a candidate should polarize in the direction of either positivity or negativity. Needless to say, this will reduce the ambivalence. Second, positive and negative attitude components must be of at least moderate magnitude (Huckfeldt, 2004). Thus, the ambivalence should be greater when voters have several positive and negative reactions to a candidate, compared to the situation when they have a few reactions. Taken together, ambivalence is a positive function of the similarity and intensity of components of the positive and negative evaluative components (Levine, 2001). Thomposn et al. (1995) incorporate this similarity and intensity measure into one formula:

$$\text{Ambivalence} = \frac{D+R}{2} - |D - R|$$

Where $D = (PK + NB)/2$ and $R = (PB + NK)/2$; PB and PK are defined as a number of positive reactions towards Bush and Kerry. Intensity is, therefore, captured on the left side of the equation by the average numbers of positive and negative reactions, while similarity is captured on the right by absolute differences between the number of positive and negative reactions. This operationalization is widely accepted in literature of political ambivalence, and adopted by a majority of influential works on this topic (Basinger et al., 2005; Levine, 2001; Lodge et al., 1995; Huckfeldt, 2004; Ottati et al., 1992).

Media Attentiveness Measure. The NES post-election battery asks respondents how much attention did one pay to newspapers' stories, TV and radio programs about the presidential campaign. This is a five point scale indicator ranging from 'a great deal of attention' to 'none at all'. Beside these three media types, I included the measure of general attention to presidential campaign and perception of media fairness. Frequency and intensity of attention to media in general can have a substantively different effect on ambivalence among those who distrust media and perceive them as biased and those who take them as a trustworthy source of information.

Individual Characteristics. Partisanship, broadly understood, is operationalized using three separate indicators, each independently introduced into the regression model. The first variable of interest is 'Party ID', showing whether a respondent consider him/herself Republican, Democrat or Independent.³ The second variable, 'Intensity', shows how strong partisan one is - weak, moderate or strong. The third variable, pointing

³ For those who consider themselves Independents, I used a question to determine to which of the two major parties a respondent is leaning as a proxy of his/her party identification.

to 'the strength of presidential preference' is dichotomous – strong or weak. Furthermore, 'ideological proximity' is used as an indicator of one's ideological distance from the candidates. This measure is composed of three different questions which asked voters to grade themselves and the candidates on a five point-ideological scale ranging from 'extremely liberal' to 'extremely conservative'.

I then calculated an absolute difference between one's and Bush's ideological position and from that subtracted an absolute ideological difference between a respondent and Kerry. This produced an interval measure in which higher values indicated that a respondent was closer to Kerry and respectively lower values represented a greater ideological similarity with Bush. For operationalization of political interest, I used survey question that asked respondent 'to which level he/she personally care about who wins the presidential elections'. This variable is dichotomous, with '1' suggesting that an individual cares a lot about presidential elections, and '0' referring to individuals that do not care much.

'Cognitive style' in my model is a proxy measure of how thoroughly respondents actually tend to process information gathered in media. I think it is important to control for information processing style when talking about the effect of media consumption. Those who prefer more complex, in-depth problems, and have a higher need for understanding, supposedly pay more attention to the media content and might therefore be more influenced by opposing arguments.

Control Variables. 'Age' - respondents were originally asked to write down the year of birth, the number which was then subtracted from the year during which the interview took place. I recoded this interval measure to a four point ordinal scale with the following categories: 18-30, 31-45, 46-60, and +60; 'Gender' - dichotomous variable where females were coded '0' and males were represented with '1'; 'Education' is measured on a seven point-ordinal scale ranging from 'not having degree at all' to 'advanced degrees'; 'Household income' respondents were asked to put their household into one of twenty-three income categories.

Political Consequences of Ambivalence. 'Vote choice crystallization' is operationalized using a post-election survey question asking respondents how long before the election did they decide that they were going to vote in a particular way. This variable is measured on an eleven point-ordinal scale, ranging from knew 'knew all along' to 'decided on election day'; 'Preference stability' - in order to demonstrate whether an actual change in stability of the political preference happens, I will conduct analysis on a subset of respondents who have indicated that they voted for Bush in the 2000 presidential election. This subset consists of 694 respondents, and it will allow me to test whether political ambivalence resulted in political preference change between the 2000 and 2004 elections. All variables were transformed to range between '0' and '1'. This makes interpretation and understanding of individual effects easier and more intuitive.

4. Results

4.1. Sources of Political Ambivalence

My central prediction was that a greater attention to television and radio will increase political ambivalence, while, due to the inherent selectivity, attention to newspapers will reduce the level of ambivalence. The short answer to the question whether the type of media that we use to get information about the political campaign really matters is - yes. Table 1. displays results of linear regression model where ambivalence towards candidates is response variable, while its hypothesized sources, both media related and individual based, are introduced as explanatory variables. Two columns in the table represent coefficients and standard errors for each of the variable in the model. Model as a whole explains 19.8 per cent of the variance in response variable, meaning that media related variables together with partisanship and socio-demographic variables explain approximately one fifth of the variation in ambivalence towards Bush and Kerry.

Table 1. Determinants of Ambivalence Towards Candidates

	Estimates	SE
Media Attentiveness		
Television	0.065*	0.025
Newspapers	-0.199***	0.026
Radio	0.034*	0.014
General attention	-0.075**	0.027
Media Fairness	-0.062*	0.026
Partisanship		
Party Identification	-0.003	0.010
Strength of Party Identification	-0.034***	0.008
Strenght of Presidential Preference	0.076***	0.011
Ideological Proximity	-0.008	0.025
Political Interest	0.079**	0.025
Cognitive Style		
Need for Cognition	-0.051*	0.025
Processing Depth	-0.30	0.022
Controls		
Education	0.063**	0.020
Income	-0.018	0.020
Gender	0.030***	0.008

Age	-0.055***	0.014
Adj. R2	0.198	
N	1194	

Source. ANES 2004 Panel Study

Note. All variables were scaled from 0 to 1. 0 *** 0.001 ** 0.01 * 0.05

Two important things can be identified regarding media types effects on political ambivalence - direction and intensity. As hypothesized, results show that the effect of newspapers consumption is substantively different from TV and radio. While the latter two tend to increase political ambivalence, individuals who reported high consumption of newspapers were becoming significantly less ambivalent. Further, we can see a substantively significant difference in intensity of the effects. Although attention to TV and radio are both proved to be statistically significant ($p < 0.05$), substantive effects are still comparably weak, especially in the case of radio. Namely, one unit increase (five point scale) in radio consumption will result only in 3 per cent unit increase in political ambivalence. In the case of TV, intensity of the effect is a bit stronger, with one unit increase in consumption producing 6.5 per cent of unit change on the response variable. On the other hand, reported effect of newspapers is substantively higher. For example, shift from not reading at all about presidential campaign in newspapers to reading a little accounts for 20 per cent ($p < 0.001$) unit decrease in ambivalence. This is approximately three times stronger effect than the effect of TV. The effect of general attention to political campaigns is also negative, -7.5 per cent ($p < 0.01$), meaning that the more general attention one pays to political campaign the more he/she will be partisan and less ambivalent. Looking to the intensity of separate effects of media types, this makes sense. The effect of general attention is somewhere between newspapers and TV and radio. Last, results show that the more people perceive media coverage as fair, they will become less ambivalent. The effect (-0.062) is statistically significant at the level of $p < 0.05$.

In short, the empirical evidence seems to have provided enough evidence to conclude that the first hypothesis is indeed valid. I argued that, due to the specific nature of printed media, the exposure to this media type will heighten polarization. And indeed, the more one consumes newspapers the less internally conflicted voter he/she becomes. This suggests that, compared to TV and radio, newspapers have a valuable power of boosting partisanship. In addition to distinct direction, strength of the effect is also comparably stronger than with other two media types.

Individual Characteristics. When it comes to the effects of the individual characteristic, results in Table 1 show that in terms of a likelihood of becoming ambivalent, Democrats and Republicans do not differ at all. Similarly, being ideologically closer to one or another candidate has no impact on ambivalence. Both effects, substantively and statistically, are

exceedingly far from providing significant effect. However, as expected, partisan strength is a statistically significant factor in explaining ambivalence. Although, substantively, the effect is negligible, -0.034 ($p < 0.001$), it complies with the intuitive expectation regarding the direction of the effect. The stronger identification with a party the less is one prone to ambivalence. In a similar manner, but with a stronger explanatory power, the strength of presidential preference is proved to be a significant factor. However, rather unexpectedly, coefficient (7.6 per cent unit increase, $p < 0.001$) is positive, meaning that compared to voters with a weak presidential preference, those with a strong preference are more ambivalent. Furthermore, the effect of political interest is also positive (0.08 , $p < 0.01$). Those who care about who wins presidential elections tend to be more ambivalent.

Finally, we can see that people who like solving complex instead of simple problems tend to be less ambivalent (-0.05 , $p < 0.05$). People that prefer in-depth thinking, have a higher need for understanding, and supposedly pay much more attention to the content which they are receiving, are less prone to experience internal conflict. This goes against the expectation that such people would be more influenced by opposing arguments. A plausible explanation could be that those who have a higher need for cognition already have well-developed preference and, even though they can easily comprehend contra-argument, it is hardly enough to destabilize their previous preference.

Last rows of *Table 1* present the effects of control variables. Among them, education, age and gender have a significant effect, while being in different categories of household income does not affect political ambivalence. More educated people seem to be more politically ambivalent. One unit increase in education (seven point scale) accounts for 6.3 per cent unit increase in ambivalence ($p < 0.01$). Moreover, males tend to be slightly more ambivalent than females (0.03 , $p < 0.01$), while elderly people are on average less ambivalent (0.055 , $p < 0.001$). These results follow a conventional intuition that more educated people are more prone to considering and understanding multiple options. The effect of age is very much in line with the literature on the dynamics of attitude strength. With years, people become less likely to doubt their long existing preferences.

4.2. Consequences of Political Ambivalence

4.2.1. Vote Intention Crystallization

How do people behave when they are ambivalent? What changes in the way they behave and perceive political realm? This part of the paper examines temporal dimension of individual's vote choice, as well as stability of political preferences. I first turn to the effect of political ambivalence on the amount of time needed for a voter to form a clear voting intention. Table

2 displays a regression coefficient with standard errors. From the previous model I excluded variables related to media attention and processing style. Therefore, as explanatory variables I introduced political ambivalence, partisanship variables, and socio-demographics. In the Model 1, I first test effects of typical voting preference variables on the temporal dimension of the vote choice. Subsequently in the Model 2, political ambivalence is introduced into the same model. Given that the variables from the first model were previously used as determinants of political ambivalence, I expect that, once put together, the intensity of effects that these factors have will be reduced. However, they should still have a significant separate effect adjacent to the indirect effect that goes through ambivalence. Indeed, we can see that the change in coefficients between the two models mostly confirms such expectation. Beside the fact that the effect of the strength of party identification disappeared, significance and direction of all effects remained the same. The intensity of effects is, however, reduced, but still remained statistically significant.

Model 1 explained 24.4 per cent of variance on the response variable. After introducing political ambivalence, the explanatory power of the model improved substantially. Model 2, as we can see, explains 34.6 per cent of variation in the reported time of making final decision. Political ambivalence is the most important determinant of the crystallization of voting intentions. One unit increase in political ambivalence results in 60 per cent unit ($p < 0.001$) rise on dependent variable.

Table 2. Crystallization of Vote Choice

	Model 1		Model 2	
	Estimate	SE	Estimates	SE
Political Ambivalence	-	-	0.601***	0.046
Partisanship				
Party Identification	-0.013	0.018	-0.002	0.017
Strength of Party Identif.	-0.046**	0.014	-0.022	0.014
Strenght of Pres. Prefere.	0.238***	0.020	0.190***	0.019
Ideological Proximity	0.095*	0.044	0.101*	0.041
Political Interest	0.326***	0.042	0.259***	0.040
Controls				
Education	-0.057	0.035	-0.084*	0.033
Income	-0.037	0.037	-0.021	0.035
Gender	-0.003	0.014	-0.017	0.013
Age	-0.063**	0.020	-0.027	0.019
Adj. R2	0.244		0.346	
N	1201		1201	

Source. ANES 2004 Panel Study

0 *** 0.001 ** 0.01 * 0.05

The more ambivalent one is the more time he will need to make a final decision. This confirms the hypothesis regarding final decision postponement. More partisan voters were able to make final decision in the earlier stages of political campaigns, while individuals with competing consideration postponed it until later stages, very often until the election day.

When it comes to the partisan-related variables, we see that Democrats, Republicans as well as people with strong and weak party identification took the same amount of time to decide. The effect of the latter disappears once the ambivalence towards candidates is introduced. The strongest effect, beside ambivalence, can be attributed to political interest. Namely, those who care a great deal about who wins presidential elections tend to significantly postpone their final decision. The shift from not carrying who wins to carrying a great deal is responsible for 26 per cent ($p < 0.001$) unit increase in the response variable. Again, a very surprising finding is that the stronger the presidential preference the longer the decision is postponed (0.19, $p < 0.001$). We would intuitively assume that the strong candidate preference will result in the decision being made much earlier in the campaign. Nevertheless, the findings suggest otherwise. Finally, the results show that the ideologically closer one is to Kerry the later he/she will make the decision. One unit increase in the ideological proximity results in 10 per cent unit increase in the decision postponement ($p < 0.05$).

The controlling variables mainly proved to be statistically insignificant. In the first model, age had a statistically significant effect (0.063, $p < 0.01$), meaning that the older people need less time to crystalize their decision. In the second model, this effect disappears, but, at the same time, the effect of education becomes significant (-0.084 , $p < 0.01$). Better educated individuals tend to postpone their final decision less. However, I would argue that some of these effects are substantively insignificant.

4.2.2. Stability of Political Preference

The second potential consequence of political ambivalence that I investigate is the stability of political preference. More precisely, I examine whether competing considerations about candidates can lead to actual change in a vote choice. To test this hypothesis, I conducted an analysis on a subsample of voters. Specifically, I ran logistic regression on voters that reported voting for Bush in the 2000 presidential election. I regard this as an appropriate way to examine stability of the vote choice. Namely, the data provided an opportunity to test whether among Bush's voters in 2000 those who experienced internal conflict were more likely to cast a vote for some other candidate in the 2004 election. In total, the subsample consisted of 694 respondents.

Table 3 present exponentiated logistic regression coefficients, together with standard errors. Reference category on dichotomous dependent variable is ‘voted for Bush in 2004 elections’, while voting for Kerry is coded as success (1). Therefore, higher coefficients mean increased probability of voting for Kerry, and respectively lower values mean higher probability of voting for Bush.

Table 3. Logistic Regression Model for Political Preference Change

	Estimates	SE	Estimates	SE
Political Ambivalence	-	-	-0.28	1.031
Partisanship				
Party Identification	6.862***	0.289	7.127***	0.293
Strength of Party Identifi.	1.315	0.249	1.272	0.251
Strenght of Pres. Prefere.	0.950	0.329	1.038	0.339
Ideological Proximity	68.44***	0.086	75.71***	0.870
Political Interest	0.018***	0.754	0.018***	0.757
Controls				
Education	0.340	0.674	0.363	0.678
Income	0.110***	0.600	0.118***	0.604
Gender	1.282	0.246	1.275	0.247
Age	0.470*	0.347	0.454*	0.349
Null deviance	669.87	694(df)	669.87	694(df)
Residual deviance	435.92	685(df)	434.38	685(df)
AIC	455.92		456.38	
N	694		694	

Source. ANES 2004 Panel Study

0 *** 0.001 ** 0.01 * 0.05

The results shown in Table 3 contradict my hypothesis that voters experiencing high level of ambivalence will be more likely to change their preference. It seems that the most ambivalent Bush’s voters do not significantly differ from his non-ambivalent supporters with regard to the preference stability. Although they need more time to reach their final decision, they are ultimately still equally likely to vote for Bush. Furthermore, as it can be expected, those who feel closer to the Democratic Party but nevertheless voted for Bush in 2000 elections now have 87 per cent smaller chance to vote for him. Same stands, but with a stronger effect, for those who are ideologically closer to Kerry. On the other side, respondents who reported greater interest in the 2004 elections have 16 per cent more chance to vote for Bush once again. Similarly, older and wealthier respondents have reduced chances of voting for Kerry.

5. Discussion and Conclusion

What do the aforementioned results suggest about the media effect on political ambivalence? In this paper, I have examined the manner in which different media types affect political ambivalence. I did not specifically test the diversity of information collected using different media outlets but rather I have built my hypotheses solely on the form of media and the nature of its consumption. I have found that the consumption of TV and radio is positively linked to political ambivalence. Greater consumption of these two media types make voters experience competing considerations towards opposing candidates. At the same time, the effect of radio consumption proved very weak to the extent that it could be considered negligible. In contrast, following newspapers' coverage of the presidential campaign turned out to be the most important predictor of political ambivalence in the model. Those citizens who paid greater attention to campaign in newspapers ended up being more partisan.

The direction of these effects as well as striking difference in their intensity point to a substantively different role that printed and electronic media play in one's political environment. In this regard, our findings are in the line with the aforesaid Newton's (1999) remarks about the difference between media types. Many people fall into the TV and radio news, rather than intentionally seeking for them. People that spend time watching TV might be passively exposed to political news by pure accident, as a part of their daily routine. This makes the cost of obtaining such information insignificant. On the other hand, the cost of obtaining information from newspapers can be measured in terms of cognitive effort as well as time spent reading and processing material. This makes the consumption of newspapers more selective and its audience more homogeneous. In short, the fact that large and heterogeneous group of television news watchers is not self-selected in a way newspapers are (Blumler 2010), leads to the diverging outcomes as regards political ambivalence. These results are sustained even the respondents' individual characteristics, their partisanship, ideological proximity, cognitive style, as well as relevant socio-demographic determinants are taken into account.

What is the political relevance of voters' ambivalence? In this article, I examined two potential consequences of political ambivalence: (1) its effect on the reported time of the vote choice crystallization, and (2) the stability of political preferences. The empirical evidence confirmed the Levine's (2001) hypothesized link between the political ambivalence and the postponement of final decision. Voters with an internal conflict of such kind are tend to be indecisive throughout the campaign, often leaving final decision for the Election Day. However, my analysis failed to provide sufficient evidence for the third hypothesis. Although ambivalent voters postpone their final decision for the later stages of presidential campaign,

this seems to be rarely enough for an actual change in the vote choice.

Finally, I turn to possible limitations of the analysis and the generalizability of our findings. First and foremost, I claim no causal relationship between the proposed variables. There might be equally valid alternative explanations and factors at play. Moreover, I do not consider the link between the attention to different media types and the political ambivalence strictly one-directed. It might well be the case that people with different levels of political ambivalence prefer some type of media forms compared to others. This potential circular relationship, however, does not question the validity of our findings but rather points to another important question for future research.

Furthermore, there are no less than two serious limitations with regard to the potential generalization of these findings. Namely, they refer almost entirely to the US electorate and, equally important, the underlying data were collected during a very specific period that followed the 9/11 terrorist attacks. The fact that the nation was at that time in a very peculiar emotional state was likely to have serious effects on the stability of political preference across the electorate. It is therefore important to stress that the presented findings should not be interpreted outside of the context in which the data that I have used were collected.

Bibliography

Albertson, Bethany, John Brehm, and Michael Alvarez. 2005. Ambivalence as Internal Conflict, in *Ambivalence and Structure of Political Opinion*, edited by Craig, Stephen and Michael Martinez. New York: Palgrave Macmillan, 15-33.

Armitage, Christopher and Mark Conner. 2000. Attitudinal Ambivalence: A Test of Three Key Hypotheses. *Personality and Social Psychology Bulletin* 26(11): 1421-1432.

Basinger, Scott and Howard Lavine. 2005. Ambivalence, Information, and Electoral Choice. *The American Political Science Review* 99(2): 169-184.

Blumler, Jay and Dennis Kavanagh. 2010. The Third Age of Political Communication: Influences and features. *Political Communication* 16(3): 209-230.

Cacioppo, John, Wendy Gardner, and Gary Bertson. 1997. Beyond Bipolar Conceptualization and Measures: The Case of Attitudes and Evaluative Space. *Personality and Social Psychology Review* 1(1): 3-25.

Craig, Stephen, James Kane, and Michael Martinez. 2002. Sometimes You Feel Like a Nut, Sometimes You Dont: Citizens Ambivalence about Abortion. *Political Psychology* 23(2): 285-301.

Craig, Stephen, James Kane, and Michael Martinez. 2005. Ambivalence and Response Instability, in *Ambivalence and Structure of Political Opinion*, edited by Craig, Stephen, and Michael Martinez. New York: Palgrave MacMillan, 55-73.

Hart, William. 2009. Feeling Validated Versus Being Correct: A Meta-Analysis of Selective Exposure to Information. *Psychological Bulletin* 135(4): 555-588.

Huckfeldt, Robert, Jeanette Mendez, and Tracy Osborn. 2004. Disagreement, Ambivalence, and Engagement: The Political Consequences of Heterogeneous Networks. *Political Psychology* 25(1): 65-95.

Keele, Luke. 2008. Contextual Sources of Ambivalence. *Political Psychology* 29(5): 653-673.

Kirchheimer, Otto. 1966. The Transformation of the West European Party System, in *Political Parties and Political Development*, edited by Palombara, Joseph, and Myron Weiner. Princeton, NJ: Princeton University Press, 177-200.

Lavine, Howard. 2001. The Electoral Consequences of Ambivalence Toward Presidential Candidates. *American Journal of Political Science* 45(4): 915-929.

Lazarsfeld, Paul, Bernard Berelson, and Hazel Gaudet. 1948. *The People's Choice*. New York: Columbia University Press.

Lodge, Milton, Marco Steenbergen, and Shaw Brau. 1995. The Responsive Voter: Campaign Information and the Dynamics of Candidate Evaluations. *The American Political Science Review* 89(2): 309-326.

Marcus, George and Michael MacKuen. 1993. Anxiety, Enthusiasm, and the Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement During Presidential Campaigns. *The American Political Science Review*, 87(3): 915-929.

Martinez, Michael, Stephen Craig, and James Kane. 2005. Pros and Cons: Ambivalence and Public Opinion, in *Ambivalence and Structure of Political Opinion*, edited by Craig, Stephen, and Michael Martinez. New York: Palgrave Macmillan, 1-15.

McGraw, Katherine and Brandon Bartels. 2005. Ambivalence Toward American Political Institutions: Sources and Consequences, in *Ambivalence and Structure of Political Opinion*, edited by Craig, Stephen and Michael Martinez. New York: Palgrave Macmillan, 105-127.

Newton, Kenneth. 1999. Mass Mobilization or Media Malaise. *The British Journal of Politics* 29(4): 577-599.

Newby-Clark, Ian, Ian McGregor, and Mark Zanna. 2005. Ambivalence and Accessibility: The Consequences of Accessible Ambivalence, in *Ambivalence and Structure of Political Opinion*, edited by Craig, Stephen and Michael Martinez. New York: Palgrave Macmillan, 33-55.

Otatti, Victor, Marco Steenbergen, and Ellen Riggle. 1992. The Cognitive and Affective Components of Political Attitudes: Measuring the Determinants of Candidate Evaluations. *Political Behavior* 14(4): 423-442.

Redlawsk, David. 2006. Feeling Politics: New Research Into Emotions and Politics, in *Feeling Politics: Emotions in Political Information Processing*, edited by Redlawsk, P. David. New York: Palgrave Macmillan, 1-11.

Rudolph, Thomas and Elizabeth Popp. 2007. An Information Processing Theory of Ambivalence. *Political Psychology* 28(5): 563-585.

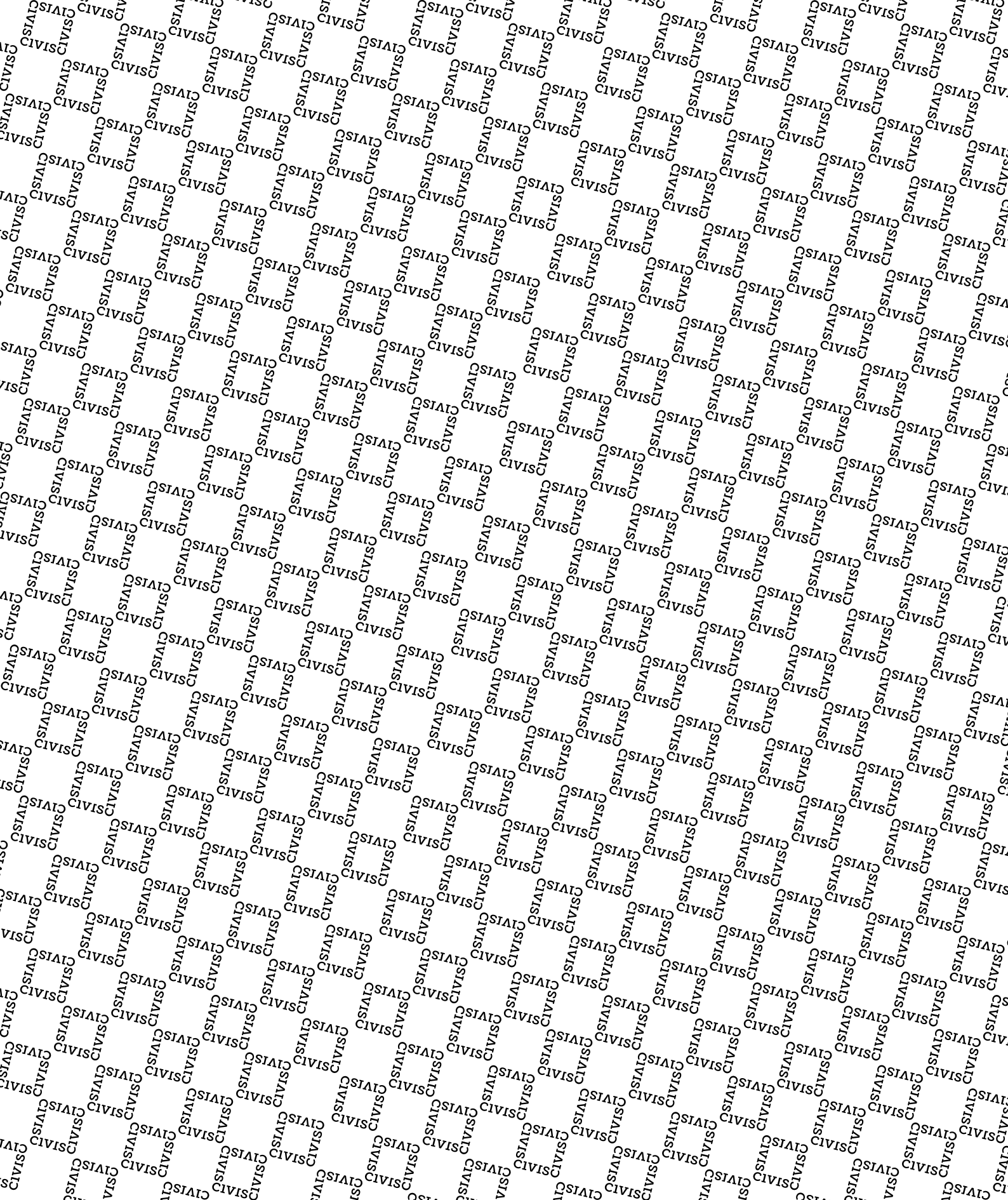
Sears, O. David, and Johnatan Freedman. 1967. Selective Exposure to Information: A Critical Review. *The Public Opinion Quarterly* 31(2): 194-213.

Stroud, Natalie. 2008. Media Use and Political Predispositions: Revisiting the Concept of Selective Exposure. *Political Behavior* 30(3): 341-366.

Thompson, Megan, Mark Zanna and Dale Griffinn. 1995. Let's Not be Indifferent about (Attitudinal) Ambivalence, in *Attitude Strength: Antecedents and Consequences*, edited by Petty, E. Richard and Jon A. Krosnick. Hillsdale, N.J. Erlbaum, 361-387.

Valentino, Nicholas. 2009. Selective Exposure in Internet Age: The Interaction Between Anxiety and Information Utility. *Political Psychology* 30(4): 591-613

Zaller, John and Stanley Feldman. 1992. A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions Versus Revealing Preferences. *American Journal of Political Science* 36(3): 579-616.

Zlatko VUJOVIĆ

Uticaj procesa evropeizacije na političke partije u Crnoj Gori¹

Autor je saradnik u nastavi na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore i doktorant na Fakultetu političkih znanosti Univerziteta u Zagrebu (e-mail: zlatko.j.vujovic@gmail.com)

¹ *The impact of the process of Europeanization on political parties in Montenegro*

Abstract

The process of Europeanization in the post-socialist states is strongly linked to their democratic transition and consolidation (Fink-Hafner, 2007). Some scholars believe that Montenegro has democratically consolidated in the aftermath of the 2006 referendum on independence. We argue that it is more likely that the process of fulfilling political criteria set by the European Union represents a continuation of the process of the country's democratic consolidation. In this context, we focus on the Europeanization of political parties in Montenegro as one of the consequences of the EU's 'political pressure on candidate states to fulfill its expectations' (Ibid). In order to determine the level of impact of Europeanization on Montenegrin political parties, we used three criteria developed by Fink-Hafner (Ibid). In addition, we aimed to identify similarities and differences between the current political situation in Montenegro and the 1998 Slovakia's democratizing experience. To that goal, we sought to explore the odds for the EU 'intervention' in Montenegro's domestic party system due to the potential lack of the accession process-related political reforms.

Keywords: Europeanization, democratization, Montenegro, political parties

Uvod

Proces evropeizacije se mora sagledavati u neposrednoj vezi s procesom demokratizacije (Fink-Hafner, 2007: 5), odnosno demokratske konsolidacije. Naime, iako neki autori tvrde da je proces demokratske konsolidacije u Crnoj Gori okončan održavanjem referenduma,² vjerujemo da je nakon održanog referenduma taj proces supstituisan procesom evropeizacije, odnosno da proces ispunjavanja zahtjeva EU kroz uslove za sticanje članstva predstavlja dalje korake ka punoj demokratskoj konsolidaciji. Kroz rad ćemo vidjeti da Crna Gora predstavlja primjer države u kojoj se sve parlamentarne stranke zalažu za članstvo u EU, odnosno u kojoj nema otvorenih euroskeptika među poslanicima. No, to ne znači da postoji spremnost svih njih da u potpunosti prate evropske politike. Posljednji primjeri djelovanja političkih partija oko dešavanja u Ukrajini,³ te uvođenja sankcija Crne Gore pojedinim funkcionerima i državljanima Ruske Federacije na zahtjev EU i SAD, pokazuju da je kod određenih političkih snaga snažnija spremnost na konfrontiranje nego na praćenje evropskih politika ukoliko one podrazumijevaju nesaglasje s interesima Rusije.

Crna Gora je duboko zagazila u proces evropskih integracija, te u tom smislu preuzela od Hrvatske, nove članice EU, lidersku poziciju u odnosu na ostale zemlje-aspirante za članstvo. Proces pregovora s EU je otpočeo, a Crna Gora je do sada otvorila šesnaest a zatvorila dva poglavlja. Proces evropskih integracija postao je ključni motivacioni faktor za sprovođenje reformi u Crnoj Gori.

Izučavanje procesa evropeizacije predstavlja jednu od atraktivnijih novih tema u savremenim političkim naukama. Jedan od segmenata u kome se istražuje uticaj evropeizacije jeste njegov uticaj na političke partije. U radu smo se zadržali na ranije prihvaćenoj definiciji (Komar i Vujović, 2007) evropeizacije, datoj u jednom od najznačajnijih radova u ovoj oblasti. Prema ovim autorima, evropeizacija predstavlja "institucionalizaciju evropskog političkog sistema koji ima određen efekat na domaće strukture i zemlje članice, i konkretno, unutarorganizacione promjene u nacionalnim političkim partijama kao rezultat tekućeg procesa evropskih integracija" (Ibid: 4-5). U ranijim radovima na ovu temu (Vujović, 2007, 2008) bavili smo se evropeizacijom u periodu kada je Crna Gora bila na početku procesa evropskih integracija, odnosno neposredno kada je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. U tim radovima je postavljeno jedno ključno pitanje: koju vrstu uticaja može imati evropeizacija na transformaciju partijskih sistema država koje su u ranoj fazi pristupanja kao što je Crna Gora? Više je nego jasno da neke od posljedica evropeizacije uključuju i sljedeće:

„(1) Djelovi političke elite koji su uključeni u proces pregovora o pristupanju Evropskoj uniji zato što je dio njihovog rada bio u funkciji potreba Vlade i Savjeta za evropske integracije; (2) Neki EU specijalisti,

² Darmanović, tako, tvrdi sljedeće: "S obzirom na to da je imala dvije tranzicije, jednu u periodu 1990-1997. i drugu 1997-2000, te period konsolidacije demokratskog sistema 2000-2006. godine, prirodu, karakter, demokraciju i kompetitivnost izbora u Crnoj Gori, možemo vezati upravo za dva distinktna perioda –prvi 1990-1997. i drugi 1997-2006. godine. Izbori su, zapravo, odgovarali karakteru režima u kojem su održavani. Poluaautoritarnom režimu iz perioda 1990-1997. odgovarali su i polukompetitivni izbori, dok su periodu izlaska iz toga režima 1997-2000. i poretku izborne demokratije 2000-2006. odgovarali uglavnom kompetitivni, uglavnom slobodni i fer ili, u najmanju ruku, ako koristimo OEBS-ovu standardizaciju, prihvatljivi (acceptable) izbori" (2007: 83).

³ Krimski aneksiona kriza, prouzrokovana okupacijom i aneksijom Krima od strane paravojnih, a zatim i vojnih snaga Rusije, kasnije proširena i na Istočnu Ukrajinu, proizvela je reakciju EU koja je uvela niz sankcija prema određenom broju funkcionera Krima i Rusije, kao i ekonomske sankcije prema Rusiji.

kao što su članovi Nacionalnog Parlamenta i EU specijalisti u partijama su uključeni u proces pridruživanja kroz: (a) učešće u pregovorima Vlade sa predstavnicima EU; (b) učešće u radu zajedničkih organa političkih partija Evropskog Parlamenta; (c) učešće u saradnji između nacionalnog i Evropskog Parlamenta, uključujući i parlamentarne delegacije u Parlamentarnoj skupštini Savjeta Evrope, Parlamentarnoj skupštini OEBS-a i Partnerstva za mir; i (d) učešće u radu Nacionalnog parlamentarnog odbora za evropske integracije“ (Vujović, Komar, 2008: 232).

U međuvremenu, Crna Gora je značajno odmakla u procesu pregovora, ali su i dalje ostala neka pitanja otvorena kada govorimo o uticaju evropeizacije na političke partije u Crnoj Gori. Crna Gora i dalje nije postala članica Evropske unije, odnosno nema poslanike u Evropskom parlamentu. S druge strane, formiranje Parlamentarnog odbora za stabilizaciju i pridruživanje omogućilo je snažniju interakciju između crnogorskih i evropskih parlamentaraca, te sada s pravom možemo reći da postoji institucionalizovani kanal uticaja evropskih na crnogorske poslanike, i obratno. U novijoj istoriji Crne Gore naći ćemo brojne dokaze snažnog uticaja Evropske unije na unutrašnje političke procese, kao i na jačanje vladavine prava kao jednog od ključnih uslova za sticanje članstva u EU. Uticaj procesa evropeizacije je veoma snažan. Prisutan je u svim segmentima društva, kao i u odnosima i djelovanju političkih partija. U ovom radu ćemo se fokusirati na dinamiku odnosa unutar crnogorskog partijskog sistema, kao i na njegovu interakciju sa akterima procesa evropskih integracija Crne Gore.

1. Obnova i razvoj višestranačja u Crnoj Gori

Višestranačje u Crnoj Gori je uvedeno unutrašnjim sukobima u Savezu komunista Crne Gore, podržanim dominantno od strane bezbjednosnih službi susjedne Srbije, tada takođe federalne jedinice jugoslovenske federacije, ali takođe i unutrašnjim pritiskom za demokratizaciju podstaknutim nefunkcionisanjem federacije i demokratskim deficitom. Uvođenje višestranačja označava početak procesa demokratske tranzicije, koja je u Crnoj Gori bila dvo-etapna. Prema Darmanoviću (2002, 2007, 2008), prva etapa tranzicije (zaustavljena tranzicija, kompetitivna poludemokratija) u Crnoj Gori trajala je od 1989. do 1997. godine. Uličnim protestima na vlast dolazi mlađa generacija vladajućeg Saveza komunista. Nova garnitura koja predvodi SKCG, ubjedljivo pobjeđuje na prvim višepartijskim izborima 1990. godine. Na ovaj način SKCG je postao jedina komunistička partija u Evropi koja pobjeđuje na višepartijskim izborima nakon pada komunizma.⁴ Korijene autoritarnosti crnogorskog režima u tom periodu, Darmanović vidi prvenstveno u činjenici što je nova vlast djelovala u ime “antibirokratske revolucije”, odnosno štila njena “dostignuća”, kao što recimo bio slučaj i u Rumuniji. Stoga njihov dolazak na vlast nije podstakao proces

Veliko iznenađenje za crnogorsku političku i širu javnost predstavljalo je objavljivanje informacije da se Crna Gora pridružila sankcijama protiv Rusije. Iako je crnogorsko Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija pokušalo da ublaži težinu ove odluke, reakcije dijela političkih partija su bile veoma oštre. Snažnoj proruskoj retorici pogodovala je sama kampanja za lokalne izbore, tako da su se neke političke snage unutar opozicije, u kratkom roku, transformisale od snažnih zagovornika proevropske orijentacije u otvorenu podržavaoce Rusije i njene politike prema susjedima. Posebno je na podršku Rusiji, tokom predizborne kampanje, insistirala opoziciona Socijalistička narodna partija (SNP), da bi joj se nakon izbora pridružila i Nova srpska demokratija (NOVA), uz otvorenu podršku drugog konstituenta Demokratskog fronta (DF).

⁴ U Srbiji je, nakon prvih višepartijskih izbora vlast zadržao transformisani Savez komunista pod novim imenom “Socijalistička partija Srbije”, predvođena Slobodanom Miloševićem.

demokratizacije, nego naprotiv ograničio ga, odnosno usporio. Dolazak nove vlasti predstavlja samo promjenu garniture unutar iste partijske strukture koja je djelovala tada već u novom okruženju. Održavanje na vlasti jedne političke partije, kako samostalno (1990-1997. godine, izuzev perioda velike koalicije 1992-1993. godine), tako kao dio koalicija od uvođenja višestranačja, pa sve do danas, otežavalo je proces jačanja institucija. Ovo je posebno bilo izraženo u periodu postojanja jedinstvenog DPS-a, odnosno tokom trajanja prve tranzicije (1990-1997. godine), tako da se može reći da izbori održani 1992. i 1996. kao i referendum iz 1992,⁵ nijesu održani u uslovima da bi mogli biti ocijenjeni kao fer i demokratski. Vladajući režim je bio veoma represivan prema opozicionima partijama, posebno prema podržavaocima nezavisnosti i protivnicima rata u bivšoj SFRJ. Prije svega prema građanima i intelektualcima okupljenim oko LSCG, SDP i nezavisnih crnogorskih nacionalnih udruženja. Izostanak poštovanja ljudskih sloboda bio je dominantno pod uticajem ratnog okruženja, te ratne kampanje zvaničnog Beograda. Pod udarom policijskih struktura se nalazilo i svještenstvo i podržavaoci Crnogorske pravoslavne crkve. U tom periodu Crna Gora je bila mjesto u kome se desilo nasilno iseljavanje Muslimana iz Bukovice, formiranje logora u Morinju za zarobljene Hrvate, deportacija Muslimana iz Herceg Novog, itd.

Za period prve tranzicije može se reći da je tada postojao režim koji je bio dijelom autoritaran, dijelom demokratski, ali je autoritarizam u velikoj mjeri pretezao (Darmanović, 2007: 85). Karakteristika crnogorskog režima je da u njemu nije postojao neprikosnoveni lider.⁶ U situaciji postojanja jedne vrste političke oligarhije ne čudi izbijanje unutrašnjeg sukoba, i to nakon ubjedljive pobjede na parlamentarnim izborima 1996. godine. S aspekta demokratizacije možemo reći da je to bio najznačajniji događaj, po značaju odmah iza obnavljanja samog višestranačja 1990. godine. Sukob je rezultirao i prvim neizvjesnim izborima za predsjednika Crne Gore, 1997. godine. To je bio prvi slučaj u Crnoj Gori da neko ko je u izbore ušao s pozicije vlasti doživi poraz. Istina, nije pobijedio neko izvan vlasti, već je aktuelni predsjednik Republike izgubio od aktuelnog premijera. No, to je bilo ne samo unutrašnje odmjeravanje snaga već i odmjeravanje snaga protivnika i podržavalaca aktuelnog predsjednika SRJ Miloševića, te indikator stvarne moći Miloševića da utiče na dešavanja u tada jednom dijelu SRJ. Ovim izborima se okončava prva tranzicija, i počinje druga, prava tranzicija po modelu "konfliktne transakcije" (Darmanović, 2007). Osnov za sticanje osnovnih uslova za početak druge tranzicije predstavljalo je potpisivanje Sporazuma o minimumu principa za razvoj demokratske infrastrukture u Crnoj Gori.⁷ Ovaj sporazum je potpisan od strane svih parlamentarnih partija osim SNP-a (koja je tada djelovala i dalje pod nazivom "DPS - Momir Bulatović"). Parlamentarni izbori održani 1998. godine označile početak perioda koji još traje, u kojem će vladu biti moguće formirati jedino kroz koaliciono djelovanje, odnosno u kome nijedna partija neće moći samostalno konstituisati izvršnu vlast. Period do pada Miloševića Crna Gora

⁵ Referendum je održan u neregularnim uslovima, bojkotovao od dvije najjače opozicione partije - "prosrpske" Narodne stranke (NS) i "procnogorskog" Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG). Od ukupnog broja izašlih, 95.96% se na referendumsko pitanje "Da li ste da Crna Gora, kao suverena republika nastavi da živi u Jugoslaviji, ravnopravno sa drugim republikama koje to žele?" izjasnilo pozitivno.

⁶ Za razliku od Srbije ili Hrvatske, gdje je jedna harizmatična ličnost bila neosporni vođa vladajuće partije i države, u Crnoj Gori to nije bio slučaj. Crnom Gorom je upravljalo više istaknutih ličnosti vladajuće partije, najmanje trojica, Momir Bulatović, Svetozar Marović i Milo Đukanović. Stoga možemo reći da je u Crnoj Gori postojala oligarhija. Predsjednik Republike i partije Bulatović, bio je samo primus inter pares, a ne neprikosnoveni vođa (Vukičević, Vujović, 2012: 56).

⁷ "Podjelom DPS-a u prvoj polovini 1997. godine, dio tadašnje vladajuće partije koji je podržavao potpredsjednika partije i predsjednika Vlade Đukanovića izgubio je parlamentarnu većinu, usljed toga što je značajan broj poslanika podržavao predsjednika partije i Republike Bulatovića. Usljed potrebe za obezbjeđenjem parlamentarne većine, kao i podrške na tada dolazećim predsjedničkim izborima Đukanović potpisuje sa opozicijom Sporazum o minimumu uslova za razvoj demokratije u Crnoj Gori 01. septembra 1997. godine u Podgorici" (Vujović, Komar, 2006: 200).

je koristila za postepeno preuzimanje nadležnosti sa federalnog nivoa, ali rješavanje državnopravnog pitanja nije bilo na dnevnom redu. Pad Miloševića je podstakao vladajući DPS da na kongresu održanom 2001. godine promijeni statut i programski se opredijeli za opciju nezavisnosti. Opredjeljenje DPS-a za nezavisnost podstaklo je Narodnu stranku, jednu od koalicionih partija da izazove vanredne parlamentarne izbore, odnosno sruši vladu. Naredni izbori će dovesti do formiranja, prvi put u Crnoj Gori, manjinske vlade. Manjinska vlada DPS-SDP će biti podržana od strane LSCG. Potpisivanje Beogradskog sporazuma 2002. godine je dodatno pogoršalo funkcionisanje manjinske Vlade, te dovelo do vanrednih izbora na kojima su partije koje su činile manjinsku vladu (DPS-SDP) dobile apsolutnu većinu, a LSCG izgubio poziciju koja mu je omogućavala da drži "ključeve" apsolutne većine.

Iako je Beogradski sporazum odložio održavanje referenduma, ova tema je dominirala političkim diskursom tog perioda. Period od isticanja namjere vlasti za održavanje referenduma, pa do isticanja moratorijuma na njegovo održavanje najbolje je određen od strane Darmanovića kojiga naziva periodom "blokirane većine" (2007 : 94). Postreferendumski period donio je na političku scenu nove političke projekte od kojih su dva obezbijedila parlamentarni status. Oba projekta (Pokret za promjene - PZP i Pozitivna Crna Gora - PCG) imali su za cilj stvaranje snažne "independističke" opozicione partije. Karakteristično je da su obje partije uspjele da na prvim izborima ostvare izuzetno dobar rezultat. Tako je PzP na prvim izborima na kojima je nastupio, 2006. godine, postao najjača opoziciona partija (11 mandata od ukupno 81). Međutim, usljed unutrašnjih sukoba i nekonzistentne politike ova partija je već na narednim izborima doživjela težak pad podrške birača (sa 11 na 5 mandata). Spas od gubitka parlamentarnog statusa PZP je potražio u formiranju novog opozicionog bloka (Demokratski front), konglomerata partija i grupa prilično različitih programskih orijentacija, koji je uspio da sebi obezbijedi status lidera opozicije. S druge strane, Pozitivna Crna Gora, partija koja je prvi put nastupila na izborima 2012. godine, pokušala je da popuni prazan prostor na političkoj mapi, prevashodno uz podršku grupe medija okupljenih oko dnevnog lista "Vijesti". Snažna medijska podrška, i pored više nego vidljivog leaderskog deficita, obezbijedila je ovoj partiji parlamentarni status te respektabilan broj poslanika u crnogorskom parlamentu (7 od 81). No, unutrašnji sukobi teško da zaobilaze opozicione partije, dok ih vladajuće uspješno odlažu, tako da i ovoj partiji prijeti gubitak parlamentarnog statusa usljed unutrašnjeg raskola. Raskol nije zaobišao ni nekada najjaču opozicionu partiju SNP, nastalu iz nekada jedinstvenog DPS-a, tako da je dio njenog rukovodstva završio u Demokratskom frontu.

Snažna dinamika među opozicionim partijama, kao i oštra kampanja opozicionih medija podstakla je, sada već dubok, sukob unutar vladajuće koalicije. Koalicija DPS-SDP i pored turbulencija uspijeva da odoli raspadu, iako su tenzije toliko narasle da su pokušaji napuštanja vladajuće koalicije od strane SDP-a zaprijetili raskolom unutar ove partije. Lider SDP-a je u

dva navrata pokušao da obezbijedi podršku partijskog vrha za formiranje koalicije sa opozicionim partijama na lokalnom nivou u Podgorici. Oba puta mu je podrška uskraćena. Stoga je morao da revidira svoje pozicije, te da ponovo otpočne pregovore sa DPS-om. U protivnom, realno je bilo očekivati da se ova partija suoči sa ozbiljnim podjelama koje bi zaprijetile njenim raspadom. Nepostojanje dogovora DPS i SDP o zajedničkom izlasku na naredne parlamentarne izbore je podstaklo SDP da se približi opoziciji, odnosno da napravi otklon od sadašnjeg koalicionog partnera. No, iako je bila jasna namjera lidera SDP-a, da se koaliranjem sa opozicijom u Podgorici predstavi kao jedina partija koja može i sa DPS-om i sa opozicijom, događaji su pokazali da nije imao stvarne moći da započeto dovede do kraja.⁸ Stoga se i dalje ne nazire promjena vlasti na nacionalnom nivou, na kojem DPS, sam ili u koaliciji vlada od uvođenja višestranačja, četvrt decenije.

⁸ Višemjesečni pregovori, nakon lokalnih izbora održanih 25. maja 2014. godine u najvećem broju crnogorskih opština, lutanja SDP-a od DPS-a do opozicije i nazad do DPS-a nijesu rezultirala raspadom koalicije DPS-SDP već početkom konsolidacije odnosa u njoj. Tako ni najnoviji pokušaj destabilizacije vladavine Đukanovića, ovog puta od strane lidera glavnog koalicionog partnera Krivokapića, nije rezultirao uspjehom.

2. Partijski sistem u Crnoj Gori

U prvom dijelu ovoga rada smo pokušali približiti elemente političkog procesa u kome se oblikovao partijski sistem u Crnoj Gori. Kod definisanja partijskog sistema, polazimo od Rea-inog određenja da partijski sistem predstavlja "mrežu konkurentskih odnosa između partija" (1967: 47). Međutim, kada je potrebno napraviti klasifikaciju partijskih sistema nailazimo na probleme. Pod klasifikacijom Sartori podrazumijeva "svrstavanje utemeljeno na kategorijama koje se uzajamno isključuju, a uspostavljene su prema načelu ili kriteriju koji je odabran za klasifikaciju" (2002: 114), za razliku od tipologije gdje je riječ o "svrstavanju na temelju više od jednog kriterija" (Ibid). U ranijim radovima smo značajnu pažnju posvetili Blondelovoj klasifikaciji (Vujović, Komar, 2008). Ovoga puta smo se opredijelili za Sartorijevu (2002) klasifikaciju sa sedam kategorija partijskog sistema: (1) jednostranačje, (2) hegemonijska stranka, (3) predominantna stranka, (4) dvostranačje, (5) ograničeni pluralizam, (6) ekstremni pluralizam i (7) atomizacija. Naime, priznajući da se brojčani kriterijum klasifikacije ne može izbjeći, Sartori ističe da, prilikom definisanja kategorija, "ključno pitanje nije je li broj stranaka važan, jer jest, nego omogućuje li nam brojčani kriterij klasifikacije shvatanje onoga što je zaista važno" (2002: 110). Sartori dalje navodi:

"Kada stranačke sustave klasificiramo prema brojčanom kriteriju, klasificiramo ih na temelju njihova oblika – dakle, od koliko se stranaka sastoje. Međutim, oblik je zanimljiv samo u onoj mjeri u kojoj sadrži stanovite mehaničke predispozicije, koje određuju sklop svojstava, prije svega stranačkog sustava, a posljedično i cjelokupnoga političkog sustava" (Ibid: 117-118).

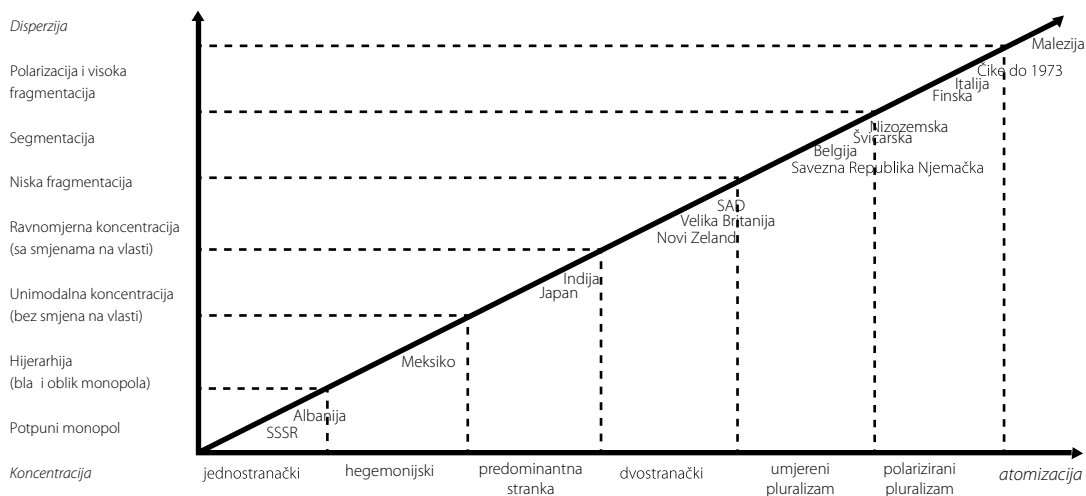
Stoga Sartori u svom radu istražuje povezanost kategorije, koja određuje oblik, sa tipom koji vezuje za svojstva. Kod ove klasifikacije neki pojmovi su laki za objasniti. Jednostranačje podrazumijeva monopolizaciju

političke vlasti od jedne političke partije. U slučaju homogenijske stranke pored nje postoje druge satelitske partije, bez uticaja na odvijanje političkog života. U slučaju predominantne partije, ta partija ne mora ništa mijenjati u svom ponašanju sve dok osvaja apsolutnu većinu, jer raspolaže apsolutnom vlašću. U dvostranačnim sistemima, dvije partije se bore za osvajanje apsolutne većine. Sartori ističe da je malo teže objasniti konfiguraciju vlasti u višestranačju. On to opisuje na sljedeći način:

“(1) Nijedna stranka ne stječe, ili makar zadržava, apsolutnu većinu; (2) relativna snaga (ili slabost) stranaka se može rangirati prema njihovoj važnosti (ili nevažnosti) za respektivnu koaliciju i/ili (3) prema njihovu eventualnom potencijalu zastrašivanja (ucjenjivanja)” (Ibid: 117).

U pogledu strukture vlasti, Sartori razlikuje: (1) monopol, (2) hijerarhiju, (3) unimodalnu koncentraciju (dakle prevlast bez smjene na vlasti), (4) ravnomjerna koncentraciju (bipolarna koncentracija), (5) nisku fragmentiranost i/ili depolitiziranu segmentaciju, i (6) visoku fragmentiranost s polarizacijom (Ibid). Kada Sartori analizira navedene konfiguracije u odgovarajućim partijskim sistemima onda, zavisno od načina kako se ti problemi rješavaju u različitim političkim sistemima dobija dolje prikazan aranžman (*Slika 1*).

Slika 1. Zemlje pozicionirane prema raspodjeli moći unutar partijskih sistema

Izvor: Sartori, 2002:118

Kada se osvrnemo na Crnu Goru, s obzirom da je jedna partija na vlasti od uvođenja višestranačja, što samostalno što u koalicijama, postavlja se pitanje da li se, slijedeći Sartorijevu klasifikaciju, Crna Gora, odnosno njen partijski sistem, može svrstati kao sistem s predominantnom ili sistem s hegemonijskom strankom. Kao karakteristike sistema s predominantnom partijom, Sartori ističe: (1) bar četiri uzastopna izborna ciklusa u kojima

je jedna partija osvojila vlast na parlamentarnim izborima, koja ne mora nužno biti preko 50% biračkog tijela; (2) relativno fer i poštene izbore; (3) postojanje mogućnosti promjene i opozicionog djelovanja; (4) vjerodostojnost političkih podjela" (citirano u Komar, 2011: 50). U svom radu Komar ističe da "crnogorski partijski sistem ispunjava sve navedene kriterijume te ga možemo definisati sistemom sa predominantnom partijom, koji pak u komunikaciji sa biračima karakterišu neke osobine sistema sa pragmatično – hegemonijskom partijom" (Isto). Partijski sistem u Crnoj Gori se treba smatrati višepartijskim sistemom s predominantnom partijom, iako brojne optužbe za zloupotrebe tokom izbornog procesa otvaraju prostor za uvođenje karakteristike hegemonijske stranke. To je prije svega karakteristika sistema s hegemonijskom strankom, u kojima "ne samo da nema smjene vlasti nego je i ne može biti" (Sartori, 2002: 204). Naravno da bi svrstavanje partijskog sistema u Crnoj Gori u grupu nekompetivnih bilo neprimjereno i pored toga što ima elemenata koji narušavaju punu slobodu izjašnjavanja birača, kao i brojnih primjera zloupotreba državnih resursa kojima se predominantna stranka stavlja u povlašćeni položaj u odnosu na ostale partije.

3. Crna Gora i Evropska unija

Padom Slobodana Miloševića otvorio se prostor za otpočinjanje dijaloga s Evropskom unijom. Tada i dalje u sastavu SRJ, Crna Gora je otpočela aktivnosti koje bi vodile, u konačnici, punopravnom članstvu u EU. Prvi koraci na tom planu su učinjeni u julu 2001. godine, da bi na Solunskom samitu 2003. bila potvrđena evropska perspektiva država Zapadnog Balkana. U julu iste godine, uspostavljen je Unaprijeđeni stalni dijalog kao forma redovnih konsultacija Crne Gore i EU.

Prve intenzivnije aktivnosti Briselske administracije na slučaju dvočlane federacije odnosile su se na angažovanje Visokog predstavnika za spoljnu politiku, Havijera Solane, na preuređenju tadašnje državne zajednice, odnosno odlaganju zahtjeva Crne Gore za punom nezavisnošću. Taj proces je, 2002. godine, rezultirao stvaranjem Državne zajednice Srbija i Crna Gora, koja je trajala svega tri godine, do održavanja referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore. U tom periodu, Evropska unija se opredijelila za omogućavanje pristupa "dvostrukog kolosjeka" dozvoljavajući postojanje različite dinamike procesa u dvijema konstitutivnim cjelinama Državne zajednice. Kasnije, specijalni izaslanik EU i ministar inostranih poslova Slovačke, Miroslav Lajčak, presudno je oblikovao uslove za održavanje crnogorskog referenduma.⁹ Još jedan slovački diplomata, František Lipka, nekadašnji ambasador Slovačke u Beogradu, predsjedavao je Republičkom referendumskom komisijom. On je raspolagao tzv. "zlatnim glasom", presudnim u odnosu na dva oštro suprotstavljena bloka sa jednakim brojem glasova u ovom tijelu.

⁹ Kako ističe Darmanović, „danas, nakon što znamo rezultat referenduma, možemo govoriti istorijskoj ulozi EU, o tome da je ona modelom 55% obezbijedila visoki legitimitet referendumskog rezultata i učinila da se izbjegne eventualni bojkot unionista i da obje strane mobiliju sve snage radi učešća na referendumu; model 55% je, međutim, bio ogroman rizik" (2006: 17).

Rezultati referenduma o nezavisnosti i njeno proglašenje u crnogorskoj Skupštini, bili su brzo praćeni priznavanjem država-članica EU. Savjet EU je nakon referenduma saopštio da će nastaviti da razvija odnose sa Crnom Gorom kao nezavisnom državom. Snažno lobiranje crnogorske administracije, uz ispunjavanje oštih zahtjeva Brisela, rezultiralo je podnošenjem zahtjeva za članstvo u EU 15. decembra 2008. godine. Uvođenje bezvизnog režima u novembru 2009. godine je značajno podstaklo odnose Unije i Crne Gore. Nakon predaje kandidature za članstvo, uslijedilo je ispunjavanje upitnika od preko 4,000 pitanja iz svih oblasti pravnih tekovina EU. Na bazi ocjenjivanja odgovora, Crna Gora je preporučena od strane Evropske komisije za status kandidata 9. novembra 2010. godine, dok je Evropski savjet odluku o kandidaturi donio mjesec dana kasnije. U maju iste godine stupio je na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Crnom Gorom. Aktivnosti u procesu pridruživanja planski su definisane kroz Nacionalni program za integraciju Crne Gore u EU (NPI) za period 2008–2012. godine, dok je u pripremi novi strateški dokument Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji (PPCG). Pristupni pregovori su započeti 29. juna 2012. godine. Od tada je Crna Gora otvorila pregovore u 16 od 35 poglavlja, a dva poglavlja su privremeno zatvorena.

4. Evropeizacija zemalja-kandidata za članstvo u EU

Evropeizaciju možemo definisati kao "institucionalizaciju evropskog političkog sistema koja ima određen efekat na domaće strukture i zemlje članice, i konkretno, unutar-organizacione promjene u nacionalnim političkim partijama kao rezultat tekućeg procesa evropskih integracija" (Carter i dr., 2007: 4-5). Da bismo do kraja objasnili ovaj pojam, poslužićemo se citatom Radadelija koji je definisao evropeizaciju kao "proces izgradnje, difuzije i insitucionalizacije formalnih ili neformalnih pravila, procedura, paradigmi politika, te dijeljenja uvjerenja i normi koje su prvo definisane i konsolidovane unutar procesa kreiranja politika u EU, a zatim inkorporirane unutar logike domaćeg diskursa, identiteta, političkih struktura i javnih politika" (2003: 30). Kada govorimo o procesu evropeizacije zemalja-kandidata za članstvo u EU, onda je ovaj pojam odlično objašnjen od strane Fink-Hafner: "evropeizaciju svatamo kao evropski pritisak, tj. postavljanje preduslova i uslova za priključenje EU i politički pritisak na potencijalne države kandidate da ispune očekivanja EU" (2007: 5). EU je imala najveći talas proširenja 2004. godine kada je veliki broj bivših komunističkih zemalja stekao status članice. Međutim, među njima se razlikovala sa jedne strane grupa onih koji su se bavili izgrađivanjem institucija i procedura demokratskog sistema i slobodnog tržišta, a sa druge strane grupa onih zemalja koje su paralelno sa tim izgrađivale institucije samostalne države (Ibid: 26). Riječ je o državama nastalim raspadom komunističkih federacija.

No, pored toga neke od ovih zemalja su se suočile sa ratnim dešavanjima, kao što je bio slučaj sa bivšim republikama SFRJ.

Crna Gora predstavlja zemlju koja je izbjegla ratna dešavanja na svojoj teritoriji, ali je bila dio federalne zajednice koja je učestvovala u "izvoženju sukoba" i vojnom intervenisanju u susjednim novonastalim državama. Crna Gora takođe predstavlja jedinu republiku (ako ne računamo Srbiju koja nije bila zainteresovana za gašenje zajednice) bivše SFRJ koja je došla do nezavisnosti, na neki način, tro-etapno, raspadom dvije federacije (SFRJ i SRJ), i jedne konfederacije, Srbija i Crna Gora. Proces evropeizacije počeo je dok je Crna Gora bila dio federacije, 2000. godine padom Slobodana Miloševića, da bi se nastavio u samostalnoj državi nakon 2006. godine. Kada govorimo o proširivanju EU, odnosno o proširivanju počev od njegovog talasa 2004. godine pa nadalje, procesi evropeizacije i demokratizacije su blisko povezani (Ibid: 5). Kopenhaški kriterijumi su bili osnova postavljanju uslova vezanih za demokratizaciju društva koji postaju sa svakim novim kandidatom sve zahtjevniji. Stoga i one zemlje koje su propustile neke korake u demokratskoj tranziciji i demokratskoj konsolidaciji, kroz evropeizaciju moraju te propuste otkloniti.

4.1. Uticaj procesa evropeizacije na političke partije

Fink-Hafner ističe da je više autora, poput Mair-a (2000) i Landrech-a (2002) "definisalo tri oblasti djelovanja evropeizacije na političke partije: nacionalne političke partije, nacionalne partijske sisteme, i organizaciju i djelovanje transnacionalnog partijskog nivoa" (2007: 28). Autori koji su se bavili uticajem evropeizacije na političke partije u članicama EU koje nemaju komunističku prošlost, nijesu pronašli značajniji uticaj EU na nacionalni partijski sistem (Mair, 2000; Landrech, 2002; Pennings, 2006; Pogunke i dr., 2007, Fink-Hafner, 2007). Slično je i sa nalazima iz postkomunističkih zemalja članica EU (Lewis i Mansfeldova, 2006). Postoji izuzetak Slovačke, u odnosu na dešavanja u ovoj zemlji od 1998. do učlanjenja 2004. godine. Neuspješna ocjena evaluacije uslova za učlanjenje 1997. godine dovela je do većeg upliva evropskih struktura sa ciljem stvaranja uslova za demokratske izbore, te ispunjavanja uslova za članstvo.

5. Evropeizacija i političke partije u Crnoj Gori

5.1. Institucionalizacija partijskog sistema¹⁰

Padom Miloševića 2000, odnosno dolaskom na vlast snaga koje su uživale podršku Zapada, promijenila se i pozicija partija koje su bile saveznici Miloševića u Crnoj Gori. Usljed bojkota saveznih izbora od strane DPS-a, SDP-a i drugih antimiloševićevskih snaga saveznici Miloševića su u izbornoj jedinici Crna Gora osvojili sve mandate. Stoga je Demokratska opozicija

¹⁰ Institucionalizacija u politici znači da "politički akteri imaju jasna i stabilna očekivanja o ponašanju drugih aktera" (Mainwaring i Torcal, 2006: 206). Sa aspekta mehanike partijskog sistema, polazimo od pretpostavke da kada je partijski sistem institucionalizovan birači mogu da prave razumljive izbore, a takođe su u mogućnosti da prave pritisak na partijsku orijentaciju. Institucionalizacija partijskog sistema je najbolje razumljiva kao kontinuitet karakteristika partijskog sistema koji se ispoljava u nekoliko aspekata: stabilnost ključnih partija u partijskom sistemu; snažni korijeni partija u društvu; odgovarajuća legitimacija partija od strane političkih aktera; partije nijesu u odnosu subordinacije prema njihovim liderima ili eksternim centrima moći kao što su sponzori organizacije ili pripadnici klike (Janda, 1980; Panebianco, 1988; Mainwaring, 1999; Mainwaring i Torcal, 2006). U slabo institucionalizovanim partijskim sistemima, partije se često pojavljuju ili nestaju sa partijske arene; obrasci partijske podrške su nestabilni (uključujući podršku uspostavljenim partijama u partijskom sistemu); partije imaju problema u strukturisanju i artikulisanju preferencija podrške; birači imaju problem da se identifikuju sa konkretnim političkim partijama; postoji nedostatak autonomije unutar partijske organizacije koja nadmašuje pojedinačne lidere ili klike (Fink-Hafner, 2007: 31).

Srbije (DOS)¹¹ bila prinuđena da pravi postizbornu koaliciju sa crnogorskim saveznicima Slobodana Miloševića. Na čelo savezne Vlade došao je Zoran Žižić, visoki funkcioner SNP-a, partije koja je smijenila sa mjesta predsjednika partije dotadašnjeg, ali Miloševićevog saveznog premijera Momira Bulatovića. Gotovo preko noći SNP se odrekao podrške Miloševiću i pokazao punu lojalnost novoj vladajućoj većini u Beogradu. Kroz učešće u Saveznoj vladi SNP je bio pod stalnim uticajem međunarodnih faktora. U tom periodu, suočeni sa novim rasporedom snaga, boreći se za nove političke "mentore", prosrpske partije koje su u Crnoj Gori bile u opoziciji, a na saveznom nivou u vlasti, od antizapadnog djelovanja promijenile su radikalno svoj stav prema državama EU i SAD. Uz podršku Vojislava Koštunice postale su prilično snažan kočničar planova za osamostaljenje Crne Gore, ali ovoga puta uz podršku prilično uticajnog dijela diplomatskih predstavnika u Beogradu.

DPS je 2001. godine na partijskom kongresu promijenio svoj odnos prema nezavisnosti, stavljajući se na čelo snaga za nezavisnost. Dotadašnji Miloševićevi koalicioni partneri postali su saveznici novog saveznog predsjednika, a kasnije srpskog premijera, Koštunice u cilju sprečavanja održavanja referenduma, odnosno proglašenja državne nezavisnosti Crne Gore. Dio međunarodne zajednice, koji tada nije imao simpatija za nezavisnost Crne Gore, podržao je unionistički blok, koji je odjednom postao snažan zagovornik evropskih integracija. Borba za podršku međunarodne zajednice, vezana za crnogorski referendum, koja je gurnula unionistički blok ka EU, u značajnoj mjeri je doprinijela postojećem konsenzusu o evropskim integracijama u Crnoj Gori. Poraz na referendumu i traženje novog političkog identiteta su primorali neke partije da sve više usvajaju evropske vrijednosti. Izmjene na opozicionoj političkoj sceni (stvaranje novih partija poput Pokreta za promjene i Pozitivne Crne Gore), kao i snažno pozicioniranje nekad pro-Miloševićeve SNP, kao i DF-a ka evropskim integracijama,¹² je učinilo političku scenu relativno homogenom po ovom pitanju. Potvrda deklarativnih namjera crnogorskih političkih partija je iskazana u Deklaraciji Parlamenta Republike Crne Gore, koja je, u skladu sa inicijativom nevladinih organizacija, usvojena 2005. godine. Deklaracija, koja je tada podržana od strane svih parlamentarnih partija, pokazala je riješenost Parlamenta da uradi sve što je u njegovoj moći kako bi se ubrzao proces pridruživanja Crne Gore EU.

S obzirom na brojne promjene na crnogorskoj političkoj sceni, a pokušavajući da identifikujemo različite manifestacije partijskog konsenzusa povezanog sa EU integracijama, uzećemo u obzir samo one partije koje su imale više od dva parlamentarna predstavnika poslije izbora 2012. Godine. Ovo znači da smo uzeli u razmatranje tri partije na vlasti: Demokratska partija socijalista (DPS), Socijal-demokratska partija (SDP), Bošnjačka stranka (BS), kao i tri opozicione partije/koalicije: Demokratski front (DF), Socijalistička narodna partija (SNP), Pozitivna Crna Gora (PCG). Demokratski front smo tretirali kao jedan subjekat iako se sastoji od četiri konstituenta, tj. tri partije

¹¹ Koalicija srpskih opozicionih partija predvođena Zoranom Đinđićem i Vojislavom Koštunicom koja je porazila Miloševića i njegove snage na saveznim (Savezna Republika Jugoslavija) parlamentarnim i predsjedničkim izborima 2000. godine.

¹² Demokratski front predstavlja koaliciju tri političke partije: (1) Nova srpska demokratija (transformisana nekadašnja Srpska narodna stranka, nekadašnji Miloševićev koalicioni partner u Saveznoj vladi), (2) Pokret za promjene (partija nastale transformacijom nevladine organizacije Grupa za promjene u političku partiju. Prvi put je izašla na izbore 2006. godine), (3) Demokratska narodna partija, partija formirana od grupe bivših funkcionera i poslanika Socijalističke narodne partije (Napustili SNP neposredno pred parlamentarne izbore 2012. Predvođeni su nekadašnjim dugogodišnjim predsjednikom SNP, Predragom Bulatovićem, koji je podnio ostavku na mjesto predsjednika SNP-a nakon niza izbornih poraza.) i (4) Građanski klub, grupe nezavisnih pojedinaca predvođenih liderom DF-a Miodragom Lekićem (Lekić je nekadašnji ministar inostranih poslova u Đukanovićevoj Vladi, kao i bivši ambasador SRJ u Italiji).

i i grupe građana.

U vladajućoj koaliciji postoji jasno izraženo opredjeljenje za pridruživanje EU, i pored toga što su svjesni da to znači gubljenje određenih monopola. Opredjeljenje za EU je jasno izraženo i u njihovim programskim dokumentima. SDP i DPS prednjače u optiranju EU. Slično je i sa ostalim koalicionim partnerima, manjim partijama nacionalnih manjina koje okupljaju Hrvate i Albance. No, situacija je nešto različita kada je riječ o Bošnjačkoj partiji. Iako od svog početka insistira na evropskim integracijama, njeni stavovi, sa jačanjem političke snage, se mijenjaju. BS je pod snažnim uticajem islamskih struktura, posebno Turske i uticaja militantnih grupa iz Srbije, BiH i šire. U tom svjetlu treba i gledati rezervu datu prema državnom stavu da se krivično trebaju goniti "džihadisti" iz ISIL-a koji su iz Crne Gore. Uticaj militantnih struktura jača, tako da je moguće da ovi procesi vode distanciranju ove partije u odnosu na EU. Posebno će to doći do izražaja ukoliko se nastavi dalji rast ove strukture.

Kada je riječ o opozicionim partijama, situacija je slična. Sve se deklarativno zalažu za evropske integracije. Opozicija je zadržala svoj preovropski stav koji je definisala nakon pada Miloševića. I SNP i DF, kao nova struktura, se javno deklariraju kao proevropske. Još jasnije je to opredjeljenje izraženo u slučaju PCG. Ako uzmemo u obzir da u crnogorskom parlamentu ne postoji politička partija koja se javno zalaže protiv evropskih integracija, možemo zaključiti da u Crnoj Gori postoji opšti konsensus između političkih partija o strateškom značaju pridruživanja. Ne samo da su opredijeljeni za evropske integracije, već veoma često opozicione partije pozivaju EU da arbitrira u unutrašnjim problemima. Novina jeste i da vladajuća koalicija to počinje da čini, kao recimo u slučaju kada se ne može izabrati Vrhovni državni tužilac zbog uvedene dvotrećinske podrške u parlamentu uz "podršku" EU.

EU definitivno postaje i igrač na unutrašnjoj političkoj sceni. No, to ne znači da postoji konsensus oko nekih ključnih pitanja. Pitanje krize u Ukrajini je to najbolje pokazalo. Kada je bio ugrožen interes Rusije, SNP, a kasnije i dio DF-a, je jasno zauzeo poziciju da se ne smije pratiti politika EU ukoliko je suprotna interesima Rusije. Ne samo da su bili za pasivniji odnos Crne Gore po ovom pitanju, već su neki (SNP) vodili jasnu "prorusku" predizbornu kampanju. Bilo je to iznenađenje, s obzirom na ono što smo navikli da čujemo od ove partije posljednjih godina, ali je isto tako ovoj partiji donijelo par procenata podrške birača više od očekivanog. Pitanje članstva u NATO dodatno polarizuje političku scenu pokazujući da je značajan uticaj nekih stranih struktura koje pokušavaju da spriječe ovaj proces. Posebno su u tome aktivne one političke snage koje su bile protiv nezavisnosti, a prije toga bili koalicioni partneri Miloševića (SNP i veći dio DF).

Kao što se može vidjeti, za crnogorski partijski sistem ne možemo reći da je u potpunosti institucionalizovan. Sa jedne strane imamo stabilnu poziciju vladajuće koalicije, gdje DPS vlada od uvođenja višestranačja, a SDP od ulaska u koaliciju 1998. godine. S druge strane opozicija je u stalnoj potrazi

za formatom koji bi joj omogućio da smijeni sadašnju vladajuću koaliciju. Usljed kontinuiranih neuspjeha i političkih eksperimenata, neke od ključnih opozicionih partija su nestale sa političke scene (LSCG i NS). Stoga možemo zaključiti da opozicione partije imaju dosta problema u strukturisanju, a birači, posebno iz prosrpskog biračkog tijela da se identifikuju sa konkretnim političkim partijama. Na taj način se može objasniti da recimo SNP sa 29 poslanika padne na osam, a onda se na narednim izborima podigne na 16, pa ponovo padne na devet.

Pored strukturiranja, partije se suočavaju sa "prebjezima" koji nekad promijene stvarni ishod izbora, a koji postaju sve učestalija pojava i u nacionalnom parlamentu. U posljednjem mandatu čak sedam, od ukupno 81 poslanika je "skinulo" dres partije sa čije liste su izabrani. U svim slučajevima, riječ je o poslanicima iz opozicionih partija. Radi potpunosti informacije, važno je istaći da niko od njih nije prešao u neku od vladajućih, već ili u drugu opozicionu partiju ili su ušli u proces formiranja novog političkog subjekta. U jednom nepotpuno institucionalizovanom partijskom sistemu vidljiva su vrijednosna lutanja, tako da birači nemaju jasnu ponudu. Međutim, kada je riječ o EU integracijama, ponuda je deklarativno jasna, iako, kako smo već rekli, deklarativno nije praćeno i vrijednosnim.

5.2. Evropska socijalizacija elita nacionalnih partija

Fink-Hafner objašnjava proces socijalizacije nacionalnih partijskih elita sa pozicija konstruktivističke teorije (vidi: Diez, 1999; Risse, 2004), objašnjavajući ga kao proces kreiranja i dijeljenja identiteta i uloga. Prema njenim riječima, "interakcija sa ostalim državama ili pojedincima vodi dijeljenju identiteta ili uloga, koji zatim utiče na stvaranje preferencija dalje saradnje i integracije" (2007: 32). Stoga je i logično očekivanje da će nacionalne partijske elite biti u procesu interakcije sa partijskim elitama partija koje čine evropske partijske federacije. No, ograničavajući faktor ovog procesa u slučaju Crne Gore je da se veliki broj partija i dalje nalazi van evropskih struktura. Zvuči prilično neočekivano da su, u vrijeme pisanja ovog rada, samo dvije vladajuće partije (SDP i DPS) pridruženi članovi neke evropske partijske porodice (Partije evropskih socijalista), dok su u isto vrijeme punopravni članovi Socijalističke internacionale. Slično je sa manjim koalicionim partnerom u vladajućoj koaliciji, Liberalnom partijom koja nema status u ALDE, ali zato je u statusu posmatrača u Liberalnoj internacionali. Za razliku od vladajućih, opozicione partije gotovo da su bez članstva u nekoj od evropskih, odnosno međunarodnih partijskih asocijacija. Izuzetak među opozicionim partijama predstavlja Pokret za promjene, koji je punopravni član Internacionalne demokratske unije, globalne mreže konzervativnih partija.

Što se tiče nadnacionalnog djelovanja, Crna Gora je do sada imala delegacije u Parlamentarnoj Skupštini Savjeta Evrope, Parlamentarnoj skupštini OEBS-a i Parlamentarnoj Skupštini NATO-a. Kada je riječ o procesu

evropskih integracija, najznačajniji instrument uključivanja poslanika u ovaj proces predstavlja Parlamentarni odbor za stabilizaciju i pridruživanje (POSP). Članstvo i rad u ovom odboru za neke političke partije predstavlja jedini institucionalni vid komunikacije sa evropskim političkim partijama. Uključenost vladajućih partija, u odnosu na isključenost opozicionih, ostavlja značajnog traga. Izostanak interakcije proizvodi da su opozicione partije dominatno protiv evroatlanskih integracija, protiv poštovanja prava LGBT zajednice i sl. Primjer odnosa prema LGBT zajednici može biti dobar indikator evropske socijalizacije nacionalnih partijskih elita. Najveće partije opozicije imaju jasan negativan stav po ovom pitanju. Ove partije su pod daleko većim uticajem radikalnog vođe Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori Amfilohija Radovića, nego evropskih partnera. Izuzetak među opozicionim partijama predstavlja Pozitivna Crna Gora, bliska liberalnoj orijentaciji, koja ima pozitivan odnos prema ovom pitanju. Za razliku od njih, LPCG vodi otvorenu afirmativnu kampanju, prevashodno pod snažnim uticajem Liberalne internacionale, odnosno pojedinih evropskih liberalnih partija. S druge strane, DPS i SDP su umjereniji, te pokušavajući da što manje budu medijski izloženi, daju zvaničnu ali ne u potpunosti stvarnu podršku. Isključenost crnogorskih opozicionih partija iz procesa evropske socijalizacije veoma je vidljiva i nanosi veliku štetu daljem procesu evropeizacije i demokratizacije Crne Gore. S druge strane, možemo reći da je evropska socijalizacija elita vladajućih partija značajno doprinijela njihovoj podršci usvajanju evropskih vrijednosti u crnogorskom društvu.

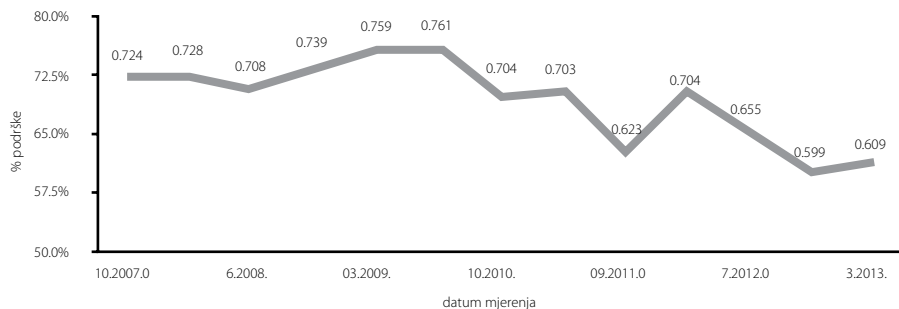
5.3. Stavovi birača prema integraciji Crne Gore u EU

Ratna dešavanja sa početka devedesetih godina podijelila su javno mnjenje, ne samo po pitanju događaja u ratnom okruženju, već i po pitanju odnosa prema EU, kao i zapadnim partnerima. Stav vladajućih partija nije bio pozitivan kada je riječ o EU i SAD. Stvari su se počele mijenjati od rascjepa DPS-a 1997. godine. Najveći izazov za odnos crnogorske javnosti prema EU je bilo NATO bombardovanje bivše Jugoslavije, koje je homogenizovalo antizapadne snage okupljene pretežno oko tada najače "prosrpske" partije, SNP-a. No, najveći dio javnosti vezuje te neprijatne događaje isključivo za NATO, ne i za EU, iako su sve ključne članice EU ujedno i članice ovog vojnog saveza.

Nakon proglašenja nezavisnosti Crne Gore, te u prvim godinama nakon toga, podrška ulasku Crne Gore u EU je rasla. No, nakon što su otpočeli pregovori, euforija se značajno smanjila te umjesto nje se suočavamo sa trendom pada podrške. Kako pregovori odmiču, tako se sve više otvaraju i teška pitanja. S druge strane, nekada dio javnosti, isto kao i rukovodstva opozicionih partija, očekuje da se EU uključi značajno aktivnije u unutrašnje odnose. Opozicija, a i dio javnosti priželjkuje "slovački" scenario iako mnogi nijesu sa njim upoznati. Stoga, izostanak aktivnosti EU na "smjeni" Đukanovića izaziva i pad podrške EU kod dijela javnosti. Ekonomska kriza

je još jedan od razloga. No, dešavanja nakon lokalnih izbora 2014. godine, govore da su se predstavnici EU u Crnoj Gori, a i u Briselu, bili mete "udara" medija bliskih DPS-u, što će se svakako odraziti na podršku javnosti. Javno mnjenje je dominantno pod uticajem ključnih političkih partija i medija koji su duboko podijeljeni, stoga i njihove medijske operacije imaju uticaja na odnos građana prema procesu pridruživanja. Iz te perspektive treba i gledati na jasan trend pada podrške građana ovom procesu.

Slika 2. Trend podrške javnosti ulasku Crne Gore u Evropsku uniju

Izvor: CEDEM – dostupno na www.cedem.me (pristup ostvaren 19. septembra 2014.)

Zaključak

Ukoliko se povećaju tenzije između EU i SAD sa jedne, te Rusije sa druge strane, proces evropskih integracija u Crnoj Gori će jednim dijelom biti ometan od strane dijela opozicionih partija. Ukoliko i dalje budu doživljavali EU kao "saveznika" za potencijalno rušenje sa vlasti Đukanovića, opozicija će snažno podržavati članstvo u EU. Kao što se može vidjeti, odnos prema EU nije kod dominantnog broja političkih partija vrijednosnog karaktera. Riječ je o, za neke pragmatičnom, a za neke interesnom izboru. Devedesetih godina, velika većina političkih subjekata bila je antizapadno orijentisana, tako nekome ko nije dobar poznavalac crnogorskih političkih odnosa, pomenuti evropski konsenzus u Crnoj Gori može djelovati čudno. Riječ je o dominantno interesnom odnosu, ali ne sa pozicija državnog interesa, već sa pozicija povećanja šansi za izborni uspjeh, odnosno slabljenja političkih protivnika. Opozicija se nada da će se u slučaju Crne Gore desiti "slovački scenario", te da će Đukanović završiti kao Mečijar zbog usporavanja procesa pridruživanja. No, sve dok Vlada ispunjava zahtjeve EU, a Crna Gora jeste predvodnik procesa evropskih integracija, teško je očekivati jedan takav scenario. Posebno ne u situaciji kada slučaj Ukrajine pokazuje da je ipak interesima EU i SAD Đukanović lojalniji u odnosu na opoziciju.

Državnopravni status, članstvo u NATO, te dalji ostanak Đukanovića na nekoj od ključnih državnih funkcija duboko su polarizovali birače. Rješavanjem ovih pitanja, rasteretiće se politička debata, te usmjeriti politička rasprava kao ekonomsko-socijalnim pitanjima. U ovakvom razvoju odnosa, proces evropskih integracija će dobiti novi zamah. Uloga stručnjaka će značajno porasti, kako u vladinim institucijama, tako i u političkim partijama. Dijalog na relaciji EU–Crna Gora će sve više, u svim poglavljima, sem poglavlja 23 i 24 biti tehnički. Podrška EU će doživjeti novi trend rasta. Rizik koji bi mogao da ugrozi jačanje povjerenja u EU je eskalacija problema između EU i Rusije. U tom slučaju bi podjela na "suvereniste" i "unioniste" nanovo oživjela u Crnoj Gori i najvećim dijelom, ne i u potpunosti, prenijela se na one koji su "za" i one koji su "protiv" EU.

Bibliografija

Anastasakis, Othon. 2005. The Europeanization of the Balkans. *The Brown Journal of World Affairs* 12(1): 77-88.

Bošnjačka stranka. Dostupno na: www.bscg.me (Posjećeno 15.10.2014.)

Carter, Elisabeth, i dr. 2007. European integration and internal party dynamics, u *The Europeanization of National Political Parties: Power and Organizational Adaptation*, ur. Poguntke, Thomas i dr. Oxford: Routledge, 1-25.

Centar za demokratiju i ljudska prava. Dostupno na: www.cedem.org (Posjećeno 19.09.2014.)

Darmanović, Srđan. 2002. *Demokratske tranzicije u južnoj i istočnoj Evropi (Doktorska disertacija)*. Podgorica: Pravni fakultet.

Darmanović, Srđan. 2006. *Crna Gora nova nezavisna država na Balkanu, u Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*. Podgorica: CEMI.

Darmanović, Srđan. 2007. *Duga tranzicija u Crnoj Gori: od polukompetitivnih izbora do izborne demokratije, u Izbori i izborna zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990-2006*, ur. Darmanović, Srđan i dr. Podgorica: CEMI.

Demokratska partija socijalista. Dostupno na: www.dps.me (posjećeno 15.10.2014.)

Fink-Hafner, Danica. 2007. The Democratisation and Europeanisation of Party: A 'Cordial Link' between Democratisation and Europeanisation. *The Journal of the Central European Political Science Association* 3(1+2): 5-10.

Fink-Hafner, Danica. 2007. Factors of Party System Europeanization: A Comparison of Croatia, Serbia and Montenegro. *Politics in Central Europe* 3(1): 26-49.

Goati, Vladimir. 2000. *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990. do 2000*. Bar: CONTECO.

Goati, Vladimir. 2008. *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Fakultet političkih nauka.

Hrvatska građanska inicijativa. Dostupno na: www.hgi.co.me (Posjećeno 15.10.2014.)

Klepač-Pogrmilović, Bojana. 2010. Europeanization of Croatian Parties. *Politička misao* 47(5): 96-116.

Komar, Olivera. 2011. *Birači u Crnoj Gori: Faktori izborne i partijske preferencije (Doktorska disertacija)*. Podgorica: Fakultet političkih nauka.

Komar, Olivera i Zlatko Vujović. 2007. Europeanisation of national political parties and party systems: case study of Montenegro. *The Journal of the Central European Political Science Association* 3(1+2): 51-70.

Ladrech, Robert. 2002. Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis. *Party Politics* 8(4): 389-403.

Lewis, Paul, i Zdenka Mansfeldová (ur). 2006. *The European Union and Party Politics in Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Mair, Peter. 2000. The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics* 23(4): 27-51.

Nova srpska demokratija. Dostupno na: www.nova.org.me (Posjećeno 15.10.2014.)

Pavičević, Veselin. 2007. Analiza normativne strukture i efekata sistema, u *Izbori i izborna zakonodavstvo u Crnoj Gori od 1990. do 2006. godine*, ur. Pavičević, Veselin, i dr. Podgorica: CEMI.

Poguntke, Thomas i dr. (ur). 2007. *The Europeanization of National Political Parties: Power and Organizational Adaptation*. Oxford, UK: Routledge.

Pokret za promjene. Dostupno na: www.promjene.org (Posjećeno 15.10.2014.)

Radaelli, M. Claudio. 2003. The Europeanization of Public Policy, u *The Politics of Europeanization*, ur. Featherstone, Kevin i and Claudio M. Radaelli. Oxford, UK: Oxford University Press, 27-56.

Sartori, Giovanni. 2002. *Stranke i stranački sustavi*. Zagreb: Politička kultura.

Skupština Crne Gore. Dostupno na: www.skupstina.me (Posjećeno 01.10.2014.)

Socijalistička narodna partija. Dostupno na: www.snp.co.me (posjećeno 15.10.2014.)

Socijaldemokratska partija. Dostupno na: www.sdp.co.me (posjećeno 15.10.2014.)

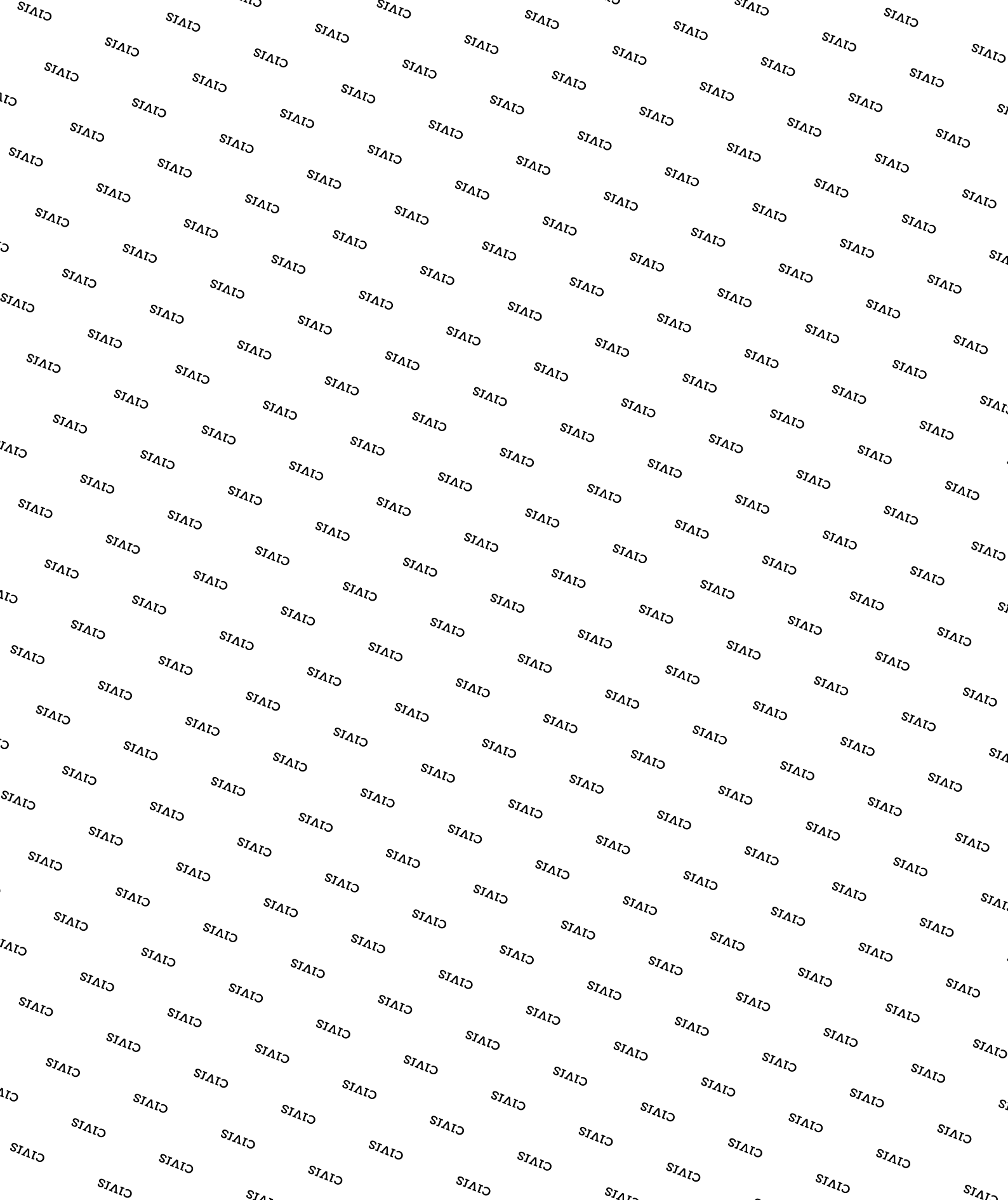
Vujović, Zlatko. 2013. Parlamentarni izbori u Crnoj Gori 2012: Nastavak dominacije socijalista i povratak Đukanovića. *Političke analize: časopis za analizu hrvatske i međunarodne politike* 13(1): 36-41.

Vujović, Zlatko i Olivera Komar. 2006. *Političke partije u Crnoj Gori, u Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

Vujović, Zlatko i Olivera Komar. 2008. Impact of the Europeanization process on the transformation of the party system of Montenegro. *Journal of Southern Europe and the Balkans* 10(02): 223-241.

Vujović, Zlatko i Nikoleta Tomović. 2010. *Održivi institucionalni mehanizmi za poboljšanje predstavljenosti manjina u crnogorskom parlamentu*. Podgorica: CeMI.

Vukičević, Boris i Zlatko Vujović. 2012. Ustavni i političko-pravni okvir parlamenta u Crnoj Gori 1989-2012. u *Demokratske performanse parlamenata Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore*. Beograd/Sarajevo/Podgorica: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Sarajevski otvoreni klub i Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore, 55-76.

Uglješa JANKOVIĆ

Socijalni profil siromašnih u Crnoj Gori¹

Fakultet političkih nauka,
Univerzitet Crne Gore
(e-mail: jankovicugljesa@
yahoo.com)

¹ The social profile of the poor
people in Montenegro

Abstract

As a social phenomenon, poverty is characterized by a number of traits defined by the cultural, political and economic context of a given society. In Montenegro, we witnessed an escalation of poverty during the period of post-communist transition which, as indicated by the official statistics on the number of poor people and of social assistance beneficiaries, had a very negative implication on the country's social structure. Moreover, poverty in Montenegro nowadays shows many attributes of durability. This article analyzes the impact of the social capital created by parents on the possibility of cultural reproduction of poverty in Montenegro. It claims the existence of the conditions for inter-generational poverty portability in this country. To identify the social profile of the poor in Montenegro, the article employs the empirical data obtained from the 2008 European Value Study. To test the basic hypothesis, it uses a series of statistical analyses.

Keywords: social capital, the risk of poverty, social stratification, Montenegro

Uvod

Rizik ulaska u siromaštvo predstavlja jednu od ključnih kočnica socio-ekonomskog razvoja Crne Gore i stvaranja adekvatnog društvenog standarda za njene građane. Dosadašnji pristupi problemu siromaštva nisu pružili adekvatne rezultate na duži vremenski rok, iako proces kreiranja mjera u cilju redukcije ovog socijalnog problema traje unazad 15 godina. U ovom radu preispitujemo malo istražen koncept kulturne reprodukcije siromaštva. Riječ je o temi kojoj se nije pružalo previše pažnje u debatama naučnog i javnog karaktera. Analizirajući mogućnosti javljanja kulturne reprodukcije siromaštva u Crnoj Gori, izdvojili smo niz karakteristika socijalnog kapitala roditelja ispitanika (crnogorskih građana) i njihovih partnera obuhvaćenih istraživanjem iz *European Value Study*-a. Rad je podijeljen na sedam tematskih cjelina. U prvoj cjelini pružamo osvrt na problem siromaštva iz perspektive savremenih socioloških i socijalno-političkih gledišta. U preostalih šest tematskih cjelina bavimo se uticajem potpunosti porodice, obrazovanja, zaposlenosti, zanimanja, kulturnog i edukativnog potencijala, roditelja i partnera naših ispitanika i ocjenjujemo njihovu statističku značajnost u odnosu na mogućnost ulaska u rizik od siromaštva.

Ideju kulturne reprodukcije siromaštva promoviše američki antropolog i sociolog, Oscar Lewis (1959, 1961, 1966). Prema ovom autoru, siromaštvo se bazira na ideji tzv. kulture siromaštva (citirano u Haralambos i Holborn, 2002: 319). Ovaj koncept polazi od stanovišta da ljudi uče norme, vjerovanja i vrijednosti koja ohrabruju i podržavaju siromaštvo (Leon-Guerrero, 2005: 232). Siromaštvo je produkt socijalizacije siromašne djece, a u tom procesu roditelji prenose vrijednosti i vjerovanja na svoju djecu. Ovako postavljen koncept implicira da zajednice siromašnih osim svoje geografske zasebnosti imaju svoje specifične vrijednosti i norme koje opredjeljuju nacrt života. Elementi takvog životnog stila javljaju se na tri nivoa: nivou pojedinca, njegove porodice i lokalne zajednice.² Prema Lewisu (1969) kultura siromaštva je odgovor siromašnih na njihov marginalni položaj u klasno raslojenom i individulanom društvu. Međutim, kultura siromaštva očigledno nije samo odgovor društvu, već je karakteriše i mogućnost trajnog obnavljanja. Lewis u konceptu kulture siromaštva problem marginalnog položaja dijela populacije postavlja kao klasno pitanje.³ Drugim riječima, kultura siromaštva je ujedno i vid proizvođenja i proizvod, jer se usljed ciklične logike odnosi na ponavljanje istih ili sličnih obrazaca ponašanja među porodicama s malim prihodima i niskim stepenom obrazovanja kroz generacije (Janković, 2012: 398).

Noseće komponente socijalnog kapitala, poput poverenja, normi i odnosa unutar društvenih mreža i sl. stvorene su u prošlosti od strane pojedinaca. U zavisnosti od kapaciteta stvorenog socijalnog kapitala, opredjeljuje se i socio-ekonomska pozicija pojedinca u sistemu društvene stratifikacije. Pa tako, Robert Putnam (1993) socijalni kapital definiše kao

² Na nivou pojedinca glavni pokazatelji su osjećaj marginalizacije, bespomoćnosti, zavisnosti i inferiornosti. Na nivou porodice, slobodne veze, razvedeni brakovi, odlasci muževa, i domaćinstva na čijem je čelu žena. Na nivou zajednice odsustvo participacije u glavnim institucijama šireg društva (Lewis, 1961).

³ Vidi više u: Briggs (2002).

karakteristike socijalne organizacije, uključujući poverenje, norme i mreže, koje mogu da poboljšaju organizaciju društva preko realizacije (podržavanja ili olakšavanja) koordiniranih angažmana (citirano u Stojanović, 2010: 118). Američki sociolog James Coleman (1988) smatra da socijalni kapital nastaje onda kada akter efikasno koristi vrijednosti socijalne strukture u cilju ostvarivanja vlastitih interesa. Naime, socijalni kapital je relacioni (definiše se preko svoje funkcije), ugrađen je u socijalnu strukturu kao javno dobro i inherentan strukturi odnosa između, a ne unutar entiteta (Ibid).

Na temelju dva ukratko elaborirana koncepta, u ovom radu proučavamo socijalni profil siromašnih u Crnoj Gori i sklonosti porodica da međugeneracijski prenose obrasce ponašanja koji stimuliraju siromaštvo. Ukoliko određena skupina (u ovom slučaju porodica) ima kapaciteta da svoj akumulirani socijalni kapital djelotvorno koristi, onda su mogućnosti ulaska u rizik siromaštva minimalne. Suprotno, ukoliko je socijalni kapital porodične skupine oskudan i minimalno djelotvoran za egzistencijalni opstanak, onda je mogućnost ulaska u siromaštvo velika.

Postavljenu pretpostavku o kulturnoj reprodukciji siromaštva baziramo na sljedećim razlozima: a) više-decenijski kontinuitet odsustva kvalitetnog društvenog standarda u društvu koje po posljednjem popisu čini 620,029 stanovnika (MONSTAT, 2012); b) prisutnost regionalne disperzije siromaštva, usljed čega stanovništvo na sjeveru Crne Gore egzistira u znatno nepovoljnijim životnim uslovima, nego što je to slučaj sa centralnim i južnim regionom (SSRS, 2003 i SSSSI, 2007); c) višegodišnje povećanje broja korisnika socijalne pomoći (MONSTAT, 2012); d) znatno niži prosjek obrazovanja stanovništva u odnosu na standarde EU.⁴ Imajući u vidu trenutni društveni standard u Crnoj Gori, opredijelili smo se da za mjernu jedinicu siromaštva odredimo novčani iznos od 50€ po članu domaćinstva. Dosadašnji pokazatelji siromaštva u Crnoj Gori uglavnom su tretirali domaćinstva, pa su tako kao kriterijumi mahom korišćeni vrijednost potrošačke korpe ili iznos materijalnog obezbjeđenja porodice. Selektovanu mjernu jedinicu ukrstili smo s nizom pokazatelja socijalnog kapitala i socio-ekonomskog položaja građana Crne Gore dobijenih iz EVS studije urađene 2008. godine na uzroku od 1,500 ispitanika. Riječ je o saopštenim stavovima građana-ispitanika u vezi sa socio-ekonomskim statusima njihovih roditelja i partnera.

Rezultati prezentovani u našem radu predstavljaju socio-demografske pokazatelje čije značenje i vrijednost sporo opadaju tokom vremena, te ukazuju na stanje u crnogorskim porodicama i mogućnosti razvoja kulture siromaštva. EVS studija istražuje vremenske trendove, pa je praksa da se takvi istraživački poduhvati kreiraju u vremenskom razmaku od osam do deset godina između istraživačkih talasa. Takav pristup pruža mogućnost komparacije različitih vremenskih ciklusa, kao i analizu geneze određenih društvenih pojava koje mogu biti predmet istraživanja. Interesujući se za socijalne i ekonomske pokazatelje u porodici

⁴ U Crnoj Gori je trenutno 1.5% nepismenih ili 8149 lica. Prosječna starost nepismenih je 62 godine; više je nepismenih među ženama, nego među muškarcima, međutim prosječna žena koja je nepismena stara je 66 godina, dok je prosječan nepismen muškarac star 44 godine. Zavod za statistiku je objavio objedinjene podatke za one koji imaju visoku i višu školu (17%) iz kojih se ne može vidjeti koliko je tačno onih sa završenim fakultetom. Ipak, statističari procjenjuju da je ovaj procenat trenutno oko 9%. Prosjek za 27 zemalja Evropske unije u 2010. godini prema Eurostatu je 22.8% (primjeri nekih zemalja Belgija – 30%, Njemačka – 22.6%, Velika Britanija 31.5%, od zemalja regiona, Slovenija 20.2% ili Hrvatska 15.5%). Interesantan je i podatak pomenut u izvještaju EUROSTAT-a (Key Data on Education in Europe, 2012) da se visokoobrazovani ljudi u prosjeku dva puta brže zapošljavaju od onih sa nižim nivoom obrazovanja. Tako za Evropsku uniju postoje podaci koji kažu da je tipičan period čekanja prvog pravog posla za visokoobrazovane pet mjeseci, za one sa srednjom školom 7.5, a one koji imaju obrazovanje niže od toga 9.8 mjeseci.

koji proizvode kulturnu reprodukciju siromaštva, mi zapravo proučavamo uslove života tokom dužeg vremenskog perioda. Stoga, konkretni podaci iz pomenutog istraživanja koje koristimo u našim krostabulacijama ne gube na relevantnosti.

1. Pojam i konceptualni pristupi siromaštvu

U zavisnosti od terminološkog i epistemološkog uporišta, pojmu siromaštva različiti autori prilaze na različite načine. Tako autori sociološke profilacije posmatraju siromaštvo kroz prizmu društvene strukture, uloga, položaja i statusa siromašnih, distribucije moći, raspodjele materijalnih dobara, mogućnosti građanske participacije, itd. U fokusu analiza ekonomista najčešće je veza između siromaštva i nezaposlenosti, te bruto društveni proizvod, odnos između bogatih i siromašnih, itd. Autori iz oblasti socijalne politike mahom su zainteresovani za modele pomoći onima koji se nalaze u stanju socijalne potrebe i traženje alternativnih puteva u kreiranju pravaca pružanja pomoći.

Ljudske potrebe su raznovrsne, i moguće ih je podijeliti primarne i sekundarne,⁵ pa se s tim u vezi logično nameće i nekoliko pitanja. Da li siromaštvo treba vezivati isključivo za goli biološki opstanak? Kako i u odnosu na šta procjenjivati nivo potreba ljudi? Postoje li samo pozitivne ili čovjek ponekad manifestuje i svoje negativne potrebe koje takođe mogu biti posljedica siromaštva ili nekog drugog psihofizičkog stanja u kojem se nalazi? Hollstein i Meinhold (1980) definišu siromaštvo kao "individualno ili kolektivno stanje u toku koga se pogođenima onemogućava da zadovoljavajuće stanuju, hrane se, zarađuju, snabdijevaju se i štite" (citirano u Lakićević, 2008: 39). Američki autor Harrington u svom poznatom djelu "Druga Amerika" (1959) iznosi stav da siromaštvo moramo objašnjavati polazeći od "minimalnog nivoa zdravlja, stambenih uslova, ishrane, obrazovanja, koje današnji stupanj naučnih znanja određuje neophodnim za život kakvim se danas živi u SAD".⁶ Prema definiciji Organizacije Ujedinjenih nacija: "Siromašnima se smatraju ljudi lišeni načina života, konfora i dostojanstva, koji se smatraju normalnima u društvu u kojem žive. Siromaštvo se mjeri stalno promjenljivim normama određenog društva i njegovih užih sredina, odnosno oni koji žive daleko od srednjih normi, smatraju se siromašnima" (citirano u Gavrilović, 2005: 249). U Evropskoj uniji, najčešće se koristi sljedeća definicija siromaštva: "Siromaštvo označava pojedince, porodice i društvene grupe kojima su sredstva toliko limitirana da ih isključuju iz minimalno prihvatljivog načina života u državi članici u kojoj oni žive" (Ibid).

Povezivanje siromaštva sa egzistencijalnim potrebama ljudi bazira se na tzv. ideji preživljavanja koja obuhvata skup osnovnih uslova koje treba ispuniti da bi se održala fizički zdrava egzistencija čovjeka. U sociološkoj literaturi ovaj pristup je poznat kao koncept "apsolutnog siromaštva".

⁵ Pod primarnim ljudskim potrebama podrazumijevamo potrebe za: vazduhom, hranom, vodom, odjećom itd. Sekundarne ljudske potrebu su: stvaranje, pripadanje, identitet, ukorenjenost, ljubav i sl.

⁶ Nakon Drugog svjetskog rata, istraživanje siromaštva je zanemareno kao tema, jer se vjerovalo da ekonomski razvoj bezuslovno utiče na eliminisanje siromaštva. U pomenutoj knjizi Harrington skreće pažnju šire američke javnosti na eskalaciju problema siromaštva u dijelu populacije SAD-a. Danas se popularno kaže da je Harrington svojim pisanjem zapravo zaslužan za "otkrivanje" siromaštva i od tada se, osim priče o uslovima neophodnim za golo preživljavanje, počinje insistirati na širim kriterijumima neophodnim za definisanje siromaštva u odnosu na mogućnosti društva i kvalitet postojećeg društvenog standarda (Lakićević, 2008: 39).

Osnovna karakteristika ovog koncepta je univerzalnost iz prostog razloga što se polazi od činjenice da su standardi za zadovoljenje primarnih ljudskih potreba manje-više isti za sve ljude bez obzira na to gdje žive. Prema tome, za bilo kojeg pojedinca koji živi bilo gdje u svijetu može se reći da živi u siromaštvu ukoliko mu nisu ispunjeni minimalni uslovi neophodni za biološki opstanak (Giddens, 2006: 317). Uglavnom se pomenute potrebe odnose samo na biološki opstanak, pa se ovaj koncept siromaštva naziva i "siromaštvo na rubu opstanka", dok ga neki poput Spicker-a (1993, 2014) definišu kao "paradigmatično siromaštvo". Drenowski i Scott uvode ideju "temeljnih kulturnih potreba" u koje ubrajaju obrazovanje, sigurnost, dokolicu i razonodu (citirano u Haralambos i Holborn, 2002: 292). U odnosu na stepen apsolutnog siromaštva određuje se i tzv. linija, odnosno granica siromaštva.⁷ Pojedinci koje se nalaze ispod granice određene od strane države, tretiraju se kao apsolutno siromašni. Prema tome, zagovornici ovog koncepta smatraju da fenomen siromaštva uzrokuje materijalnu deprivaciju, te da u tom pravcu treba usmjeriti mjere redukcije i eliminisanja siromaštva.

Međutim, koncept apsolutnog siromaštva nije dovoljan za objašnjenje cjelokupnog fenomena siromaštva, jer se postavlja pitanje univerzalnosti ljudskih potreba i njihovog mjerenja. Činjenica je da ljudske potrebe variraju ne samo od društva do društva, već i od pojedinca do pojedinca, shodno tome bilo kakva vrsta univerzalnosti u procjeni zajedničkih ljudskih potreba može biti pogrešna. Sociolozi, pobornici koncepta "relativnog siromaštva", smatraju da je moguće za svaku državu ustanoviti minimalne standarde relativnog siromaštva. Stoga, za siromašne u nekom društvu može se definisati granica ispod koje nemaju prihvatljiv životni standard, jer su njihovi prihodi i socijalne karakteristike daleko od standarda prosječnog građanina. Osnovi princip ovog koncepta je određivanje siromaštva u odnosu na preovladavajući društveni standard u određenom društvu. Polazi se od pretpostavke da su životni standardi u savremenom svijetu različiti i da ono što predstavlja luksuz u jednoj državi u drugoj može da bude nešto što je dio svakodnevnog života gotovo svih ljudi. Ovaj koncept siromaštva odnosi se ne samo na primarne potrebe čovjeka, već i na njegovu socijalnu interakciju i aktivnosti u socijalnom okruženju (Milosavljević, 2004: 60). Za razliku od svojih teorijskih oponenta, pristalice ovog koncepta siromaštva ne vide samo materijalnu deprivaciju, već ga posmatraju kroz prizmu višestruke deprivacije. Ukoliko želimo eliminisati siromaštvo, neophodne su temeljne promjene, a ne samo rješavanje materijalnih potreba siromašnih kroz povećanje njihove dohodovne moći (Haralambos i Holborn, 2002: 291). Na kraju, ističemo da siromaštvo kao društvenu pojavu karakterišu i neke osobine usljed kojih zaista možemo reći da je u pitanju fenomen sa dalekosežnim negativnim posljedicama po individualne egzistencije ljudi s tendencijom ugrožavanja socio-ekonomske perspektive zajednice. To su: relativna trajnost, stabilnost i prepoznatljivost; održavanje, obnavljanje i pokazivanje relativno čvrste strukture; tendencija

⁷ Linija siromaštva ima tri funkcije. Prvo, ona služi kao temelj za procjenu stope siromaštva. Drugo, linija siromaštva je neophodna da bi se pratilo kretanje ili dinamika siromaštva u određenom vremenskom razdoblju. Treće, linija siromaštva je neophodna kako bi se identifikovao sastav siromašnih i rizik siromaštva (Šućur, 2006: 239).

širenja iz jednog područja u drugo i prenošenje sa generacije na generaciju; masovnost – pogađa veliki broj ljudi datog društva; i nepovoljno dejstvo na ukupnu životnu situaciju i na šanse u životu, odnosno kvalitet života siromašnih (Lakićević, 1973: 2-3).

2. Potpunost porodice kao faktor siromaštva

U procesu identifikovanja socijalnog profila siromašnih nužno je napraviti izbor između porodice i pojedinca kao mjerne jedinice siromaštva. U zavisnosti od toga, istraživači se usmjeravaju na utvrđivanje potrošačke korpe domaćinstva ili pojedinca, socijalne pomoći personalizovane ili porodične, itd. Kreatori javnih politika u Crnoj Gori prilikom implementacije strategijskih pristupa koristili su nejednakost u potrošnji crnogorskih domaćinstva kao mjeru za određenje nivoa siromaštva. Naravno, moguće je pojedinačno koristiti prethodno navedene indikatore (potrošačka korpa, socijalna pomoć, prosječna primanja, nejednakost u potrošnji) i, na temelju toga, saopštiti da je nivo siromaštva određen primjenom jednodimenzionalne metode. Nasuprot tome, postoji i opcija primjene multidimenzionalnih metoda, koji podrazumijevaju ukrštanje različitih indikatora. Osim ekonomskih indikatora, moguće je kombinovati i neke demografske indikatore i pokazatelje značajne za nivo društvenog standarda.⁸ Opet, bilo da se istraživači odluče za jednodimenzionalni ili multidimenzionalni metod, uvijek se mogu suočiti sa potencijalnim nedostacima mjernih instrumenata.⁹

Polazeći od činjenice da je porodica prirodno stanište pojedinca (individue), opredijelili smo se za nju kao mjernu jedinicu analize. Osim toga, kulturna reprodukcija siromaštva kao fenomen se i razvija u porodici kroz usvajanje izvjesnih obrazaca ponašanja koji podstiču siromaštvo. Stoga nas je u prvom redu zanimala struktura porodice naših ispitanika, kao i statistička vjerovatnoća da njena potpunost može biti značajna za javljanje siromaštva.

U *Tabeli 1* prikazani su podaci o distribuciji siromašnih i onih koji to nijesu, kada je u pitanju potpunost porodice. Analizom podataka možemo zaključiti da ove razlike postoje. Naime, pojedinci čija se socijalizacija odvijala u jednoroditeljskim porodicama imaju veću vjerovatnoću da uđu u rizik od siromaštva. Ukoliko je riječ o domaćinstvima lišenim prisustva oca, onda je potencijalna mogućnost siromaštva statistički veća, nego ukoliko je riječ o domaćinstvu koje egzistira bez prisustva majke. Ovaj podatak nam ukazuje da među crnogorskim porodicama i dalje dominira figura muškog hranitelja porodice kao glavnog nosioca ekonomske funkcije. Odsustvo oca, stoga, više pogađa materijalnu situaciju u porodici nego odsustvo majke. Međutim, u oba slučaja (i kad je odsutan otac i kad je odsutna majka) nepotpunost porodice je faktor koji može uticati na egzistencijalnu poziciju. McKerny i Price (1994) tvrde da su jednoroditeljske porodice posebno

⁸ Ujedinjene nacije i Svjetska banka posljednjih nekoliko decenija insistiraju na korišćenju još nekoliko indikatora, kao što su: utošak energenata (struja, gas, uglj, itd.); distribucija prihoda domaćinstva; posjedovanje automobila (na 1,000 stanovnika); dnevna štampa na 1,000 stanovnika; dohodovni nivo apsolutnog siromaštva izražen u američkim dolarima per capita; procenat stanovnika koji su ostvarili prihod ispod četiri dolara dnevno po glavi stanovnika (Lakićević, 2008: 42-43).

⁹ Iako jednodimenzionalni metod često izostavlja jedan dio populacije koji ima objektivnih poteškoća u održavanju egzistencije, jer se ne uklapa u standarde službenog mjerila, njegova primjena je važna zbog određivanja broja siromašnih, pa i u nekim slučajevima disperzije siromaštva. Multidimenzionalne metode zanemaruju neke indikatore na uštrb drugih, pa se tako izostavljaju značajni parametri, poput socijalnih nejednakosti, političke participacije, ljudskih prava i sl.

ranjive, kao i da imaju najveći rizik od različitih disfunkcija — ekonomski naponi i problemi, opterećenost ulogama, nedostatak podrške partnera, tenzija od donošenja odluka nasamo, zahtjevi da djeca prerano preuzimaju uloge i odgovornosti (citirano u Grozdanić, 2000). Opisani ambijent može pogodovati prenošenju siromaštva s roditelja na djecu.

Tabela 1. Odnos između potpunosti roditeljske porodice i siromaštva u Crnoj Gori

Status porodice:	Ostalo	Siromašni	Ukupno
Oba roditelja	89.2%	87.0%	88.9%
Domaćinstva sa ocem	1.9%	3.8%	2.2%
Domaćinstva sa majkom	5.3%	8.0%	5.7%
Ne živi sa roditeljima	3.6%	1.1%	3.2%
Total	100.0%	100.0%	100.0%

Izvor: EVS (2008); $(\chi^2(3)=10.648, p<0.5)$

Prema danskom sociologu Gosta Esping-Andersen-u (1999), u savremenom svijetu visoke rizike od siromaštva nose dva tipa porodice: jednoroditeljske porodice i porodice bez “dohotka iz rada”. Američki autor John Bradshaw (2001) smatra “da stopa siromaštva u jednoroditejskim porodicama dostiže visoku stopu u svim zadapadnim demokratijama sa izuzetkom skandinavskih država” (citirano u Zrniščak i dr., 2006). Stopa siromaštva na pragu ulaska u 21. vijek (prema mjerilu prihoda < 50% korigovane medijane) imala je alarmantno visoke iznose, i to u: Italiji 48% u 15% jednoroditeljskih porodica od ukupnog broja porodica s djecom; Francuskoj 23% u 16% jednoroditeljskih porodica; u Njemačkoj 41% od 16% jednoroditeljskih porodica; Holandiji 33% od 15% jednoroditeljskih porodica; Velikoj Britaniji 49% od 21% jednoroditeljskih porodica; SAD-u 54% od 27% jednoroditeljskih porodica, itd. (Ibid).

3. Obrazovni status roditelja kao faktor siromaštva

U većini preporuka za redukciju siromaštva obrazovanje se pojavljuje kao jedan od glavnih protektivnih faktora.¹⁰ Autori sociološke profilacije (Tilak, 1989; Awan i dr., 2011) ukazuju na značaj investiranja u obrazovanje, u cilju izgranje socijalnog kapitala koji kasnije garantuje i ekonomski prosperitet društvene zajednice. Takođe, istraživanja pokazuju direktnu linearnu povezanost između obrazovanja i prosječnih primanja. Tako je, na primjer, grupa autora (Awan i dr., 2011.) ustanovila da pojedinačna primanja radnika rastu za 7.3% svakom narednom godinom obrazovanja koju radnik

¹⁰ Jedan od ekstenzivnijih dokumenata ovog tipa je i studija Svjetske banke iz 1989. godine, naslovljena “Education and its Relation to Economic Growth, Poverty and Income Distribution”. U njoj su sumirana istraživanja koja su na ovu temu sprovedena u raznim dijelovima svijeta, te s uspjehom testirane neke od prominentnih hipoteza u ovoj oblasti na osnovu podataka kojima raspolaže ova institucija (Tilak, 1989: 60).

ima. Prema pomenutim autorima, u ukupnom procentu, desetogodišnje obrazovanje povećava za 37% novčane prihode radnika (Ibid: 2).

Stoga, u narednim tabelarnim prikazima preispitujemo uticaj nivoa obrazovanja roditelja u Crnoj Gori na kasnije socio-ekonomske pozicije njihove djece.

Tabela 2. Obrazovani status roditelja (oca ili majke) vs. siromašni u Crnoj Gori

Obrazovni nivo	Siromašni:prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
0 : Nema obrazovanje	8.1%	20.2%	10.3%
1 : Primarno obrazovanje ili prva faza osnovnog obrazovanja	10.9%	13.1%	11.3%
2 : Niže srednje ili druga faza osnovnog (bazičnog) obrazovanja	21.7%	28.2%	22.8%
3 : Srednje obrazovanje	43.7%	32.9%	41.9%
5 : Prvi nivo tercijalnog obrazovanja	15.2%	5.2%	13.4%
6 : Drugi nivo tercijalnog obrazovanja	0.3%	0.4%	0.3%
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; ($\chi^2(5) = 55.821, p < 0.5$)

Obrazovni sistem u Crnoj Gori se, u najvećem dijelu, decenijama razvijao prema konceptu obrazovne politike prisutne u nekadašnjoj SFRJ. Osnovno obrazovanje trajalo je osam godina (četiri godine prva faza osnovnog obrazovanja, četiri godine druga faza osnovnog obrazovanja). Srednje (sekundarno) obrazovanje podrazumijevalo je četiri godine edukacije ili eventualno tri godine ukoliko su u pitanju zanati, vještine i uslužne djelatnosti. U Tabeli 2 ukrštamo stepen obrazovanja roditelja sa siromašnima čiji je prihod manji od 50€ po članu domaćinstva. Prema prikazanim podacima, broj siromašnih opada kako raste stepen obrazovanja roditelja. Najviše siromašnih je među onim ispitanicima čije obrazovanje roditelja ne prelazi nivo osnovne škole. Siromaštvo oštro pogađa i porodice u kojima roditelji posjeduju srednje obrazovanje bez obzira na tip srednje stručne spreme. U domaćinstvima u kojima pojedinci imaju prihod manji od 50€, stepen obrazovanja roditelja statistički značajno opredjeljuje

egzistencijalnu budućnost njihove djece. To je relevantan dokaz tezi, da ukoliko roditelji imaju nizak nivo obrazovanja, postoji mogućnost da svoju tešku materijalnu situaciju generacijski prenesu na sopstvenu djecu. U ovoj kategoriji primjetno je da 32.9% siromašnih ispitanika potiče od roditelja sa višom srednjom stručnom spremom, a 28.2% od roditelja sa nižom srednjom spremom.

U *Tabeli 3* prikazujemo dodatno razložen obrazovni profil roditelja, na faze kroz koje su prolazili u obrazovnom procesu Crne Gore u skladu sa karakteristikama tada dominantnog sistema obrazovanja. Slično prethodnom prikazu, najveći broj siromašnih se koncentriše u tri potkategorije, i to: bez obrazovanja, prve i druga faza osnovnog obrazovanja. Ovakvi obrazovni profili nemaju epitete prolaznosti i poželjenosti na tržištu rada. Stoga, porodice čiji roditelji imaju osnovno i srednje opšte obrazovanje imaju statistički veću vjerovatnoću da uđu u rizik siromaštva.

Tabela 3. Obrazovni status roditelja u Crnoj Gori

Obrazovni nivo	Siromašni:prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo %	Siromašni %	
0 : Nema obrazovanje	8.1	20.2	10.3
1 : Primarno obrazovanje ili prva faza osnovnog obrazovanja	10.9	13.1	11.3
2A : Druga faza osnovnog obrazovanja	18.8	26.2	20.1
2C : Niže srednje obrazovanje – zanatlije i tehničari	2.9	2.0	2.7
3A : Opšte srednje obrazovanje	30.8	21.0	29.1
3B : Pred-stručno i pred-tehničko više srednje obrazovanje	8.8	9.5	8.9
3C : Stručno i tehničko više srednje obrazovanje	4.1	2.4	3.8
5A : Prva faza tercijalnog obrazovanja – opšte	7.0	3.6	6.4
5B: Prva faza tercijalnog obrazovanja – stručno	8.2	1.6	7.1
6 : Druga faza tercijalnog obrazovanja	0.3	0.4	0.3
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(9) = 62.112, p < 0.5$)

Tabela 4. Obrazovni status roditelja u Crnoj Gori prema ISCED standardima

ISCED-code three digits	Siromašni:prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo %	Siromašni %	
0 : Nema obrazovanje	8.1	20.2	10.3
1 : Primarno obrazovanje ili prva faza osnovnog obrazovanja	10.9	13.1	11.3
2A : Druga faza osnovnog obrazovanja	18.8	26.2	20.1
2C : Srednje obrazovanje – zanatlije i tehničari	2.9	2.0	2.7
3A : Opšte srednje obrazovanje	30.8	21.0	29.1
3B : Pred-stručno i pred-tehničko više srednje obrazovanje	8.8	9.5	8.9
3C : Stručno i tehničko više srednje obrazovanje	4.1	2.4	3.8
5A : Prva faza tercijalnog obrazovanja – prva diploma	6.4	3.6	5.9
5A : Prva faza tercijalnog obrazovanja – druga diploma	0.6		0.5
5B: Prva faza tercijalnog obrazovanja – stručno	8.2	1.6	7.1
6 : Druga faza tercijalnog obrazovanja	0.3	0.4	0.3
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(9) = 62.622, p < 0.5$)

U Tabeli 4, obrazovanje roditelja prikazujemo prema ISCED (International Standard Classification of Education) standardima.¹¹ Prema ovim standardima, nivoi obrazovanja se razlažu na tri potkategorije, u zavisnosti od struke, vještine, i naravno diplome. Podaci koje smo dobili ponavljaju trend koncentrisanja siromašnih na osnovu niskog obrazovnog statusa roditelja u sljedeće kategorije: bez obrazovanja, prve faze osnovnog obrazovanja, druge faze osnovnog obrazovanja, kao i srednjeg opšteg obrazovanja. Podaci takođe ukazuju i da srednja stručna sprema roditelja sve više postaje prediktor siromaštva djece. Opšte srednje obrazovanje posjeduju roditelji od 21% ispitanika koji si siromašni prema uspostavljenoj

¹¹ UNESCO je razvio Međunarodnu standardnu klasifikaciju obrazovanja (ISCED) da bi se olakšalo poređenje statistike obrazovanja i indikatora širom zemalja na osnovu međunarodno dogovorenih definicija.

mjernoj jedinici. Ukoliko je srednje obrazovanje stručnog profila, procenat siromašnih rapidno opada (2.4% siromašnih iz porodica čiji su roditelji završili stručno i tehničko srednje obrazovanje). Povećanje obrazovnog nivoa roditelja, utiče na smanjenje rizika od ulaska u siromaštva njihove djece. Sve to nas navodi na zaključak da stepen obrazovanja roditelja statistički značajno opredjeljuje materijalni status njihove djece, prema standardima ISCED o klasifikaciji nivoa obrazovanja. Činjenica da nisko obrazovanje roditelja utiče na mogućnosti da njihova djeca budu siromašna jasno ukazuje na to da je obrazovan pojedinac funkcionalno sposoban da se snađe u uslovima tržišne konkurencije. Nasuprot tome, nizak obrazovni status pojedinca predstavlja slab protektor od mogućnosti ulaska u rizik siromaštva.

4. Zaposlenost kao faktor siromaštva

Participacija na tržištu rada, uz adekvatna stepen obrazovanja, predstavlja ključni protektivni faktor od rizika siromaštva. U tom smislu, interesuje nas nekoliko socio-ekonomskih karakteristika zaposlenosti i zanimanja roditelja i kako se one mogu reflektovati na njihovu djecu.

Tabela 5. Status zaposlenosti roditelja

Status zaposlenosti		Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
		Ostalo	Siromašni	
Zapošljeni od 14. godine života ispitanika	Zapošljeni	69.8	57.3	67.6
	Samozapošljeni	5.8	4.1	5.5
	Nezapošljeni	24.4	38.6	27.0
Total		100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(2) = 20.863, p < 0.5$)

Zaposlenost u bilo kom vidu radnog angažovanja pruža izvjesnu sigurnost socio-ekonomskog statusu građana. Kroz zaposlenost (radnu aktivnost) se razvijaju bitne karakteristike rada: novčani prihod, aktivnost, raznovrsnot, struktura vremena, društveni kontakti i lični identiteti (Giddens, 2003: 379-383). U *Tabeli 5*, kategorija siromašnih sa prihodom manjim od 50€ ukrštena je sa statusom zapošljenosti njihovih roditelja (otac/majka-hranitelj domaćinstva) od 14. godine života ispitanika. Prema dobijenim podacima, 57.3% ispitanika je bilo siromašno uprkost činjenici da su njihovi roditelji (hranitelji domaćinstva) bili aktivni u procesu rada (skoro 70% zaposlenih roditelja). Ovaj podatak se može objasniti na dva načina. Prvo,

radni angažman roditelja nije bio isplativ sa aspekta zarada, neredovnost prihoda je njihova domaćinstva dovodila u zonu nesigurne egzistencije. Drugo, profesije roditelja su pripadale kategoriji zanimanja koja nijesu u skupini društveno atraktivnih profesija. Od 24.4% roditelja koji nijesu bili zaposleni, kategoriji siromašnih pripada 38.6%. Dakle, status zaposlenosti statistički je značajan pokazatelj siromaštva domaćinstva. Građani čiji su roditelji bili zaposleni imaju manju šansu da budu siromašni. Mogućnost ulaska u siromaštva je veća ukoliko su roditelji bili van procesa rada.

Tabela 6. Zanimanje roditelja - European ESeC

Zanimanje roditelja	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Veliki poslodavci	10.9	7.4	10.4
Niži poslodavci/supervizori	14.9	7.4	13.8
Intermedijalna zanimanja	5.4	4.7	5.3
Sitni poslodavci i samozaposleni (ne-poljoprivrednici)	3.8	3.4	3.7
Sitni poslodavci i samozaposleni (u poljoprivredi)	3.3	5.4	3.6
Niži suprevizori i tehničari	11.1	6.8	10.5
Niži trgovci i prodavci	8.3	10.1	8.6
Niži tehničari	14.2	16.2	14.5
Rutineri	28.1	38.5	29.7
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; $\chi^2(8) = 15.912, p < 0.5$

Važna odrednica socio-ekonomskog položaja jeste tip zanimanja. Sociološki autori uglavnom smatraju da je tip zanimanja ključni faktor u opredjeljivanju klasne pozicije u savremenim socijalnim stratifikacionim sistemima. Ispitanici čiji su roditelji bili niži tehničari, trgovci, prodavci ili rutineri su u većem procentu u stanju siromaštva u kasnijem životnom dobu (*Tabela 6*) nego što je to slučaj sa ispitanicima iz porodica sa drugim profesionalnim zanimanjima roditelja.

Tabela 7. Profesionalni status/zanimanje roditelja

Status / zanimanje	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
I : Viši upravljači	14.7	8.8	13.8
II : Niži upravljači	14.9	7.4	13.8
IIIa: Rutinski nemanuelni radnici	7.0	6.1	6.8
IIIb: Sitni trgovci	4.8	3.4	4.6
IVa: Samosapošljeni sa zapošljnjem	1.7	0.7	1.6
IVb: Samozapošljeni bez zaspošljenja	1.8	2.7	2.0
V: Manuelni kontrolori	4.9	3.4	4.7
VI: Zanatlije	12.6	16.2	13.1
VIIa: Nekvalifikovani	32.4	39.9	33.5
VIIb: Farmer	1.8	6.1	2.5
IVc: Samozapošljeni farmer	3.4	5.4	3.7%
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(10) = 24.645, p < 0.5$)

Britanski sociolog John Goldtrophe u svojoj analizi klasnih šema društva apostrofira značaj “relacione” prirode klasne strukture. Evaluacijom zanimanja na osnovu njihove relativne tržišne situacije i situacije na radnom mjestu može se, smatra Goldtrophe, odrediti socio-ekonomska pozicija pojedinca (citirano u Giddens, 2003). Klasna pozicija, determinisana tipom zanimanja, opredjeljuje ukupne životne šanse, a samim tim uvećava ili smanjuje mogućnosti javljanja siromaštva. Drugim riječima, Goldtorphe posmatra siromaštvo kroz prizmu socio-ekonomske neravnopravnosti. Klasne, a samim tim i životne pozicije formiraju se pod uticajem djelovanja tri skupa faktora. To su : materijalni i fizički uslovi, prilike/ograničenja (strukture, procesi i dinamika), kultura (norme i vrijednosti). U svojim kasnijim radovima, ovaj autor akcentuje i značaj radnih odnosa, usljed postojanja različitih ugovora o zaposljenju (*Ibid*: 294-296). Prema Goldthorpe-u, radničku klasu karakterišu ugovori o radu, a službeničku (krupni menadžeri, direktori, vlasnici, itd.) ugovori o zaposlenju.

Stoga smo u *Tabeli 7* dodatno preispitali uticaj zanimanja roditelja-hranitelja na siromaštvo njihove djece, pri čemu smo upotrijebili drugačiju klasikacionu šemu zanimanja. Opet se potvrdila statistička značajnost

zanimanja roditelja-hranitelja u odnosu na kasnije siromaštvo njihove djece. Naime, kategoriji siromašnih sa prihodom nižim od 50€ po članu domaćinstva najviše pripadaju ispitanici čiji su roditelji pripadali kategoriji nekvalifikovnih radnika (39.9%). Preostali procenat siromašnih u drugim zanimanjima preraspodjeljuje se u rasponu od rutinskih nemanuelnih radnika preko zanatlija do zaposlenih i samozaposlenih farmera. Pa je tako od ukupno 7% roditelja koji su rutinski nemanuelni radnici, 6.1% siromašnih potiče iz takvih porodica. U kategoriji nižih upravljača koja obuhvata 14.8% roditelja, 7.4% siromašnih porijeklo vodi iz tih porodica. Iz kategorije roditelja zanatlija (12.6%) dolazi 16.2% siromašnih čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva.

Tabela 8. Upravljačka ovlašćenja roditelja vs. siromašni

Upravljačka ovlašćenja roditelja na poslu (nad koliko ljudi-zaposlenih)	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Niko	51.9	75.0	55.0
1-9	40.4	25.0	38.3
10-24	5.8		5.0
25 ili više	1.9		1.7
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(3) = 1.715, p < 0.6$)

Savremeni teoretičar klase, američki sociolog Eric Olin Wright (1997) kroz neomarksistički diskurs socio-ekonomske pozicije posmatra na osnovu odnosa prema rukovodstvu i posjedovanja stručnih znanja (vještina). Ukoliko zaposleni uživa privilegovani položaj u odnosu rukovodstva, tako što posjeduje određena upravljačka ovlašćenja, onda se njegova pozicija ogleda u većim izgledima za napredovanjem i većom nadoknadom. Posjedovanje upravljačkih ovlašćenja može biti značajan pokazatelj socio-ekonomskog statusa pojedinaca i njegovog domaćinstava (Tabela 8). Takođe, zahvaljujući drugom principu koji pominje Olin Wright (posjedovanje znanja i vještina), pojedinac može obezbijediti sebi kvalitetniji status na radnom mjestu. Prema ovom autoru, zaposleni iz srednje klase koji posjeduju stručna znanja koja se traže na tržištu rada, u stanju su da ispolje specifičan oblik moći u kapitalističkom sistemu. Unosno radno mjesto, ukoliko podrazumijeva mogućnosti nadgledanja drugih radnika, pruža stabilniju socio-ekonomsku poziciju pojedinca i njegovog domaćinstva. Osim toga, upravljačka ovlašćenja poboljšavaju socijalni status pojedinca, pa je olakšana mogućnost stvaranja socijalnih mreža.

Rukovodeći se takvim pretpostavkama, ukrstili smo upravljačka ovlašćenja roditelja sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Statistička značajnost dobijena iz krostabulacije u tabeli 18 nam pokazuje vrijednost u intervalu¹¹. Prema saopštenim podacima, 51.9% roditelja nema ili nijesu imali upravljačka ovlašćenja, pri čemu je 75% njihove djece siromašno. Siromaštvo djece je prisutno i kod roditelja koji su imali upravljačka ovlašćenja nad jednim do devet pojedinaca. Prema tome, postoji statistička vjerovatnoća da djeca roditelja koji nijesu imali upravljačka ovlašćenja mogu biti siromašna, po kriterijumu niže od 50€ prihoda po članu domaćinstva.

¹¹ U dosadašnjoj analizi imamo prvi primjer da statistička značajnost prelazi konvencionalnu cifru od 0.5. Ipak, zbog prisutne male matematičke razlike, kao i značaja ove krostabulacije, podatke o upravljačkim kapacitetima roditelja smo istakli kao relevante za siromaštvo domaćinstva.

Tabela 9. Nadzorne pozicije roditelja vs. siromašni

Da li otac ili majka nadgledaju nekog na poslu?	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Ne	72.0	80.6	73.3
Da	28.0	19.4	26.7
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; ($\chi^2(1) = 4.397, p < 0.6$)

U Tabeli 9 preispitali smo situaciju u kojoj neko od roditelja obavlja funkciju nadzornika nad zaposlenima. Nadzorna pozicija na poslu nudi intenzivniji odnos sa ključnim upravljačkim organima, kao i konkretniju participaciju u procesu donošenja odluka i kasnijoj impementaciji zadataka. Pretpostavili smo da će pojedinci koji opslužuju funkcije nadzornika, zbog osobina takve pozicije, biti u manjem riziku od siromaštva. U tom smislu nas je interesovala refleksija tako postavljene profesionalne pozicije radnika na kasnije socio-ekonomske statuse njihove djece. Prema podacima, 72% ispitanika tvrdi da njihovi roditelji (otac ili majka) nijesu obavljali funkciju nadzornika na radnom mjesto. Od pomenutog procenta, njih 80.6% ostvaruje prihod manji 50€ po članu domaćinstva. Siromašnih lica ima i u kategoriji onih čiji su roditelji imali zadatak da nadgledaju druge zaposlene. Taj procenat iznosi 19.4% siromašnih, od 28% onih čiji su roditelji bili na poziciji nadzornika u firmama. Ukoliko roditelji (otac ili majka) nijesu imali poziciji nadzornika na poslu, postoji statistička vjerovatnoća da će njihova djeca pripadati kategoriji siromašnih po našem mjerilu. Istovremeno, ako je neko od roditelja posjedovao poziciju nadzornika, nije sasvim izvjesno da njihova djeca neće biti u kategoriji onih koji ostvaruju prihod niži od 50€ po članu domaćinstva.

5. Kulturni i edukativni potencijal roditelja kao faktor siromaštva djece

Navike roditelja mogu imati uticaj u procesu socijalizacije djeteta na formiranje njegovih preferencija prema nekim socijalnim aktivnostima. Veliki broj navika koje svakodnevno upražnjavamo karakterišu osobine naše ličnosti, a i pokazuju sfere interesovanja i stepen naše multifunkcionalnosti. Ukoliko je multifunkcionalnost u toj vrsti navika izraženija, jača je i mogućnost za snalaženjem u različitim socijalnim situacijama, pa čak i u onim okolnostima gdje se na provjeru stavlja naš kapacitet za rješavanjem materijalnih potreba.

Tabela 10. Majka voli da čita knjige vs. siromašni

Majka voli da čita knjige	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Da	21.4	14.2	20.2
Do određene mjere	17.0	11.3	16.0
Pomalo	18.3	11.3	17.0
Ne	43.	63.3	46.8
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; (x2 (3) = 32.153, p< 0.5)

U Tabeli 11 želimo ispitati koliko prisustvo samo-edukativnih navika kod roditelja može imati uticaja na materijalni položaj njihove djece. Testirali smo koliko majke ispitanika imaju običaj čitanja knjiga i da li takva navika ima statistički značaj za kasnije profilisanje ispitanika prema kategoriji siromašni. Prema dobijenim podacima, 43.2% ispitanika saopštilo je da njihove majke ne vole čitati knjige, od čega čak 63.3% njih živi u siromaštvu prema našem mjerilu. Navika čitanja, osim što predstavljaju povoljnu osobinu za obrazovno uzdizanje roditelja, ima statistički značaj i za kasniji materijalni položaj njihove djece. Život u domaćinstvu u kojem majka kao značajan akter socijalizacije voli čitati knjige, može navoditi na prenošenje istog obrasca i na djecu. Razvijena sklonost prema čitanju knjiga u kasnijim fazama života i afirmiše kulturni potencijal i itekako može imati stimulativnu funkciju prema podsticanju mobilnosti kroz obrazovni sistem i sticanju višeg obrazovnog profila. Kulturni potencijal reprodukuje se kroz porodicu i sistem obrazovanja. Obrasci ponašanja formirani u okviru porodice, mogu stvoriti uslove za nastanak različitih habitusa u zavisnosti

od porodičnih statusa. Porodice čiji je kulturni potencijal oskudan raspolažu neravnopravnijim mogućnostima da svojoj djeci približe svijet kulture, nauke, umjetnosti, u odnosu na porodice sa bogatijim kulturnim nasleđem.

Tabela 11. Majka voli da prati medije vs. siromašni

Majka voli da prati vijesti (medije)	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Da	22.8	18.5	22.1
Do određene mjere	22.1	16.5	21.1
Pomalo	24.8	21.0	24.1
Ne	30.3	44.0%	32.8
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: EVS (2008); $(\chi^2 (3) = 17.342, p < 0.5)$

Nastavljajući analizu navika roditelja, u *Tabeli 11* ukrštamo naviku praćenja medija od strane majki ispitanika sa siromašnima koji ostvaruju prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Pozitivni aspekti praćenja medija očitavaju su u boljoj informisanosti i pojačanom interesovanja za zbivanja u društvu. Činjenica da majke prate medije ima statističkog značaja, jer se najveći broj siromašnih grupiše u okviru kategorije onih čije majke ne voli pratiti medijska dešavanja. Naime, 30.3% ispitanika tvrdi da njihove majke ne vole pratiti medije, a od tog broja njih 44% su siromašni prema prema postavljenom mjerilu. Od 24.8% onih ispitanika čije majke pomalo prate medije, njih 21% pripada grupi koja ostvaruje prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Ovdje možemo konstatovati još jednu potvrdu mogućnosti prenošenja siromaštva sa generacije na generaciju. Neupućenost u društvena zbivanja uzorkuje neraspolaganje osnovnim informacijama koje mogu biti značajne i za rješavanje materijalnih pitanja. Usljed takve atmosfere, nije moguća građanska participacija ili aktivnije učešće u rješavanju sopstvenih problema, čime se dodatno stvaraju okolnosti koje podržavaju život u siromaštvu.

Tabela 12. Materijalni status roditelja vs. siromašni

Roditelji imaju problema da sastave „kraj sa krajem” u ekonomskom smislu	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Da	20.3	39.2	23.7
Do određene mjere	26.8	23.2	26.2
Pomalo	19.0	11.6	17.7
Ne	33.8	26.0	32.4
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: EVS (2008); $\chi^2(3) = 42.223, p < 0.5$

U Tabeli 12 postavljeno je opšte pitanje u vezi sa materijalnim statusom roditelja, a dobijeni podaci ukršteni su sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Primjećujemo da je 20.3% ispitanika saopštilo da su njihovi roditelji imali problema da sastave kraj sa krajem. Od tog procenta porodica, njih 39.2% živi u siromaštvu u skladu s našim mjerilom. “Do određene mjere” je odgovor 26.8% ispitanika, od čega je njih 23.2% siromašno. Prema tome, postoji statistička vjerovatnoća da će, ukoliko roditelji imaju problema da sastave kraj sa krajem, njihova djeca kasnije ostvarivati prihode niži od 50€ po članu domaćinstva, što ih svrstava u kategoriju siromašnih. Interesan je i podatak da je 26% siromašnih iz kategorije onih čiji roditelji nijesu imali problema da sastave kraj sa krajem (njih 33%). Kod ove skupine vjerovatno je riječ o određenim ličnim životnim situacijama koje su ugrozile njihovo materijalno funkcionisanje. Takve okolnosti mogu biti rezultat društvene krize, koja kolektivno zahvata veliki broj ljudi ili pak individualnih materijalnih poteškoća usljed gubitka radnog mjesta, obrazovnog profila za kojim je prestala potreba, starosti, bolesti, itd.

Tabela 13. Otac voli da čita knjige vs. siromašni

Otac voli da čita knjige	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Da	22.1	17.0	21.2
Do određene mjere	14.6	10.7	14.0
Pomalo	18.3	15.2	17.7
Ne	45.0	57.1	47.1
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: EVS (2008); $\chi^2(3) = 11.078, p < 0.5$

U prethodnim tabelama testirali smo svakodne navike majke. U Tabeli 13 ukrštamo naviku čitanja knjiga kod oca sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€. Slično kao i u slučaju s majkom, ova krostabulacija pokazuje statistički značaj. Izuzetno visok procenat siromašnih prema našem mjerilu dolazi iz kategorije u kojoj očevi ne vole čitati knjige. Naime, od njih 45%, na siromašne otpada 57.1%. Podatak dodatno dobija na "težini" kada se na pomenutu cifru doda i oko 15% siromašnih iz skupine čiji očevi pomalo vole da čitaju knjige (18.3%).

Osim formalnog obrazovanja, veoma važan segment u edukativnom razvoju čovjeka je i neformalno obrazovanje, a očigledno je da navike roditelja u tom pogledu mogu kasnije determinisati i sklonost njihove djece prema čitanju knjiga. Postoji statistička vjerovatnoća da će djeca roditelja koji nemaju naviku čitanja knjiga imati veću predispoziciju da budu siromašna prema našem mjerilu, nego djeca roditelja koji vole da čitaju knjige.

Tabela 14. Razgovori o politici vs. siromašni

Razgovara o politici sa ocem	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Da	22.1	17.0	21.2
Do određene mjere	14.6	10.7	14.0
Pomalo	18.3	15.2	17.7
Ne	45.0	57.1	47.1
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: EVS (2008); $\chi^2(3) = 11.554, p < 0.5$

U Tabeli 14 ukrštamo naviku razgovora djece i njihovih očeva o politici sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Zanima nas u kojoj mjeri izraženost pomenute navike može uticati na kasniji materijalni status djece. Prema podacima iz tabele, razgovor sa ocem o politici ima statistički značaj za razvoj siromaštva prema našem mjerilu. Naime, od 78.7% onih koji nijesu razgovarali o politici sa ocem, njih 88.8% je siromašno. Ovako visok procenat siromašnih nas upućuje na konstataciju da komunikacija sa ocem na temu politike poboljšava kasnije mogućnosti življenja u društvenom standardu lišenom rizika od siromaštva. Razgovori o politici u domaćinstvu mogu poboljšati proces socijalizacije preko kog pojedinac usvaja političku kulturu. Posmatranjem, slušanjem i oponašanjem političkih stavova i vrijednosti članova domaćinstva, ljudi usvajaju elemente političke kulture. Poštovanje tuđih mišljenja i otvorenost

prema različitim obrazloženjima i oblicima ophođenja, stvaraju mogućnosti za kasnijim boljim snalaženjem u društvenim odnosima. Pogotovo se može usvojiti mogućnost prepoznavanja određenih društvenih procesa koji mogu imati uticaja na materijalnog stanje pojedinaca. U tome se i ogleda važnost političke socijalizacije djece. Savremeno građansko društvo kao organizacioni oblik nastaje izvorno u porodici, a porodični odnosi su prostor u kojem se stvaraja predispozicije za slobodno i odgovorno djelovanje u “zrelijem životnom dobu”.

Tabela 15. Nezgode u domaćinstvu vs. siromašni

Roditelji imaju problema da zamijene polomljene stvari?	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Da	18.4	35.0	21.4
Do određene mjere	25.0	22.6	24.6
Pomalo	18.2	12.1	17.1
Ne	38.3	30.4	36.9
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; ($\chi^2 (3) = 36.004, p < 0.5$)

Život u domaćinstvu protkan je nizom dešavanja na osnovu kojih se mogu procijeniti materijalni kapaciteti porodice. Problem mijenjanja polomljenih ili dotrajalih stvari može biti indikator loše materijalne situacije. U Tabeli 15 ukrstili smo pitanje problema zamjene polomljenih stvari kod roditelja sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Podaci koje vidimo u ovoj krostabulaciji saopštavaju oprečne rezultate. Od 18.4% onih čiji su roditelji imali problem da zamijene polomljene stvari, njih 35% je siromašno. Istovremeno, od 38.3% onih čiji roditelji nijesu imali problem sa zamjenom polomljenih stvari njih 30.4% je siromašno prema našem mjerilu. Ukoliko su roditelji imali problem da zamijene polomljene stvari, postoji statistička vjerovatnoća da njihova djeca mogu spadati u kategoriju siromašnih. Nasuprot tome, ako se roditelji nijesu suočavali sa sličnim problemima, manja je vjerovatnoća da će njihova djeca ući u rizik od siromaštva, ali je ipak prisutno 12% siromašnih i u okviru ove kohorte.

6. Obrazovni profil partnera kao faktor siromaštva

U prethodnim tematskim cjelinama testirali smo obrazovni profil roditelja, a sad nas interesuje obrazovni profil partnera. Naime, od kvaliteta partnerskih odnosa zavistan je i kvalitet života u domaćinstvu. S obzirom na to da smo u nekoliko navrata potvrdili statistički značaj obrazovanja kao faktora siromaštva, želimo ojačati argumentaciju ukrštanjem obrazovnog nivoa partnera sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€. I ovdje smo preispitali značaj obrazovanja partnera na osnovu tri različita pristupa u stratifikaciji obrazovnih nivoa.

Tabela 16.Obrazovni nivo partnera vs. siromašni

Obrazovni nivo partnera	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
0: Nema obrazovanje	0.6	1.9	0.9
1: Prva faza osnovnog obrazovanja	2.3	3.8	2.6
2: Niže srednje obrazovanje	11.3	23.4	13.6
3: Više srednje obrazovanje	62.3	64.6	62.8
5: Prva faza tercijalnog obrazovanja	23.2	6.3	20.0
6: Tercijalno obrazovanje	0.3		0.2
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(3) = 36.234, p < 0.5$)

Prema dobijenim podacima, kod 62.3% ispitanika partner ima više srednje obrazovanje, a iz te grupacije dolazi 64.6% siromašnih mjereno našim kriterijumima. Niže srednje obrazovanje posjeduje 11.3% partnera naših ispitanika, a od te populacije njih 23.4% je siromašno. Primjećujemo da najveći procenat siromašnih otpada na one čiji partneri imaju niže ili više srednje obrazovanje. Takav obrazovni profil svoje zaposlenje može naći ili je nalazio u različitim sektorima privrede uslužnim djelatnostima, trgovini, zanatima, itd. Ukoliko je partner nižeg ili srednjeg obrazovanja, mogućnost ulaska u siromaštvo prema mjerilu od prihoda nižeg od 50€ po članu domaćinstva, je neuporedivo veća nego u slučaju visokog obrazovanja partnera.

Tabela 17. Obrazovni nivo partnera vs. siromašni

Obrazovni nivo partnera	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
0: Nema obrazovanje	0.6	1.9	0.9
1: Prva faza osnovnog obrazovanja	2.3	3.8	2.6
2A: Druga faza osnovnog obrazovanja	9.6	21.5	11.9
2C : Zanat ili tehničko niže obrazovanje (II-stepen)	1.7	1.9	1.7
3A : Sekundarno (srednje) obrazovanje	50.0	41.8	48.4
3B : Više srednje obrazovanje	9.6	20.3	11.7
3C : Više srednje obrazovanje – zanat ili vještina	2.7	2.5	2.7
5A Prva faza tercijalnog obrazovanja	13.7	3.2	11.7
5B : Prva faza tercijalnog obrazovanja (konkretno zanimanje)	9.5	3.2	8.3
6 : Druga faza tercijalnog obrazovanja	0.3		0.2
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(9) = 51.754, p < 0.5$)

Evidentirana statistička značajnost obrazovnog nivoa partnera uputila nas je da preispitamo obrazovni nivo partnera dodatnom stratifikacijom obrazovnih stratumata. U *Tabeli 17* potvrđuju se podaci dobijeni iz prethodne analize. Najveći procenat siromašnih prema našem mjerilu ima partnere sa srednjim nivoom obrazovanja. Pa tako, kod 50% naših ispitanika partner ima sekundarno srednje obrazovanje, a iz te kategorije dolazi 41.8% siromašnih. Na drugom mjestu se nalazi profil siromašni čiji partner posjeduje osnovno obrazovanja (druga faza), od 9.6% ispitanika, 21.5% je siromašno. Približno isti procenat (20.3%) dolazi iz kategorije ispitanika čiji partner ima više srednje obrazovanja. Dakle, i ovdje je potvrđeno da obrazovanje partnera ima statistički značaj za materijalno stanje domaćinstva.

Tabela 18. Obrazovni nivo partnera prema ISED standardima vs. siromašni

Obrazovni nivo partnera	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
ME - Bez škole	0.6	1.9	0.9
ME - Nekoliko godina osnovne škole (nezavršena osnovna škola)	2.3	3.8	2.6
ME - Osnovna škola (završena)	9.6	21.5	11.9
ME - Završena osnovna škola u obliku radničkog kursa	1.7	1.9	1.7
ME - Završena osnovna škola i nakon nje neki dodatni kurs	2.7	2.5	2.7
ME - Trogodišnja srednja škola proizvodnog usmjerenja	9.6	20.3	11.7
ME - Srednja škola (gimnazija, srednje-tehnička, četvorogodišnja)	50.0	41.8	48.4
ME - Viša škola	9.5	3.2	8.3
ME - Visoko obrazovanje: fakultet po starom sistemu (4-6 godina)	12.3	3.2	10.6
ME - Poslijediplomske studije: magisterij po starom sistemu	1.4		1.1
ME – Doktorat	0.3		0.2%
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(9) = 51.927, p < 0.5$)

U *Tabeli 18* koristimo kategorizaciju obrazovnih nivoa prema standardima ISED-a. U ovoj kros-tabulaciji dolazimo do konačne potvrde ne samo statističke važnosti obrazovnog nivoa partnera, već i činjenice da se najveći broj domaćinstva nalazi u riziku siromaštva ukoliko partner posjeduje osnovno ili srednje obrazovanje, bez obzira na profil. Najviše siromašnih prema našem mjerilu dolazi iz kategorije onih ispitanika čiji partner ima završenu gimnaziju i srednje – tehničku školu. Od 50% ispitanika čiji partner posjeduje takav vid obrazovanja, njih 41.8% je siromašno. Visok procenat siromašnih (20.1%) prisutan je i među onima čiji partneri (9.6%) imaju osnovno obrazovanje, kao i među onima čiji partneri posjeduju trogodišnju srednju školu proizvodnog usmjerenja (20.3% siromašnih od 9.6% ispitanika). Prema tome, obrazovni nivo partnera i u klasifikaciji obrazovnih nivoa ISED-a ima statističku važnost.

7. Status zaposlenost partnera kao faktor siromaštva

Zaposlenost partnera doprinosi ekonomskoj stabilnosti domaćinstva, pa se time smanjuje rizik od siromaštva. Slično kao i kod stavke koja se ticala zaposlenosti roditelja, preispitujemo zaposlenost partnera kroz niz karakteristika u vezi sa tipom zaposlenosti i zanimanja.

Tabela 19. Status zaposlenosti partnera vs. siromašni

Zapošljenje partnera (plaćeno/neplaćeno)	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
30h sati nedeljno i više	44.6	25.0	40.8
Manje od 30h nedeljno	2.0	3.8	2.4
Samozapošljen	6.6	3.8	6.1
Penzioner	16.5	10.9	15.4
Domaćica-nezaposlena	6.6	9.6	7.2
Student/kinja	0.5		0.4
Nezapošljen/a	22.2	46.2	26.8
Lice sa invaliditetom	1.1	0.6	1.0
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; ($\chi^2(7) = 47.370, p < 0.5$)

Podaci iz Tabele 19 potvrđuju takvu konstataciju jer se najveći broj siromašnih (46.2%) nalazi u kategoriji onih čiji je partner nezaposlen (22.2% ispitanika). Najveći procenat ispitanika, njih oko 45%, egzistira sa partnerom koji radi 30 sati sedmično i više. Ipak, iz ove kategorije prema našoj krostabulaciji dolazi 25% siromašnih. Ovaj podatak se može tumačiti nezaposlenošću naših ispitanika, usljed čega ne ostvaruju predviđeni standard. Odnosno, ukoliko su oba partnera zaposlene, sredstva koja ostvaruju iz radnih odnosa ne prelaze granicu koju smo uspostavili. Ukoliko je partner nezaposlen, veća je vjerovatnoća da domaćinstvo neće prelaziti uspostavljenu mjeru od 50€ po članu domaćinstva.

Tabela 20. Profesionalni status partnera vs. siromašni

Profesionalni status partnera - European ESeC	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Veliki poslodavci, viši MGRS / profesionalci	10.2	5.3	9.4
Niži MGRS / profesionalci, viši nadzornici / tehničari	22.2	14.9	21.0
Intermediate zanimanja	8.6	4.3	7.9
Mali poslodavci i samozaposleni (ne-poljoprivreda)	6.3	6.4	6.3
Mali poslodavci i samozaposleni (poljoprivreda)	0.6	2.1	0.8
Niži supervizori i tehničari	4.3	3.2	4.1
Niža prodaja i servis	17.6	20.2	18.0
Niži tehničari	7.8	7.4	7.8
Rutineri	22.4	36.2	24.5
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; (χ^2 (8) = 14.906, $p < 0.61$)

U Tabeli 20 prikazana je klasifikacija zanimanja prema standardima *Institute for Social and Economic Research* (ESeC). U ovoj krostabulaciji ukrstili smo profesionalni status partnera sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Prezentovani podaci govore da najviše siromašnih dolazi iz kategorije onih kojima partneri opslužuju zanimanja tzv. rutinera - od 22.4% ispitanika, njih 36.2% je siromašno. Slijede zaposleni u nižim prodajama i servisima (od 17.6% ispitanika, njih 20.2% siromašno). Riječ je o zanimanjima za koja je najčešće neophodna srednja stručna sprema bez obzira na profil. Slično je i kod nižih MGRS profesionalaca, tj. tehničara, čija stručna sprema odgovara sekundarnom nivou obrazovanja. Prema tome, zanimanje partnera ima određeni statistički značaj za siromaštvo domaćinstva. Ukoliko je partner niži tehničar, nadzornik, radnik u maloprodaji ili servisima, veća je vjerovatnoća da njegovo domaćinstvo ne ostvaruje standard koji smo postavili kao mjeru siromaštva u numeričkoj vrijednosti.

Tabela 21. Upravljačka ovlašćenja partnera vs. siromašni

Da li partner ima superviziju nad nekim od zaposlenih?	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Ne	78.9	87.4	80.2
Da	21.1	12.6	19.8
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; ($\chi^2(1) = 3.318, p < 0.69$)

U Tabeli 21 ispitujemo statističku značajnost supervizije partnera nad nekim od zaposlenih za prisustvo siromaštva u domaćinstvu. Prema navedenim podacima, 78.9% ispitanika nema partnera koji ima superviziju nad zaposlenima, od čega je njih 87.4% siromašno prema našem mjerilu. Dakle, supervizija partnera nad zaposlenima može imati statistički značaj u iznosu. U ovom slučaju nemamo vrijednost manju od 0.5, što ovu krostabulaciju čini manje statistički značajnom od do sada obrađenih, ali opet dovoljno relevantnom za materijalni status domaćinstva.

Tabela 22. Vremenski period zapošljenosti partnera vs. siromašni

Partner zapošljen na duže od tri mjeseca	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Ne	58.4	26.1	52.0
Da	41.6	73.9	48.0
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: Ibid; ($\chi^2(1) = 51.168, p < 0.05$)

U Tabeli 22 testiramo vremenski period zapošljenosti partnera, ukrštajući je sa siromašnim licima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Od 58.4% ispitanika čiji partner nije zapošljen duže od tri mjeseca, njih 26.1% je siromaštvo. Zaposlenost partnera na više od tri mjeseca prisutna je kod 41.6% ispitanika, a od kojih 73.9% spada u siromašne prema našem mjerilu. Očigledno da trajanje zaposlenja partnera u intervalu dužem od tri mjeseca povlači veći procenat siromašnih. Ipak, procenat siromašnih čiji partner nije u statusu zaposlenosti duže od tri mjeseca je takođe visok, pa mu takva vrijednost daje statističku značajnost.

Tabela 23. Socijalno osiguranje partnera vs. siromašni

Da li je partner uključen u sistem socijalnog osiguranja?	Siromašni: prihod manji od 50 eura po članu domaćinstva		Total %
	Ostalo	Siromašni	
Ne	96.8	87.2	94.9
Da	3.2	12.8	5.1
Total	100.0	100.0	100.0

Izvor: *Ibid*; ($\chi^2(1) = 24.264, p < 0.05$)

Konačno, u Tabeli 23 ispitujemo krostabulaciju zavisnosti partnera od socijalnog osiguranja ukrštajući je sa siromašnima čiji je prihod niži od 50€ po članu domaćinstva. Prema dobijenim podacima, 96.8% ispitanika tvrdi da njihovi partneri nijesu uključeni u sistem socijalnog osiguranja, a od pomenutog procenta se čak njih 87.2% kategoriše u grupu siromašnih prema našem mjerilu. Oslonjenost na socijalno osiguranje pruža mogućnost izvjesne sigurnosti od ulaska u zonu socijalnih rizika i pojačava otpor prema siromaštvu i socijalnoj isključenosti. Osnov za socijalno osiguranje dominantno se nalazi u radnom odnosu; odsustvo jednog povlači za sobom i nedostatak drugog protektivnog mehanizma od siromaštva. Stoga, ukoliko partner nije korisnik socijalnog osiguranja postoji statistička vjerovatnoća da će domaćinstvo pripadati siromašnoj kategoriji stanovništva.

Zaključna razmatranja

Problemi nezaposlenosti i siromaštva u Crnoj Gori uzrokuju prinudne mjere štednje iz razloga nemogućnosti veće potrošnje u situaciji kada industrijska nerazvijenost značajnog dijela države ne otvara drugačije ekonomske mogućnosti. Nekonkurentnost domaće privrede i zaduženost privatnog sektora dodatno usložnjavaju pomenute probleme. Ovakva situacija pogoduje razvoju kulture siromaštva u Crnoj Gori, jer slabi potrošačka moć domaćinstva, pa se u skladu s državnom politikom štednje, građani prilagođavaju još skromnijim uslovima života. Kulturna reprodukcija siromaštva je proces koji se razvija godinama, tako da svaki vid recesije koji dovodi u pitanje kapacitet socijalnog kapitala porodice može umnožiti uslove za razvoj međugeneracijske prenosivosti siromaštva.

Uticaj recesije, očekivano, ogleda se i u permanetnom povećanju broja korisnika socijalne pomoći, što ide u prilog eskalaciji kulturne reprodukcije siromaštva. Zanimljivo, trend rasta korisnika ovih usluga bio je prisutan i u periodu prije recesije, pa se, s tim u vezi, nameće nekoliko

zaključaka. Prije svega, sve više građana Crne Gore postaje zavisno od usluga socijalne zaštite (pogotovo prava na socijalnu pomoć). Potom, trend izlaska iz okvira tih sistemskih usluga zapravo i ne postoji. Isto tako, očigledno je da postoji i međugeneracijska prenosivost prava na socijalnu pomoć, iako je takvu pojavu teško utvrditi zbog trenutne nemogućnosti uvida u socijalne kartone korisnika, odnosno njihovih porodica.

Život u siromaštvu, prema ideji saopštenoj u konceptu kulture siromaštva, nije u percepciji siromašnih životna situacija koju treba prevazići, već nešto u čemu se treba snalaziti. U referentnom okviru siromašne populacije ne postoji mehanizam detekcije obrazaca ponašanja koji uzrokuju kulturnu reprodukciju siromaštva. Duboko usađeni u mentalni habitus, određeni aspekti ponašanja i porodične situacije imaju svoje repetitive u gotovo svakoj narednoj generaciji siromašnih. Sumirajući dobijene rezultate iz predstavljenih krostabulacija, u vezi sa socijalnim profilom siromašnih u Crnoj Gori, možemo konstatovati da u našem društvu postoje uslovi za međugeneracijsku prenosivost siromaštva. U crnogorskim porodicama, naime, prisutne su navike i obrasci ponašanja koji kreiraju atmosferu u kojoj djeca siromašnih roditelja i sama postaju siromašna. Kulturnoj reprodukciji siromaštva pogoduju aspekti socijalnog kapitala i pokazatelji socio-ekonomske pozicije pojedinca koje smo analizirali u ovom radu. Na osnovu pomenutog, možemo zaključiti sljedeće o kulturnoj reprodukciji siromaštva u Crnoj Gori:

a) Potpunost porodice u Crnoj Gori ima statistički značaj u razlici između siromašnih i onih koji to nijesu. Ukoliko je pojedinac porastao u jednoroditeljskoj porodici, postoji vjerovatnoća da će imati veće šanse za ulazak u rizik od siromaštva, nego pojedinci socijalizovani u porodici sa oba roditelja. Stoga je prenosivost siromaštva sa generacije na generaciju potencijalno prisutna u jednoroditeljskim porodicama;

b) Obrazovni nivo roditelja u Crnoj Gori može uticati na siromaštvo pojedinaca i njihovih domaćinstava. Ukoliko su roditelji sa osnovnim ili sekundarnim obrazovanjem (bilo kojeg usmjerenja) veća je vjerovatnoća da će njihova djeca ući u rizik siromaštva. U domaćinstvima u kojima pojedinci imaju prihod manji od 50€, stepen obrazovanja roditelja ima statistički značaj za egzistencijalnu budućnost njihove djece. Prema tome, nizak ili srednji nivo obrazovanja roditelja potencijalno uzrokuje mogućnost da svoju tešku materijalnu situaciju generacijski prenesu na sopstvenu djecu i njihov kasniji samostalan život. Stoga je nivo obrazovanja važan faktor međugeneracijske prenosivosti siromaštva u Crnoj Gori;

c) Status zaposlenosti, zanimanje, postojanje ili nepostojanje funkcije nadgledanja zaposlenih kod roditelja, imaju statistički značaj za prisustvo siromaštva domaćinstvu i za međugeneracijsku prenosivost ove pojave. Veća je vjerovatnoća da domaćinstvo uđe u rizik siromaštva, ako su roditelji (hranitelji/izdržavaoci): nezaposleni, bez upravljačkih ovlaštenja, bez funkcije nadgledanja, kao i ako se bave tehničkim, rutinerskim, uslužnim,

servisnim zanimanjima zbog svog obrazovnog nivoa. Prema tome, izbor životnog zanimanja može predstavljati faktor siromaštva u aktuelnom domaćinstvu, kao i faktor međugeneracijske prenosivosti siromaštva;

d) Navike roditelja poput čitanja knjiga, novina, praćenja medijskih sadržaja i informacija, kao i razgovori sa djecom na temu politike mogu imati statistički značaj za materijalnu situaciju domaćinstava. Podsticanje atmosfere u kojoj se vrši socijalizacija djece kroz prenošenje pomenutih navika roditelja omogućavanja manju vjerovatnoću za ulazak u rizik siromaštva. U takvim okolnostima moguće je međugeneracijsko prenošenje navika za sticanjem (učenjem) sadržaja edukativnog karaktera. Suprotno, ukoliko ne postoje takve navike kod roditelja, stvaraju se međugeneracijski uslovi za njihovo prenošenje na djecu, što indirektno može uticati na njihov obrazovni profil, a i na povećanje šansi za ulazak u siromaštvo;

e) Obrazovni nivo partnera može uticati na siromaštvo u domaćinstvu. Osnovna ili srednja stručna sprema partnera (sekundarni nivo obrazovanja) povećava mogućnost siromaštva u domaćinstvu.;

f) Zanimanje, upravljačka ovlašćenja partnera i oslonjenost partnera na sistem socijalnog osiguranja imaju statistički značaj za materijalnu situaciju porodice. Ukoliko je partner prema profilu zanimanja tehničar, rutiner, zaposlen u servisnim ili uslužnim djelatnostima i bez upravljačkih ovlašćenja, postoji rizik od siromaštva u domaćinstvu;

g) Socijalno osiguranje se javlja kao važan protektivni mehanizam od ulaska u siromaštvo. Ukoliko su partneri socijalno osigurani i redovno uplaćuju doprinose iz radnog odnosa, smanjuje se mogućnost ulaska u siromaštvo domaćinstva. Odsustvom socijalnog osiguranja, pa i samo u slučaju jednog od partnera, uvećava se potencijalna mogućnost javljanja problema siromaštva u porodici.

Bibliografija

Andersen, G. Esping. 2006. Socijalna država za XXI stoljeće?, u *Socijalna država u 21. stoljeću, privid ili stvarnost?*, ur. Zrinščak, Siniša. Zagreb: Pravni fakultet, str. 29-61.

Andersen, G. Esping. 2006. Ka dobrome društvu, u *Socijalna država u 21. stoljeću, privid ili stvarnost?*, ur. Zrinščak, Siniša. Zagreb: Pravni fakultet, str. 62-93.

Awan, M. Sadwar i dr. 2011. Impact of education on poverty reduction. *MPRA Paper, No. 31826*. Islamabad, Pakistan: University of Sargodha.

Eurostat, 2012: *Key Data on Education in Europe*, European Commission. Dostupno na: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/134en.pdf (Posjećeno 11.12.2014.)

European Value Study, 2008. *European Values Survey: Key Data Montenegro*. Podgorica: Fakultet političkih nauka.

Gavrilović, Ana. 2005. *Socijalna politika*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

Giddens, Antoni. 2003. *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.

Grozđanić, Sadika. 2000. Jednoroditeljske obitelji prema uzrocima njihova nastanka. *Ljetopis socijalnog rada* 7(2): 77-92.

Haralambos, Michael i Martin Holborn. 2002. *Sociologija*. Zagreb: Golden marketing.

Janković, Stefan. 2012. Uloga kulturnih i strukturalnih činilaca u objašnjenju marginalnog društvenog položaja u SAD: dometi i dileme. *Sociologija* 55(3): 395-416.

Lakičević, Dušan. 1978. *Uvod u socijalnu politiku*. Beograd: Savremena administracija.

Leon-Guerrero, Anna. 2005. *Social Problems Today: Community, Policy, and Social Action*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Lewis, Oscar. 1961. *The Children of Sanchez*. New York: Random House.

Lewis, Oscar. 1969. *A Death in the Sanchez Family*. Harmondsworth: Penguin.

Milosavljević, Milosav. 2004. *Devijacije i društvo*. Beograd: Draganić.

Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja Crne Gore. 2003. *Nacrt strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti*. Dostupno na: <http://www.mrs.gov.me/ministarstvo> (Posjećeno 18.12.2014.).

Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja Crne Gore. 2007. *Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti*. Podgorica: Službeni glasnik Crne Gore.

Stojanović, Đorđe. 2010. Socijalni kapital i civilno društvo: koncept građanina lidera. *Sociološka luča* 4(2): 116-132.

Štulhofer, Aleksandar. 2003. Društveni kapital i njegov značaj, u *Socijalna rekonstrukcija zajednice*, ur. Ajduković, Dean. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 79-98.

Šućur, Zoran. 2001. *Siromaštvo, teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet.

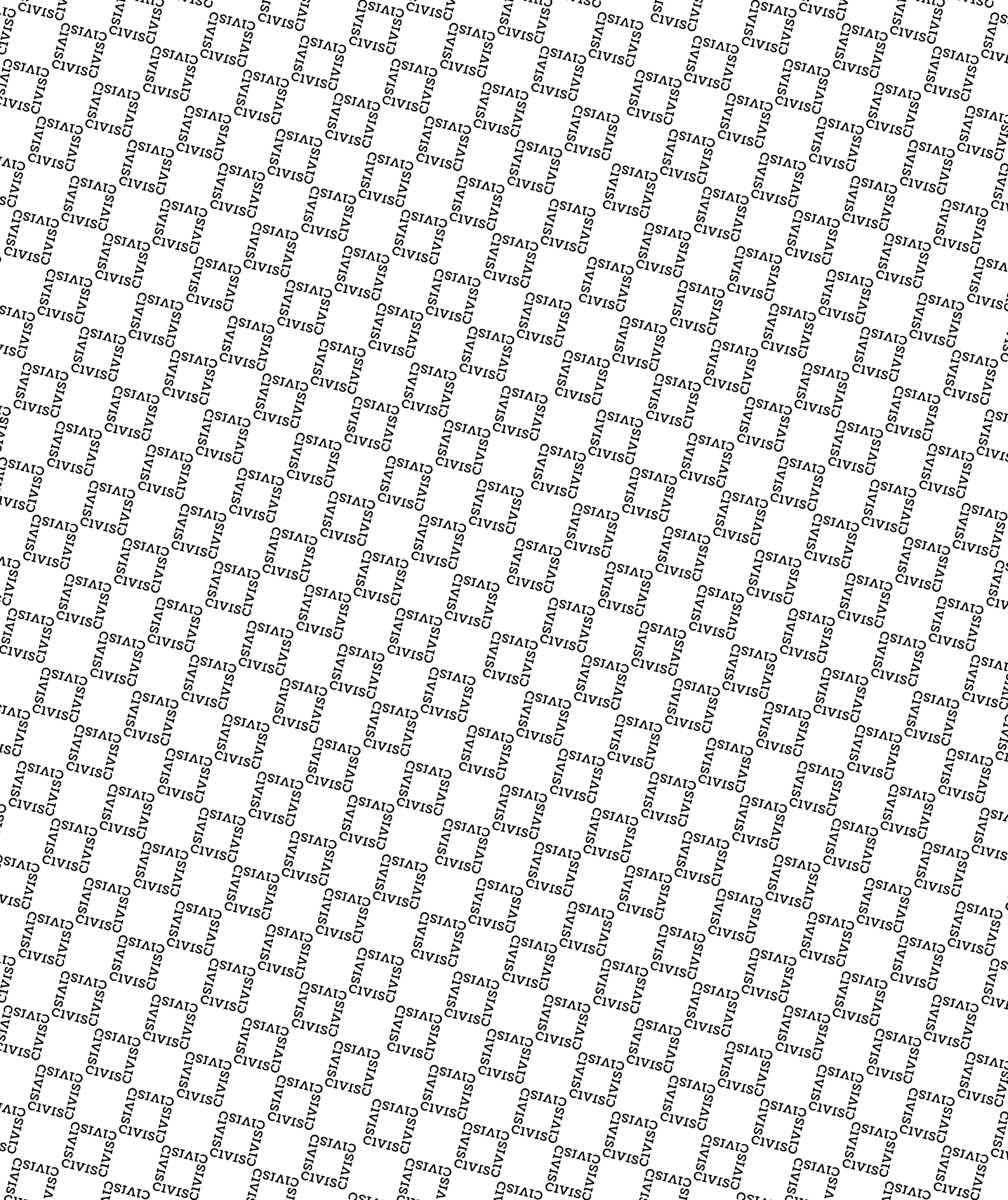
Tilak, B. G. Jandhyala. 1989. *Education and its Relation to Economic Growth, Poverty, and Income Distribution: Past Evidence and Further Analysis*. Washington, DC: World Bank.

Wright, O. Erik. 2011. *Vizije realističnih utopija*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Zavod za statistiku Crne Gore, MONSTAT, 2012. *Zaposlenost u Crnoj Gori*. Dostupno na: <http://www.monstat.org/cg/> (Posjećeno 02.02.2015.)

Zavod za statistiku Crne Gore, MONSTAT. 2013. *Korisnici socijalne zaštite u Crnoj Gori*. Dostupno na: <http://www.monstat.org/cg/> (Posjećeno 19.01.2015.)

Zrniščak, Siniša. 2006. *Država blagostanja: privid ili stvarnost*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Design and prepress | Dizajn i priprema za štampu: Ana Pajović-Kljajić

Print | Štampa: DPC

Circulation | Tiraž: 100

Podgorica, maj, 2015.

CIP - Каталогизација у публикацији

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 1800-9328 = Civis

COBISS.CG-ID 19233552

Ripening the Conflict: How a Change
within the Political Elites can Influence
the Conflict Ripeness | Media Driven
Ambivalence and its Consequences |
Uticaj procesa evropeizacije na
političke partije u Crnoj Gori | Socijalni
profil siromašnih u Crnoj Gori

UNIVERZITET
CRNE GORE

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA
PODGORICA

ISSN 1800-9328

9 771800 932006